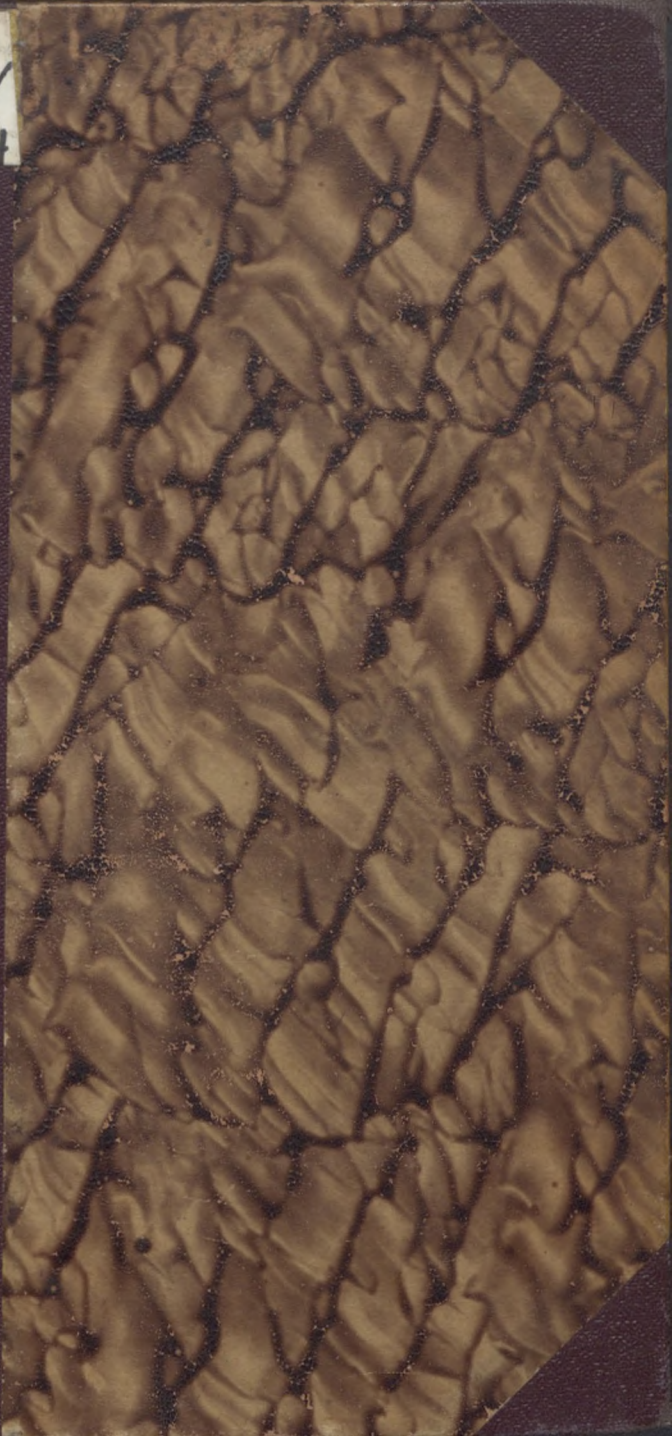
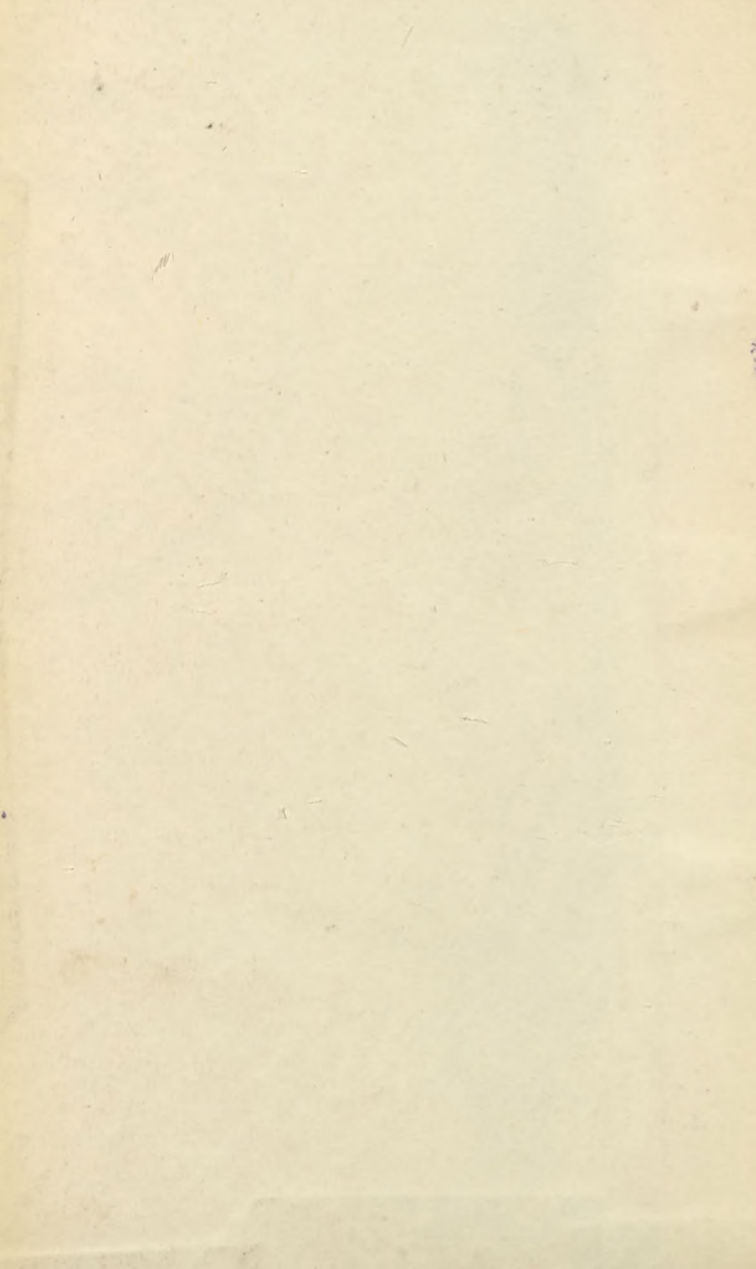

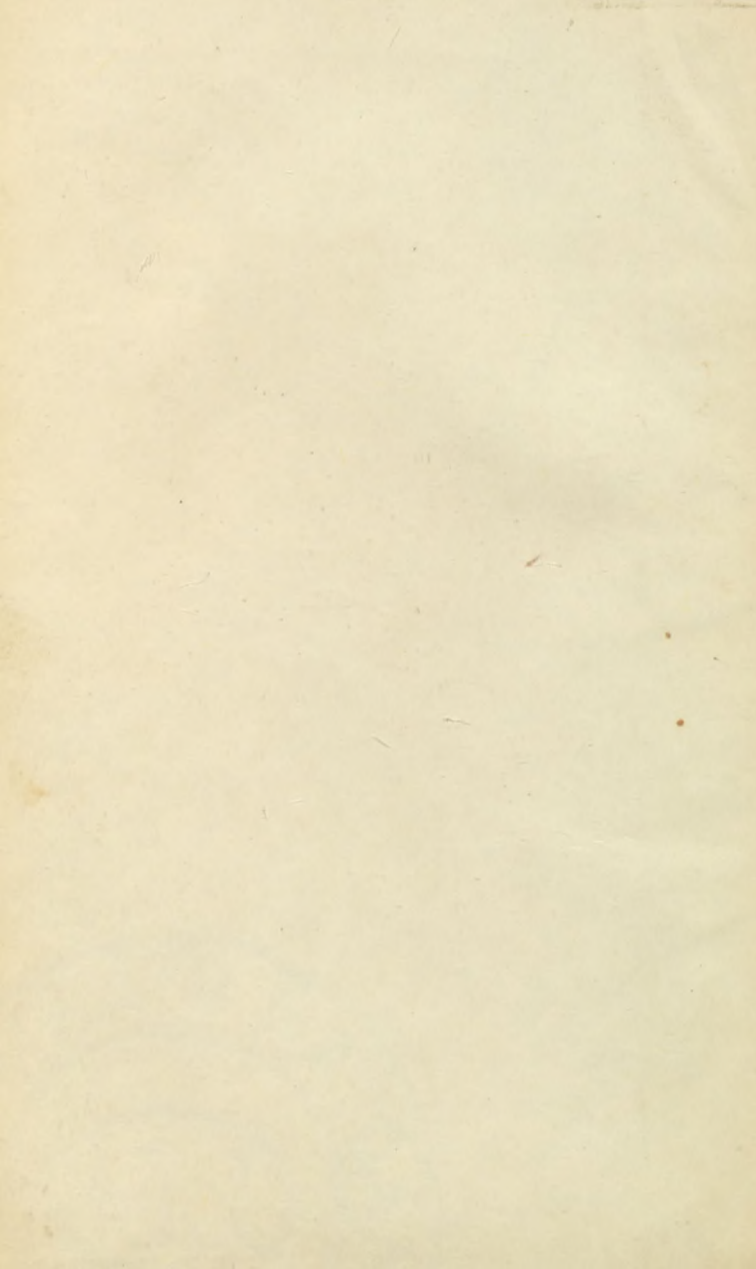
12.222/
14

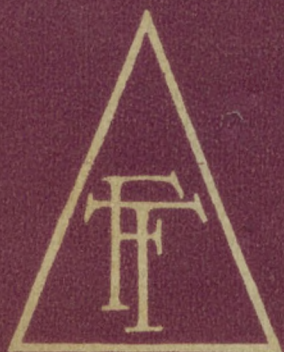

21452

WILDEMAR BONSELS

INDIÁBAN

(INDIENFAHRT)

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

WALDEMAR BONSELS
INDIÁBAN
(INDIENFAHRT)

FORDÍTOTTA SAJÓ ALADÁR

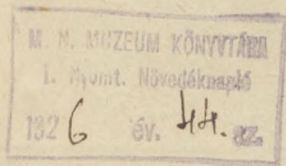
FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

I. elv. 8.
698 m.

12.222 / 114

~~11.457~~

ELSŐ FEJEZET.

Panja, Éliás és a kígyó.

Amikor az áldott Maladar tartomány Cannanore városába érkeztem, a hindu Rameni elvezetett a házhoz, amelyet ottlétem idejére bérbe akart nekem adni. Olyan volt, mint Indiában az európai házak: egyemeletes, magas kiugró tetővel és széles verandával, amely végigterjedt az egész homlokzaton. Hogy megláthassam, előbb az elvadult kerten kellett magunkat egyesült erővel keresztüldolgoznunk. Rameni ezt mondta:

— Ez legkedvesebb birtokom a földön. Kíméltem és vigyáztam rája és hét év óta nem érintette ember lába. Legutolsó lakója Sahib John Ditrey volt, egy nagyhatalmú angol tisztt, akinek minden katona, aki a közelébe került, engedelmeskedett. Boldogan teltek napjai e földél alatt és még ma is boldog lenne itt, ha kormánya embe-reivel együtt más helyre nem küldte volna.

Szemügyre vettem a nagy, jobbára üres helyiségeket, amelyekben dús növényzet fejlődött és olyan állatvilág tengette benne az életét, melynek tarkasága a legnagyobb fokra csigázta várakozásomat.

— Ez csupa ártatlan állat, — mondta barátságosan Rameni, — a legtöbb valószínűleg vissza fog vonulni, mert nem szereti az ember társaságát. De mert te, Sahib, társaságban vagy, kutyát, szolgát és szakácsot hoztál magaddal, lelken nem fog elhagyatottság rágódni. Adok tyúkot, ha akarod...

Rameni úgy beszélt angolul, hogy éreztem, mint mered a hajam égnek a parafasisakom alatt.

— Te is angol vagy, — szólt hozzám, miután Sir John Ditrey angol tisztet dicsőítő hosszú beszédét befejezte.

Megmondtam neki, hogy német vagyok, mire vigasztalni kezdett.

— Erről az országról sohasem hallottam, — mondta végül, — de lakóinak az a híre, hogy bőkezűek és valószínűleg gazdagabbak mint a brit birodalom.

Mivel megértettem őt, a bér iránt érdeklődtem, amelyet birtokáért követel. Erre olyan buzgón beszélt mindenféle más dologról, hogy aggodalmam növekedett. Végre sikerült őt rábeszélnem a vallo-
másra és számolni kezdett és titokteljes meghatottsággal összeadta a veszteséget, amely azalatt a hét év alatt érte, amíg nem akadt bérlője. Hallgatva figyeltem egy rakás fehér hangyát, amely lakóhelyének elkészítése végett a legügyesebben aláásta a padló deszkázatát és a falat. Nem leszek az utatokban, gondoltam, birodalmatok az én uralmam alatt nem sejtett virágzást érjen el, bölcs fejedelmek és hű társatok leszek. Az ablaknál levő pálmarengetegen, csipkézett díszítésű zöld fátyolon át sugárzott a reggeli nap. Az a boldogság, amely megremegtetett, mióta India földjére léptem és először szívtam magamba ennek az országnak illatát, melegét és fényét, újra szívembe hatolt.

— Ne félj Sahib, — mondta Rameni.

És a kétkedéstől, reménytől és várakozástól csaknem magánkívül számolgatott görcsösen szétfeszített ujjain. Én a bátorságomról beszéltem és ő tizedszer emelte föl a kezét, hogy barna sovány ujjait jobbról balra ismét egymásmellé sorakoztassa. Azután mindent elfelejtett és nagysietve a drágulásról meg a rossz rizstermésről beszélt :

— Minden kuli bizonyíthatja, — mondá, — ide hívjak egyet?

— Mit kérsz? — szóltam rá szigorúan. — Hallottam, hogy a tengerparton van egy ház, ahol évekkkel ezelőtt a kollektor lakott és amelyet a kormány olcsón ideadna.

Rameni erre nagynehezen nekidurálta magát és tudtomra adta, hogy egy évre száz rupia a ház bére, az elvesztett hét évre ennek az összegnek csak negyedrészt számítja föl azzal a kikötéssel, hogy a következő három évre egyszerre előre kifizetem a bért.

Amikor a fejemmel biccentettem, elhalványodott.

— Sahib, — dadogta, — kigúnyolod a szolgádat? Igaz, sokat kértem. Felejtsük el a hét gonosz évet, majd csak kiheverem a megpróbáltatást, amelyet az ég mért reám, hiszen úgyis elmúlt már. Ha igazán három évre előre fizetsz, addig szolgálok neked, ameddig élek.

Sohasem bántam meg, hogy erre ráállottam és noha csak néhány hónapig maradtam Cannanoreben, csekély áldozatom a legbősegebben kifizette magát, mert Rameni egész becsületével azon volt, hogy jóvátegye azt a megszegyenítést, amelyben akaratomon kívül részesítettem. Csaknem naponta tojást és gyümölcsöt, halat vagy szárnyast küldött nekem és nem szállt szembe egyetlen kívánságommal sem, amely arra vonatkozott, hogy a házban és a kertben valamit berendezzen vagy megváltoztasson. Csak hetek múlva, amikor észrevette, hogy nagy üvegszekrényben élő kobra-tartok, huzódott vissza tőlem, nem lépte át többé a küszöböt és nem érintette meg többé a kezemet. Nem annyira félelemből tette ezt és mint bizonyosan tudom, nem bánkódás nélkül, hanem mert meggyőződésével nem tudta összeegyeztetni, hogy valaki fogságba vessen egy istenséget, hogy üvegtáblán át megfigyelje a viselkedését. De az az idő,

amelyet a fölfedezésig együtt éltünk át, indiai éveim legkedvesebb emlékei közé tartozik.

Miután ökrösszekér elhozta a kikötőből a podgyászomat, a legjobb fekvésű szobákat éjjeli szál-lásul rendeztem be, amiben Panja szolgám és a szakács segített. Panja gyakran és nyomatékosan figyelmeztetésekkel állt elő, de akkor már eléggé ismert ahhoz, hogy tudhatta, mily gyakran félt éppen attól, amit én reméltem. A szakács, Dél-maratta hegyeinek fia, aki Bombayban megszokta az érintkezést az európaiakkal, már régóta nem állott ellen nekem, a gonosznak. Egyébiránt nem sokat törődött velem; elzárkózva és sztoikus nyugalommal teljesítette kötelességét, ha csak tehette meglopott és lesütött szemmel várta a vesztemet, melyet mindannyiszor megjósolt, valahányszor valami rendellenességen csíptem rajta. Mégis mindig kedveltem ezt a makacs és a maga módján büszke embert, aki nem tudott az európaiak előtt meghajolni és a ki hazája iránti szeretetből gyűlölte az idegeneket. Ennek az embernek szótlan ellenállása érdekesen méltóságos ellentétben volt Panja alkalmazkodó alázatosságával, amely különben nem alantas gondolkodásnak, hanem annak a gyermeki bámulatnak volt a következménye, amelyet minden idegen dolog fénye iránt érzett. Pasa nevet adtam neki, mert az igazi nevét mindig elfelejtettem. Így járt volna vele különben mindenki.

Amikor kiléptem a verandára, hogy meggyőződjem, hogy a háznak egyetlen ablakja sem volt ép-ségben, Panja egy könyvesládán ült, dohányzott és függőágyammal betakarta a térdét.

— Mindenütt el van szakadva, — mondá anélkül, hogy fölállana és mint közeledésemkor kezdetben tette, a munkában nagyobb buzgalmat mutatna. — Ez azért van Sahib, mert a függőágyat halászásra használod.

— Az kitűnő gondolat volt, — mondtam mentegetődzve.

Panja csak ezt felelte :

— Egyetlen halat sem fogtál.

Megvizsgáltam a padlót, amelyet a hangyák mindenütt kikezdték; csaknem minden deszka és kőköcka mozgott vagy mélyen lesüllyedt, ha az ember e népség Szodomáját és Gomoráját elpusztítva rálépett.

— Ha megakarod látni, mit csinálnak ezek az állatok, — mondta Panja gúnyolódva, — akkor nem szabad őket zavarnod. A házban különben patkányok vannak, — tette hozzá — és Cannanore kapui előtt a pestis.

— Akkor macskákat kell tartanunk. Holnap bemegy a városba, hogy vásárolj néhányat.

Panja szánakozva nézett reám és kérdezte :

— Ki ad macskáért pénzt? Mindenfelé szaladgálnak. Ebben a házban is lesznek macskák.

A mosuszmacskára gondolt, egy kisebb fajtára, amelyet Malabarban gyakran láttam és alig hiányzik egyetlen régibb épületből. Elhatároztam hát, hogy várok. Mivel azonban a patkányt tartják a pestis terjesztőjének, ez a rettenetes járvány pedig még mindig szedett áldozatokat, óvatosnak kellett lennem. A pestis, mivel bacillusa csak nedvességben él meg, rendszeren az indiai tavasz kezdetén az utolsó esővel szűnik meg. A forró időt követő első esővel ismét fölüti fejét.

Beszélgetésünk leírása talán hamis képet adhat Panjahoz való viszonyomról és egyáltalán arról a helyzetről, amely az európai ember és a hinduk szolgáló osztálya közt van. Igaz, hogy Panjanak, mint mindenkinek, aki szolgálatomban volt, sok személyes szabadságot engedtem, de tekintélyben, sőt önállóságban hozott áldozatomat olyan ajándékkal köszönték meg, amelyet minden más ellenszolgáltatásnál többre becsültem és ez az ajándék

az ember lényének őszinte nyíltsága volt. Valamely ember használhatósága valamennyi tulajdonsága közül a legkevésbé érdekelt és minden alázatosság alakoskodással jár együtt. Az a mód, ahogyan az angolok a hindukkal bánnak, zárkózottá teszi a jellemüket és elnyomja igazi lényüket, ámbár ellenvetés nélkül beismerem, hogy magatartásuk elengedhetetlen föltétele annak, hogy az országon uralkodhassanak. Én azonban nem azért utaztam Indiába, hogy uralkodjam rajta.

A fölsőbbbségeért folytatott küzdelemben egyébként köztem és Panja közt is voltak izgatott jelek. Az ilyen összetűzés rendszerint azzal végződött, hogy leütöttem ezt a rabszolgát. Igaz, hogy az én ütésem és az ő összerogyása két olyan jelenség, amely semmiféle összefüggésben sem volt egymással, mert gyakran lerogyott, mielőtt kezem hozzáért és a legrosszabb esetben is rendesen úgy el tudott fordulni vagy védeni tudta magát úgy, hogy nem történt más baj, mint turbánjának vagy beolajozott frizurájának elalaktalanítása. Mégis minden alkalommal összerogyott, a szoba egyik sarkából a másikba vonszolta magát, jajgatva panaszkolt el hálátlanságomat és az ő hűségének eredményét. De mielőtt leszállt az est, mégis gondja volt rá, hogy az ellene elkövetett bűn terhe ne rabolja el éjjeli nyugalma.

— Sahib, — mondta és szálegyenesen eléim állott olyan büszkeséggel és annyi emberi méltósággal, hogy igazán hálával telt meg a szívem. De úgy látszik, nem tudta, kinek köszönhette mindkettőt. — Sahib, hogyan feledkezhetél meg ennyire magadról? — Arcára olyan becsületes szomorúság ült, hogy mindent inkább tudtam volna, mint kételkedni benne. Szerényen megmagyaráztam neki, mekkorát vétkezett és a következők jelentőségét, de ilyenkor nem tudott eléggé angolul, hogy megértsen.

— Tanulmányaid Hindusztanban nem haladnak előre, — mondta azután kissé elszomorodva és mindketten örültünk, hogy olyan tárgyra tértünk át, amely ismét közönséges érintkezésünk útjára vitt bennünket. Boldog élet és a legszebb egyetértése idejét éltük ezután, amikor is annyira ment Panja magamegtagadása, hogy még a whiskymet is higítatlanul tette az asztalra és így pontosan megvizsgálhattam, mennyit lopott az üvegből.

Akkor a tizedik hónapot töltöttem Indiában és Panjan meg Pasán kívül hűséges kísérőm volt az egész időn át egy pompás kutya is. Éliás volt a neve és éppen betöltötte életének első évét, úgyhogy magam nevelhettem és vigyázhattam fejlődésére. A kutyával sajnos úgy áll a dolog, hogy két hónapos állatkáról nagyon nehéz határozottan megállapítani, miféle származású és mit ígér a jövőre nézve. Én azonban mindig különösen vonzódtam azokhoz az emberekhez, akik minden eseményt és személyt a legkedvezőbb színben látnak és a maguk erényével ruháznak föl másokat mindaddig, míg csalódás nem éri őket. Ilyen jellemű embereket utánozva sikerült Éliásban a legkitünőbb állatot látnom. Kiváló tulajdonságait felsorolva, nem szeretnék belesülni alakjának ismertetésébe, már csak azért sem, mert nem tudható, hogy idők folyamán egyben-másban nem változik-e meg, de bizonyos az, hogy kitünő étvágya és egészséges álma van. Renkdivül óvatos és sohasem teszi ki magát veszedelemnek, az idegent sem támadja meg és éberségét is elnyomja a lehető legnagyobb mértékben, amit annál szívesebben látok, mert sokszor fárasztó szellemi munkába vagyok elmerülve, amikor minden ugatás zavarna. Ragaszkodása akkora, hogy kiterjeszti minden emberre, akivel találkozik és különösen dicsérendő akaratának rendkívüli makacssága, ami a nemes jellem alapja. Éliást sem fenyegetéssel, sem igérettel nem

lehet rábírní arra, hogy másoknak akaratával vagy az enyémmel törődjék. Nem piszkítja be sem a kertet, sem az utcát és ami etetését illeti, fölment bennünket minden fáradságtól, amelyet a táplálék ide-odahordása okoz.

Sajnos eddig nem sikerült közte és Panja közt тұrhető viszonyt létesítenem. Valószínű, hogy Panja, mint a Kelet fia nem óhajtja megváltoztatni régi véleményét a kutyáról; bizonyos az, hogy a faj iránt nincs túlságosan sok érzéke.

— Sahib, micsoda disznót hozol ide a házba? — kérdezte, amikor annak idején hazahoztam az éppen akkor megszerzett Éliást.

— Poros és a kötél összehuzódott a nyakán, — mondtam, — csak várj, míg meg lesz mosva.

— Te fogod megmosni? — kérdezte Panja és fölváltva rám meg Éliásra meresztette nagy szemét.

— Kitűnő természetű állat, jó szolgálatot fog nekünk tenni, — biztosítottam őt, kissé megcsalódva e fogadtatástól, amelyben Panja részesített bennünket és vizsgálódva néztem Éliást, aki harcban volt az ajtóküszöbbel és tehetetlen buzgalmában az ártatlan tetterő elragadó látványával szolgált.

Ha nem kelt ki termékeny életre minden mag, amelyet Éliás fiatal lelkébe vetettem, bizonyára Panja az oka, aki sohasem próbálta legyőzni lealacsonyító véleményét erről az állatról. Az én meggyőződéseim szerint a még föl nem ébredt lélekre ható minden pedagógiai befolyás valamennyi házbéli közös fáradozásának köszöni a sikert. Ameddig Éliás nem bízhatik Panjában és Panja minden baj eredetét Éliásban keresi, addig aligha lesz meg bármelyikükben az a teljes örömmöm, amelyet reméltem.

A Cannanoreban eltöltött ez első nap után ránk szakadt az éjjel. Panja a ládákban kutatga-

tott, hogy gyertyát találjon és mindent összevissza dobált, hogy rendet teremtsen. Az ágyamra szánt moszkitoáló a legnagyobb láda fenekén volt, mert Panja amikor útra keltünk, legelsőnek ezt tette el és így a legmélyebbre ásta el.

Panja nyugalomratérése után még sokáig ott ültem új házam verandáján és vártam a holdat és a hűvösséget. A kert fáinak, bokrainak és növényzetének mozdulatlan függönyéből bódító szagú tikkasztó lehellet terjedt, minden virult és szenvedélyes életerő tódult felém, hogy megtalálja az utat a vérembe. A szertelen virulásnak hatalmas, csöndes kényszere mindenütt fölhevítette a tücsköktől visszhangzó levegőt, amely olyan nyugodt volt, hogy gyertyám lángja szinte a telített levegő nyomása alatt reszketett és nem lobogott. A páлмаerdőből, valahonnan messziről a kert mögül, egy templomudvarból a hinduk fuvó hangszerei hallatszottak, egyhangú pléhcsörgéssel keverve. A kísérő ének elárulta a papi énekesek növekvő részegségét.

Ha behunytam a szememet, ez a zene gyermekkorom egyik emlékét állította élénken előm. Eszembe jutott, hogy egyszer valami különös csengés, amely nem hasonlított semmihez, amit addig hallottam, a kertünkből kicsalt az országútra. Messziről hallatszott, onnan, ahol az út hársfái, amelyek a falunál egymáshoz közeledni látszottak, mindent titokzatos árnyékba borítottak és én kifutottam a napra, mögöttem nyitva maradt a kertajtó és megfeledkeztem anyám tilalmáról. Az egyik parasztház előtt világoshajú falusi gyerekek tömegének koszorújában egy fa alatt két nagy, fekete szakállú szomorú embert láttam állni hosszú köpenyben. Szürke zsákokon ők fujták ezt a kiáltó muzsikát és gyermekségem első és legnagyobb eseményeként hatalmukba kerítették a szívemet. Világosan emlékszem, hogy mintegy vérem mámo-

rában támaszt kerestem, hogy a földre ne rogyjak. Ma tudom, hogy ettől az órától kezdve fájdalmas nyughatatlanság sejtése kelt életre a lelken és hogy végzetem első pillantása áldott meg. Lelkem kívánsága, mintha a megváltás reményének átka nehezednék rája, még mindig követi ezt a fékezhetetlen örömvágygal teli állatszerű panaszt. Ezért cserélem föl a közelit és megszo-kottat az idegennel és bizonytalannal, a házat az utcával és a szülőföldet a világgal. Mikor kinyitottam a szememet, nagy barna éjjeli pillangó ült a gyertyatartó rézfogóján és megzavarodva és tehetetlenül nézett a megfoghatatlan lángba. Kis idő múlva lassan fölemelte és lebocsátotta a szárnyát és aggodalommal teli mozdulatlan fekete szeme megtelt a szent tűz fényével. Erős szárnyával könnyen röpült a levegőben, amely oly nyomasztóan nyomult a mellembe és oly fárasztóan nehezedett rá. Csak most vettem észre, hogy a veranda benépesedett és hogy éjjeli csavargók szárnyas nemzetsége jött hozzám vendégségbe. Minden abból a zöld falból bujt ki titokzatos módon, amely engemet és házamat körülzárt. Mögötte alighanem fölkel a hold, mert most a meleg nővényfalon világosabb és sötétebb foltokat vettem észre, a legyezőpálmák cifraságait és a banánlevelek hatalmas formáit, amelyek a magasba nyultak föl, mint alvó óriások buzogányai vagy eltörve lelógtak mint a széttépett bőr. Az eget nem láthattam. Eloltottam a gyertyámat és bágyadt, mágikus borulat vett körül hangtalanul, mintha zöld üvegtenger választaná el a világot a fénytől.

Mindabból, ami az embernek adatott, a legfönségesebb a gondolat. És akik éjjel születtek és földi utazásukon az örök fényességre törekszenek, éjjel lesznek a legélénkebbek, mintha a sötétben, szinte titkos aggodalomban, kettős tetterőre ébred-

nének. Előttük nincs elzárva semmi, a jövőbe éppen olyan szabad az útjuk, mint a múltba és behatolnak az eltűnt nemzedékek titkaiba, a virágok kelyheibe és a szeretőnek hálósobájába. A mindennapi élet kis dolgai, amelyekkel foglalkoznak, nem fosztják meg őket hatalmas erejüktől, amellyel az Isten lényét megértik. Diadaluk a háttérben van és öntudatlan céljuk az örökkévalóság. Minél erősebbek, annál inkább keresik a rendet, a megismerés testvérét és földi munkájuk az, hogy megtalálják az összefüggést a letűnt és a jelen szellemek közt.

Mialatt így szabadjára eresztettem gondolataimat, különös zajt hallottam a házból kihatolni, majd kaparás volt vagy kopogás, majd a fal fövénye hullott le vagy a gerendázat ropogott. Néha állati hangokat különböztettem meg, a harcnak vagy a szerelemnek különös panaszos szavait. Nehezen lehetett eldönteni, kívülről vagy belülről jöttek-e hozzám ezek a hangok, de hogy megszabaduljak az éjjeli szürkület bizonytalanságaitól, nemsokára megint meggyújtottam a gyertyámat. Amikor fölkeltem, hogy nyugovóra térjek, teli képpel nézett le a hold; csábított a gondolat, hogy a fényben úszó kertbe menjek, de az ezzel járó veszedelem nagyon nagy volt ezen az idegen és emberektől sokáig elhagyott területen.

Panja a tornácon aludt a földre terített kókusz-takaróján és hortyogása mint az egyetlen bizalmas hang ebben a magányban, megnyugtató. A háttérben valami alacsony árnyék menekült be nesztelenül a kerti szobák egyik nyitott ajtaján. Azon gondolkoztam, hogy utána megyek, de nem tettem. Éliás, amikor beléptem, az én ágyamon feküdt.

Az ablakok falécei korhadtak és részben töröttek voltak, üveg nem volt már sehol. Az áttörhetetlen növényfal itt is megakadályozta a kitekintést a szabadba és frissebb levegő beáramlását. A

virágillat mámorító volt, majd mérges, majd édes, az illat nehéznek és megfoghatónak tűnt föl, míg a tücskök éneke bódítóan erősödött a holdfényben.

Megvizsgáltam a fegyveremet, ámbár tudtam, hogy rendben van és ágyamat messzire eltoltam az ablaktól. Nehezemre esett, hogy Éliást fölkeltesem, mert tudtam, hogy minden zavarás a legmélyebben sérti és egyetlen társamat nem akartam ezért a bizonytalan éjjelért elkedvetleníteni. De csak barátságtalanul morgott és a földön tovább aludt anélkül, hogy igazán fölébredt volna. Mivel a gyertyát nemsokára el kellett oltanom, mert nagyon is vonzotta a rovarvilágot, csakhamar zölde szürkületi fényben feküdtem a hálózövet-függöny alatt és elaludni próbáltam.

Künn negyedóráról-negyedóra hangosabb és szenvedélyesebb lett az élet; az ismeretlen állat élénksége izgatta a véremet és éreztem annak a pillanatnak a közeledését, amikor végképpen le kell mondanom az álomról. Gondolataim azzal a sokféle változtatással és berendezéssel foglalkoztak, amelyeket az e házban való hosszabb lakás megkívánt. Ezek a megfontolgatások elkedvetlénítettek, amit könnyen megszoktak tenni közönbös dolgok, amelyek pillanatnyi kényszer következtében jó és harmonikus gondolatok helyére lépnek. De a gondolatok lassanként elejtették a tárgyakat, amelyekkel foglalkoztak, a körvonalak elmosódtak, csukott szempillám alatt még az a bizonytalan érzésem volt, mintha a szoba jobban kivilágosodott volna és a tücsöklárma szétolvadt e tikkasztó, fojtó levegőtengerben, amelyben élettelenül hányódtam tovább. Elmerültem az álomban, mint az opium-mámorban.

Lágy taszigálás, amely oldalamat érte, fölriasztott. Megmerevedve abban a helyzetben maradtam, amelybe ébredésem kényszerített, míg fölismertem Éliást, aki a moszkítófátyollal együtt a

takaróm alá bujt. Ha a szobámban támadt borzasztó lárma nem lett volna nagyobb a haragomnál, ártatlan kutyámat bizonyára egészen új módon megtanítottam volna a légugrásra, de ösztönöm hamar megsugta, hogy Éliást a legnagyobb rémület kényszerítette e cselekedetére. Hevesen reszketett és szűkülése a halálfélelem hangjához hasonlított. Ezért nem bántottam, magamhoz szorítottam és kutatni kezdtem a hálólhelyemet betöltő különös lárma okát.

A szoba csaknem egészen világos volt, mert a hold már oly magason állott az égen, hogy sugarai a pálmák csúcsain át utat találtak a házba, de a padló fényfoltjai és a levegő halvány sávjai eleinte zavarták a látásomat, míg végre fölismertem, hogy a padlón nagy patkányok izgatott tömege nyüzsög s a szoba egyik oldalán mintha támadásra gyülekeznek. Velük szemben a sarokban egy macskacsalád kuporgott, kisebb hosszúszőrű állatok kölykeikkel és a két párt közt megölt patkányok heverték, néhány megsebesített pedig vérnyomot hagyva maga után, panaszos visítással vonszolta magát előre. Egészen világos volt, hogy a macskák — kölykeik nélkül négyet vagy ötöt számoltam össze — a legnagyobb félelemben és a legszorultabb helyzetben voltak. A kétségbeesés harcát vívták a patkányok túlerejével. Fenyegetőző prüsszkölésükben és nyivákolásukban volt valami, még erősebb ellenfelet is rendkívül megfélemlítő és mozdulataik a fölingerelt párdúcéra emlékeztettek. Úgy látszott, hogy régi ellenségeskedésről volt szó, amely már régóta élt e ház területén és ki tudja hányadszor, ma éjjel véresen kitört. Valamikor úgy lehet, más volt a helyzet, régebben talán a macskák nemzetsége korlátlanul és mint a patkányok zsarnoki elnyomója uralkodott, míg ezek meg nem szereztek a túlsúlyt, amely most teljesen kétségtelennek látszott.

A patkányok a düh és a vérszomjúság hangjaival lassan előre nyomultak. A mágikus fény és a csaknem üres helyiség, amelynek sarkait eltakarta a szürkület, sajátságos módon megváltoztatta érzékemet a nagyság és a távolság iránt : úgy láttam, mintha messzi hegyen sötét szörnyetegek indulnának harcra egymás ellen, magam kisebb voltam mint ők.

Amikor az első macska, azt hiszem, egy öreg és tapasztalt kandur, védekezésül hosszút, laposat ugrott előre, megijesztett és föllelkesített mozdulatának vadsága. A kandur a harcban nem annyira a fogára, mint inkább a karmára bízta magát, amellyel szívós ügyességgel és halálos biztossággal csapott le. A patkányok eleinte szétrebbentek, amikor közékük ugrott, csak az egyik, amelyet talpával eltalált, hánykolódott mellette kínjában jajgatva a földön, de a macska nem ölte meg, sőt nem is törődött vele. Tűzben égő szemével szorosan a padló fölött az újra előrenyomuló ellenséget figyelte. Lassan és undorító rikácsolással közeledtek, amely éppen úgy halálos félelmet árult el, mint dühös elhatározást a harcra, de amikor a kandur újra közékük ugrott, ennek már nem volt meg ugyanaz a hatása, mint az első ugrásnak. A most eltalált patkány nyilván beleharapott az ajkába, mert fájdalmában magánkívül irtózatossá dühvel tervtelenül csapkodott jobbra-balra, a magasba szökött és a földön fetrengett, mialatt az az egy patkány már egészen széttépve és teli vérrel, ide és oda, jobbra és balra cibálva, még mindig a szájába kapaszkodott. És míg a borzalomtól csaknem elfulladva láttam, hogy az első áldozatnak undorító árnyékszerű társai minden oldalról becsimpaszkodtak a küzdő macskába, észrevettem, hogy szorosan a fal mellett egy másik patkánysereg nyomul a sarokban összeszorult macskák ellen. Sűrű csomóban lassú árnyékként csúsztak

előre és a szoba közepén haldokló kandur rettenetes ordítása mint valami irtózatoss, kihívó harci zene kísérte ijesztő előrenyomulásukat.

A közeledő árnyék egyszerre mintegy titkos parancsra villámgyorsan rárohant a lekuporodott macskákra és a sötétben másodikk, nem kevésbbé heves küzdelem keletkezett, amely annál nagyobb irtózáttal töltött el, mert semmiféle részletet sem tudtam fölismerni.

Egy apró, fiatal, nagyon kedves cica megijedve és nyilván alig sejtve a veszedelmet, kecses ugrásokkal a világosságba menekült. Két gyors árnyék követte, semmiféle más mozdulatukat nem lehetett látni, csak a tovacsúszást és néhány pillanat múlva szét volt tépve a kis állat. Rövid, panaszos kiáltására az anya kétségbeesett erőfeszítéssel a segítségére akart sietni és rémületemre láttam, hogy a borzalmas éjjeli fickók beleharapták magukat a testébe és fájdalmában ordítva, ahogyan macskát még sohasem hallottam panaszkodni, magával vonszolta vérszomjas gyilkosait anélkül, hogy gyermekének segítségére lehetett volna.

Ha ez a harc mindjárt ezután döntő módon félbe nem szakadt volna, beavatkoztam volna, hogy véget vessek neki. Később gyakran fölvettem a kérdést, mi akadályozott meg abban, hogy mindjárt megtegyem. Az emberi léleknek megvan az a különös hajlama, hogy szeret harcoló állatokat nézni és az ily izgatón látványon érzett kéjes élvezet nemcsak hogy nem kárhoztatandó, hanem alapja bizonyára a természet magacselekvő mozdulatainak tisztelete és annak az igazságnak titkos tudata, hogy az ember a természet rendjéből semmit el nem vehet és nem is tehet hozzá semmit. Emlékszem, hogy már mint gyermek örömmel és elégtétellel néztem végig egy kakasviadalt és a csodálkozás fölemelő érzetével és szégyenkezés nélkül vártam a végét. Mint gyermek azt is nehezen

tudtam megérteni, miért iparkodnak az emberek szétválasztani a kutyákat, ha egymásnak esnek és jóllehet egy farkaskutya átharapta a gégéjét egy helyes kis pincsinek, amely az enyém volt és őszintén szerettem, mégis jól tudom, hogy fájdalommal ellenére olyan meghatottsággal tekintettem a gonosz győztesre, amely szinte az imádással volt határos és ebbe babérjának heves irigylése vegyült bele.

Abban a pillanatban, amikor irtózáttól és szánsalomtól kínozva elhatároztam, hogy beleavatkozom az állatok véres harcába és óvatosan a fegyverem után nyultam, titkos elégtétellel méregetve azt az irtózatot, amelyet a lövés dőreje fog kelteni az éjjeli csatatéren, mögöttem a szoba sarkából hang hallatszott, amelynek parancsoló hatalma erősebb volt, mint fegyverem vasszájának tüzes dördülése. Halk sziszegés volt, amelyet tompa prüszkölésnek lehetett volna mondani és ahhoz a különös, kissé nevetséges hanghoz hasonlított, amellyel a lúd szokta néha kinyújtott nyakkal ellenfelét megtámadni. De ennek az értelen és visszataszítóan sürgető hangnak hatása minden inkább volt, mint nevetséges, sőt inkább borzalmat keltő ereje volt. Ereimben megállt a vér és a szobában beállott halotti csönd halálszerű merevséggé fokozta irtózásom borzalmát. Akkora volt a csönd, hogy megállott véretem zúgni hallottam a fülemben, míg lassan, egészen lassan megkezdődött szívemnek az a borzasztó, tompa dobogása, amely elállítja a lélekzetet és a megfulladás fájdalmas érzetét kelti föl. A padlón az állatokat mint sötét, mozdulatlan foltokat láttam, egy időre még a sebesültek halotti kiáltása is elnémult, csak egy nagy patkány, amelynek teste teljesen föl volt tépve, keringett a holdfényben beleibe bonyolódva a padlón vértócsában és förtelmes körtáncával párosuló rekedt sívítása mitsem sejtő buzgalomnak csaknem komikus hatását keltette.

Megszólalt im' a kígyó forró kövek alatt,
 Holt éneke szívedre dönt tengernyi havat,
 Halálnak pillantása tör hangjából reád,
 Amit a hegyvidéknek örök hava is ád.

Ezt a verset Marattaban hallottam egy fakirtól és később le is irattam magamnak, amikor is megtudtam, hogy régi vers, amely a Nyugat-Gatesek hegyi népének sűrűn énekelt dalából való. Ebben a pillanatban nem gondoltam ugyan a versre, hanem úgy látszott, a vers gondolt reám, rettenetes helyzetemben a hatalmába kerített és megint elfogott annak a fönséges nyugodtságnak megható csodája, amely az aggodalom pillanataiban, mint valami fölsőbb és érdektelen erő érvényesülni tud.

Nagy kígyót láttam előbbre csúszni, vékony fejét vagy egy tenyérnyire a padló fölé emelte és amikor kijutott a világosságra, láttam hogy szaporán öltögette finom nyelvét. Úgy tűnt föl, mintha mosolygott volna.

Szemem láttára megkezdődött most a kígyó kegyetlen játéka, amelyet a földkerekség minden népe ismer és dicsőít vagy elátkoz. Egyetlen állatnak sem adatott meg e hatás titokzatos hatalma, amely hangtalanul, megmagyarázhatatlanul és mintegy a gonosznak földalatti világából jön elő. Erő és bátorság vagy jó fegyver és vakmerőség ritkán van hatalmának a veszedelmére, mert sok mágikus eszközén kívül azzal is rendelkezik, ami a hőst is lefegyverzi, az undorral. De ezen kívül és még sok más tulajdonságán kívül mozdulataiból az a démoni fény sugárzik ki, amely mint valami régi emlék, a gonosznak állandó diadalát hirdeti. Így alattomos csúszása fönségességgel párosul, szépsége elrejtőzködéssel és hatalma alávalósággal. Mindazokat a tulajdonságokat, amelyek őszintévé teszik az erőt, önző gonoszságának titkos elégtételéül, hamissággal köti össze. Testének mozdulataiban elvész a víz, a föld és a levegő

különálló elemeinek sajátossága, mert a kigyó járása nem hasonlítható semmiféle más élőlényéhez; a víz egyhangú csörgedezése ölelkezik benne a táltosok ördögűzésével.

A kigyó körbe járt egy megsebesült, de még élő patkány körül, álmos táncából, amely lenyűgöz minden élő lényt, hirtelen támadásba csapott át és hozzáfogott a zsákmányolt állatok elnyeléséhez. Gondtalansága és tevékenységének fölsőbb-séges biztossága nagy bámulatra ragadott el, szinte úgy tűnt föl, hogy nem ismert ellenséget, amely vele szembeszállani merészelne. A szobában csönd volt, csak a menyezetről pergett le olykor finom por és a padlón a csipkés fénydíszítés lassanként oldalvást eltűnt. A föld forog, gondoltam, velem, ezzel a rablóval, a szoba kis haldoklóival és halottaival és mindennel, amitől végtelen tenger választ el. Künn Panja hortyogott és a hátamnál Éliás elaludt. Az útításkám széléről óvatosan elvettem a nagy indiai szivarok egyikét, amelyek barnák mint a tőzeg és nedvesek mint a föld, rágyújtottam és vártam a reggelt. A füstfelhőkkel a zöldes szürkületbe vonultak gondolataim és tárgyuk az emberek és állatok élete volt a különös földön.

MÁSODIK FEJEZET

Cannanore, a halászok és a tenger.

Hajnalhasadás előtt kikiváncoltam, hogy a vörös reggeli napnak csöndes harcát láthassam a hold zöldes ezüsfényével. A tenger partján gyakran láttam magános, magas pálmákat, amelyeknek egyik fele vörös fényben izzott, míg a másik még a hold ezüstös fényében pompázott, amelynek hideg világából a reggeli szélben lassan fölébredni látszottak. A fénynek és színnek e pompájában

néztek a hullámozó tenger felé, amelynek hangjai a beköszöntő napot üdvözölték.

De a sors úgy akarta, hogy ezen a reggelen ne örülhessek e pompás látványnak, mert Panjanak tárgyalnivalója volt velem.

— Sahib, — mondá, — micsoda ház ez, amelybe behurcolkodtál!

Hozzáfogtam a ház leírásához, de szánakozva közbevágott.

— Egész éjjel nem hunytam le a szememet! — mondta és szemének kihívó szomorúsága szinte a lenézéssel volt határos.

— Nézd Panja, — mondtam olyan barátságosan, ahogy csak tőlem tellett, — nekem vízre van szükségem, gondold az én hazám szokásaira.

Panja erre keresztül vezetett a kerten, anélkül, hogy csak egy szót is szólt volna, mert nyilván kétségbe ejtette, hogy kívánságom jogtalanságáról más úton győzzön meg, mint tényekkel.

Az indiai tavaszi reggel egész frissisége vett körül bennünket. Harmatban fürdött minden virág, színük világított a korai fényben úgy, hogy szemem nem tudott betelni e pompa gyönyörűségével és a nedvességgel, a földnek és ezer feslő virágnak illatától támolýogtam boldogságomban. Panját is elfogta ez a mámor, mintha a virulás földi életvágya lelkét, mint az enyémet is, magával ragadta volna. Barna orrával a levegőben szimatolt, gyermekes örömeiben szélesen mosolygott és hátratekintett reám. Minden érzékével magába szívta a frissiséget és a világosságot és sötét, meztelen teste fénylett a harmattól.

Amikor a kert végén a pálmarengeteg mellett a vízfogóhoz érkeztünk, eleinte nem láttam mást, mint kúszónövények toronyszerű vadonját és csak amikor Panja szétválasztotta az ágakat, vettem észre a víztükörhöz szolgáló lépcsőt, amely mintha

földalatti barlangba vitt volna le. Az omladozó kőkockákat a homályban különös moszatok zöldje futotta be és csaknem egészen eltakarta, hűvös poshadt szag áramlott felém és Panja, aki úgy látszott, hogy megfeledkezett fölháborodásáról, suttogva óvatosságra intett és csaknem hódolattal nézett körül. Barna arca a fehér turbán alatt félignyílt, gyermekfej nagyságú vörös virágok felhőjéből tekintett reám. Egy pillangó, amely mintha kék bársonyból lett volna, álmosan fölemelkedett a lámpásalakú virágból és nesztelenül berepült a növényrengetegbe.

— Nem szabad lemenned, — mondta Panja, — mindenütt a halál leskelődik a félhomályban, az emberek napja elől ide vonul el; térj vissza. Én láttam a vizet, zöld mint a haldokló lomb és növény földi, amelynek virágát sohasem érte napsugár és ezért mérges mint a kígyó és a láz, melyet terjeszt.

Azután hirtelen mást gondolt, gyermeki szeméből eltűnt az áhitatos komolyság és összeráncolva homlokát ezt mondta:

— Ilyen házat bérelsz? Meddig akarsz itt maradni? Utazzunk vissza Bitsapurba, mindent becsomagolok a táskákba.

Visszamenet Pasával, a szakáccsal találkoztunk, aki az útról a ház felé haladt. Vízzei teli vörös agyagkorsóval a vállán baktatott a napon, amely időközben fölkelte. A házból fával rakott tűznek szaga áramlott ki. Pasa szabad kezével üdvözölt és szótlanul elhaladt előttem. Az volt az érzésem, hogy büszke az országára és a maga kötelességére, az előbbi sajnálja tőlem, az utóbbit pedig csak a maga kedvéért teljesíti. Nagy bársonyos szemében a hosszú pillák alatt a hegyei után való vágyódás rejtőzködött. Férfias alakja gyönyörködött, egyszerre úgy éreztem, hogy a név, amelyet neki adtam, nevetséges és tudni kívántam a ne-

vét, csak azért, hogy ismét elgethessem a hegyek közt élő idegen nemzetségének ezt az idegenszerű nevét. Újra elfogott az a különös szomorúság, amely Indiában sohasem hagyott el és amely minden titokzatos dologgal szemben hatalmába keríti az emberi szívet.

Panja érzékeny fogékonysága minden lelki megmozdulásom iránt, amely az ő érdekkörét érintette, a maga módján megsejtette, hogy Pasa szótlan tevékenysége nagyon tetszett nekem. Így szólt:

— A sziklahasadékokból jövő ezek a kutyák kiszimatolnak minden élvezhetőt. De meg fog feledkezni a víz fölforralásáról és holnap Sahib, lázad lesz. Hát majd én rendbehozom a dolgot.

Bement a házba és mindjárt ezután Éliás panaszos vonítását hallottam. A nap sugarai már érezhetően melegítettek, bár fényük még vöröses volt. A kert gőzölgött és a szárnyrakapó rovarok első hangjaival párosulva madárdal hallatszott a sűrűség ködös reggeli tikkadtságából. Elhagytam az izzó kertet és a vöröses homokos útra tértem, amely az ősrégi vadfügefák alatt szabadabb levegőn Cannanore felé vitt. A házam körülbelül a félúton volt a város és a tenger közt, körülbelül negyedórai út kellett ahhoz, hogy akár az egyikhez, akár a másikhoz eljuthassak. Ezért elhatároztam, hogy mialatt Pasa elkészíti a teát, rövid látogatást teszek a városban.

A széles út csaknem üres volt, Cannanore fölött fatűznek kékes füstje terjengett, amely pálmák közül szállt fölfelé és ezek a helységet csaknem teljesen elrejtették, mint a termékeny malabari tengerpart legtöbb városát és faluját. Akkora volt köröskörül a csönd, hogy meghallottam a tenger hullámverését a sziklákon és a napfény hihetetlenül enyhe és jótévő volt. Nyikorogva egy ökrösszekér közelgett, magas kerekai lassan örölték a homokot és a rúdon szorosan a két pom-

pás, türelmes állat farka közt, állát sovány térdére támasztva egy hindu kuporgott. Ijedten pislogatott felém, köszönni sem mert és az ökrök hatalmas szarva legalább egy méternyi hosszúságban hintázgatott vakítóan fehér hátuk fölött.

A város roskadozó kapujánál jobbra is, balra is egy-egy magányos pálma állott, amaz kissé jobbra, ez pedig kissé balra dőlt és a házak lapos tetején túlnyúló legyezőkoronájuk sötéten és élesen rajzolódtott bele a világos reggeli égbe, törzsüket a nap mintha vörös festékkel festette volna be. A kapun át a már élénk bazárutcát láttam, amelyen meztelen vagy fehérbe öltözött alakok mozogtak sietve az alacsony házak közt és a kereskedők kinyitották utcai boltjaikat és elrendezték az árút. A kapuőr fölállott és mélyen meghajolt, miközben kezével elfödte az arcát. Végigmentem a bazárutcán, csöndben és meglepődve nézett utánam mindenki, csak a brahminok, szürke zsinórral meztelen mellükön, mentek el mellettem némán és peckesen, anélkül, hogy köszönnének vagy megfordultak volna utánam. Sok szép alakút és büszke tekintetűt láttam köztük és arcvonásaikból újra kiolvastam rokonságukat a mi földrészünk germán népeivel, amit évezredek sem tudtak eltörölni. Sokáig uralkodtak a hatalmas birodalomban, míg Mohammed kítűzte királyi kastélyaikra a maga lobogóját és egyre jobban megingatta a rettenetes és titokzatos hatalmat, amely ma már csak az ország belsejében uralkodik komor erőszakkal és misztikus homálylyal. Azután amikor a tengeren elhangzott a brit oroszlán ordítása és végigjárta az országot, Mohammed hatalma és királyainak pompája is elhalványodott. Amikor rövid séta után hazafelé indultam, a tenger felől az angol erőd körvonalait láttam. Ágyúí éjjel-nappal a hindu királynak a város szívében levő kastélya felé vannak irányozva, hogy valami lázadás első jelére romba döntsék.

A néma vasszáj hatalmában, amely a haragos nap és a csöndes hold alatt könyörtelenül és változatlanul figyeli a várost, lobog Cannanore régi királyi hatalmának utolsó, félénk maradványa.

Természetes, hogy sok mindenfélét meg kellett változtatni a házamon, mielőtt állandó tartózkodásra alkalmassá lett és a teánál megvitattam a teendőket Ramenivel és Panjával. Rameni a cipőjét künn hagyta az ajtó előtt és beszélgetésünk alatt hiába iparkodott türhető viszonyba jutni a hintaszékkel, amelyet az ő számára tartottam készen és amelyet udvariasságból el is fogadott. Végre fölállott és rendbeszedte fehér ruháját, amely alul kilátszott sovány barna lába. Olyan szeretetreméltóan, ahogyan csak rettenetes angol beszédétől kitelt, ezt mondta:

— Sahib, minden a kívánságod szerint fog történni.

Panja akkora erőfeszítéssel gyűlölte őt, hogy kiverte a veriték.

Pompás volt a verandán való tartózkodás. Az indiai tavasz reggele — a mi időszámításunk szerint október vége volt — friss és üdítő, csak három-négy óra múlva éget a nap igazán. Panja jókedvű lett, amikor Rameni elment.

— Milyen büdös ez a disznó, — mondta barátságosan. — Mindennel meg fog csalni, Sahib. Ha gazdagságod nem volna kiapadhatatlan, ez a csirkefogó tönkre tenne. Legelőször is el fogom pusztítani a hangyákat, mert mindent fölfalnak, amit csak találnak. Ha a kőkockák közé whiskyt öntünk és meggyújtjuk, végük van. Adj egy üveggel, ha a tengerhez mégy, hozzáfogok a munkához.

Azt ajánlottam, tegyen próbát petroleummal, amit bizonyára kap a városban.

Panja összerázkódott és így szólt:

— Szegény állatok.

Nemsokára kefével, rocskával és rongydarabokkal felszerelve egy sereg vénasszony jött, akiknek láttára először a mitsem sejtő Éliás szökött meg és utána én is elmenekültem. Csak Panja állotta e vad amazonok rohamát, mert meg akarta mutatni a tekintélyét.

A ház néhány nap alatt annyira rendbe jött, hogy gazdag benyomásokkal teli szemlélődő életet kezdhettem volna. Nemsokára Panja is beletalálta magát az új helyzetbe és nyugodt, fönséges tavaszi napokat éltem át, amelyeket sohasem fogok elfelejteni. Mindig a nap keltett föl és a mély álmom után új erőt nyert érzéseim meghallották távoli hangját a tengernek, amely mindennap oda-csalt magához csillogó birodalmába. Cannanoreban a halászok lettek első barátaim és csakhamar megszoktam, hogy megoszsam velük a munkájukat. Kezdetben tanusított bizalmatlanságukat sikerült eloszlatnom és tanultam tőlük, mint ők is tőlem.

Alkonyattól késő éjjelig ott ültünk a fekete parti sziklákon, amelyek egyenes, magas tömbökben mélyen belenyúltak a tengerbe. Gyakran egyik kőpadlóról át kellett ugranunk a másikra vagy szűk deszkán kellett magunkat végig egyensúlyoznunk, hogy kijuthassunk a sziklák legszélére, ahonnan kivetettük a horgot a tengerbe. Mellettünk, jobbról és balról, csöndesen hullámozott a rengeteg víztömeg, eleinte sötét tiszta kékben, azután lassan vörössé változott és kápráztatta a szemet, míg végre gyászos feketén és fenyegetődzve kapaszkodott föl és süllyedt le úgy, hogy azt lehetett hinni, hogy a szikla emelkedik föl és alá egy mozdulatlan sötét tükörben. Messzi mögöttünk menydörgött a hullámverés és mögötte a pálmák fölött kibukkant a vörös hold.

Főként nagyobb halak fogása volt a cél. A ho-

rog akkora volt, mint egy gyerek begörbített ujjá és zsákmányul ejtett halak belsőrésze volt köréje csavarva. A csalétektől körülbelül négy-öt méternyire könnyű parafadarabka volt a zsinórra erősítve és a horgot a fej fölött köralakban lóbázták meg úgy, hogy husz-harminc méternyire jutott ki a tengerre. Ekkor azután lekuporodtak az emberek és mintha összenőttek volna a sziklával mozdulatlanul vártak, míg a zsinór rángatódzása fáradságuk sikerét jelezte. A hullámzó tenger gyakran egészen meztelen lábunkig csúszott előre, majd sok méternyire magunk alatt láttuk. Az emberek még éjjel is észrevették, ha egy-egy nagyobb hullám közelgett és halk kiáltással figyelmeztettek, hogy jól kapaszkodjam bele a sziklába. Ha azután a kőpadló néhány pillanatra eltűnt és nem láttam magam alatt mást, csak a halkan bugybrékoló éjjeli elemet, kezdetben az aggodalomnak, sőt a halálfélelemnek tompa érzésével kellett szembeszállnom és csak szomszédaimnak rendíthetetlen nyugodtsága biztosította bátorságomat.

Az emberek a zsinórt sohasem fogták a kezükben erősen, hanem csak könnyedén tartották az ujjaik közt, mert megtörtént, hogy cápa került a horogra és az első rándítása végzetes lehetett volna rájuk. Ilyen esetben, aminek egyszer tanuja voltam, egy hangos kiáltás mindannyiukat fölriasztott. Láttam, hogy a zsinór, mint a vasmacska kötele, őrült gyorsasággal a tengerbe csúszik, de a végét nagysietve valamelyik kiugró szikla köré csavarták. A halászó szerszám a legtöbb esetben elveszett, néha azonban sikerült a ragadozót a sziklák közt a partra húzni és megijedtem a fogoly életerejétől és vadságától, mert tehetetlensége ellenére is megfélemlítő módon szállt szembe megfélemezőivel. A horogzsinór végét a homokba szúrt cövekhez erősítették és a szárazon hagyták kimulni az állatot, ami több-kevesebb

ideig tartott. Csak másnap vagy órák múlva kerítették hatalmukba az asszonyok sima testének minden fölhasználható részét, de a húsát nem ették meg.

Észak felé nagyon meredeken szakadtak le a sötét parti sziklák és ameddig a szem ellátott, a szabad öböl mentén fehér homok terjeszkedett. Akárhány helyen, különösen ahol kis patak társaságában voltak, le egészen a tengerpartig pálmák nőttek. Ott, még közel a helységhez, szép sorjában állottak a homokban a benszülöttek tarka csónakjai és távolabb olyan csönd és magány kezdődött, amely magához csábított minden érzékeny szívet.

Gyakran feküdtem ott a parton, belefúrtam magamat a homokba és messzire eldobtam magamtól haszontalan gondolataim terhét. Fönséges volt a tenger hangját hallgatni, amely mintha az egész világon uralkodott volna és a végtelenül hosszú, egyenletes hullámokat figyelni, amelyek mint szelid szélhullámok halványkék selyem alatt futottak felénk, hangtalanul fölemelkedtek és széles fényszalagra széttörve ujongó pezsgéssel vetették rá magukat a türelmes homokra. Így ment ez mindaddig, míg türelmünk és álmodozásunk tartott, mert a tenger nem ismer időt. Hangjában nincs reménység, sem ígéret, nincs szeretet és nincs fenyegetőzés, nincs jóslás, sem lecsillapítás. A tenger lényének nincs semmi közössége a mienkével és csak boldogító békétlenség támad bennünk, ha közeledünk hozzája, csak a nagysága emel föl bennünket, mint ahogyan minden nagyság jövődő szabadság megsejtésével árasztja el a lelket. A tengernek nincs mértéke jogainkra vagy kötelességeinkre, mint a földnek, amely hord és táplál bennünket és amelynek sorsa rokon a mi sorsunkkal. A költők ritkán értették meg a tengert, csak leírták, de aki a tengert sohasem látta, az ő leírásuk nyomán eltudná-e képzelni

mérhetetlen hatalmát és szabadságát? Csak az apokalipszis nagy, istenihlette rajongójának a misztikusban elvirágzó szellemében világít igazmondó fény a tengerről, amikor végtelen látomásaiban megpillantja az ezeréves birodalmat és a tenger-ről azt mondja, hogy nincs többé. Ebben a föl- ismerésben mély sejtése rejlik a tenger lényének, amely nincs elátkozva mint a föld és nincs semmi ítéletnek, semmi visszatérésnek és semmi változásnak alávetve.

A tengernek nincs is rokon vonása az emberi lélekkel, amit megállapítottak néhányan azok közül, akik sem az egyiket, sem a másikat nem ismerik és csak mert a lélekben valami feneketlenl szimatolnak, jutottak arra a gondolatra, hogy talán olyan mély, mint az oceán közepe. Ez könnyelmű következtetés, amelyet nehéz bebizonyítani, mert az ilyen lelkek és a tenger közt az az egyedüli hasonlóság, hogy gyakran mindkettőben halászgat az ember, de nem fog semmit.

Egyszer a parton néhány nagy tengeri teknősbékát láttam. A hátukon feküdtek és levegő után kapkodtak. A meztelen lábak nyomából, amely mint homokba préselt babérkoszorú vette őket körül, könnyen ki lehetett sütni, hogy ezek az állatok nem a maguk jószántából kerültek ebbe a helyzetbe, hanem valami emberi cél kapcsolódott össze ezzel a kegyetlenséggel. És a fák alatt valóban egy barna hindu fiút láttam menekülni, aki előtt akkora volt a tekintélyem, hogy a fiú egy pálmának a legtetejére mászott föl.

A mozgásuk szabadságában ily módon korlátozott teknősbékák a kegyetlen napon lassú halálnak voltak kitéve, amely annál kínosabb volt, mert ha elemüktől elszakítják őket, nem mulnak ki gyorsan mint a halak, hanem a szárazon is szívós az életerejük. Néhánynak az arckifejezése már valóban nagyon szomorú volt, másoknak rendkívül

csunya feje már élettelenül lógott lefelé a ráncos nyakon, amely fonnyadt, repedezett tömlőnek tünt föl. Azokat, amelyeket elég mozgékonnak tartottam létük folytatására, nagy fáradtsággal visszafordítottam, de mintha részegek lettek volna, ideoda támolyogtak és csak akkor találtak rá a vízre, amikor megmutattam nekik az utat. Ott gyorsan és izgatottan kiúsztak és hamar alábuktak, láthatólag kétségben az iránt, vajjon igazán megtörtént-e az, ami velük történt vagy pedig csak a napon nekik szánt halál lázálmainak új borzalmas részlete volt.

Később megtudtam, hogy ebbe a helyzetbe a benszülöttek hozzák az állatokat, hogy kimuljanak, mert a maguk erejéből nem tudnak visszafordulni. Ilyen módon szerzik meg az emberek a nagyon keresett békateknőt, anélkül, hogy megtámadnák az állat életét, ami nekik tilos és meggyőződésükkel is ellenkezik. Ilyen módon az istenség akaratából hálnak meg az állatok és a hinduk fölfogása szerint nem az ember öli meg őket; abból, hogy az istenek nem fordítják vissza a teknősbékákat, nyilvánvaló az a döntésük, hogy az emberiség javára pusztuljanak el.

Cannanoreban egyébként ellenségemmé tettem ezeket az ipartűzőket, mert éppen az a fiú, aki oly nagy tisztelettel volt irántam, magas rejtekhelyén megfigyelte tevékenységemet és Cannanoreban elbeszélte ezt az újságot.

A parton sokféle rákot és mindenféle más kis tengeri csöcseléket lehetett találni, amellyel foglalatoskodtam; olykor a patakokon patkányok jöttek le és kikutatták, vajjon nem vetett-e a partra a víz halottakat. Malabarban van egy kaszt, amely a pestisben elhaltakat a tengerparton a homokba ássa el; igaz ugyan, hogy többnyire a homokzátonyokat és szigeteket keresik föl erre a célra, de sírok nyomát elég gyakran a parton is lehet találni.

Egyszer egy nagyobbfajta léggel ismerkedtem meg, amelynek csak fél szárnya volt és életét a tengerparton töltötte el. A parton fekve és dohányozva megfigyeltem. Kikereste magának azokat a köveket, amelyek föltünően gömbölyűek, fényesek és fehérek voltak és úgy látszott, hogy legjobban a fehéreket szereti. Ha egy ideig elüldögélt egy ilyen kövön, kiszemelt magának egy másikat és ugrásszerű röpüléssel iparkodott odajutni, de mindannyiszor valamelyik harmadik kövön ért véget az útja, mert sajnos fél szárnyának a hiánya az irány megtartásában befolyásolta.

Minden egyes esetben eleinte kissé meglepődve tekintett körül, de azután megadta magát különös sorsának, hogy mindig máshová kell eljutnia, mint ahová eljutni akart. Kissé aggódó, de egyáltalán nem izgatott kifejezéssel tájékozódott új környezetében, elvégre ott is sütött a nap és a forró fényben a csillogó víz előtt ülve maradt.

Bizonyos vonzalmat éreztem a tengerparton töltött magános óráim e futólagos barátja iránt. Hiszen én sem jártam sokkal jobban az életben és tulajdonképen mindketten a napot kerestük. Elbeszéltem neki, amit az életről gondolok, de mert nem figyelt reám, kis kövekkel dobáltam meg, amelyek évezredeik kerek testvérein vigan átbukfenceztek és csörögtek. A legtöbb kő pompásan le volt gömbölyítve; az egyiket meleg kezembe vettem és gondosan csiszolni kezdtem. «Te kis huncut még nem vagy elég gömbölyű» és visszadobtam a tengerbe, hogy az ár még néhány ezer évig csiszolgassa. Ezer évvel éppen olyan keveset törődtem, mint egy nappal. De ez a kő talán nem fog engem elfelejteni, hiszen még aligha történt meg vele, hogy a mulandó emberkének valamelyike a pártját fogta és egyszerre így beleavatkozott lassú fejlődésébe.

A tenger könnyű és kedves gondolatokat fakasz-

tott elmémbe, ostobákat és okosakat, de sohasem súlyosakat. Álmodott, feledést és alvást, a reszkető forró levegővel ismeretlen régiókba emelkedtek föl és a röpke tengeri szél elvitte magával. Letelt életem emberei elsüllyedtek egy csillámló mindenségbe, amelyben én, amint ők is, személytelenül tovasodródtam és a szerelem is emlékké vált.

De unalom vagy bosszankodás sohasem bántott, az élet makulátlan edény volt, tele kedves öröm és derült életkedv tiszta régi borával. Megértettem ennek a földnek és ennek a napnak embereit, akiknek mintha nem lett volna más vágyuk, mint az, hogy az életet ilyen módon kiélvezzék és a születés és elmulás akaratak, a földi idő mulkony szerencsejainak megelégedetten és fontolgatás nélkül átengedjék magukat.

Néha a parton a halálnak jövődjé jogára kis részletfizetést teljesítettem és elaludtam, de a tengervíz hangja elkísért a sötét, csöndes országba. Friss hangjának egyhangúsága álmaimban nagy változatosságú ékesszólássá változott és a világ folyásáról egész könyvre való csodákat és mondákat tudtam meg, de a tengervíz bölcsessége megakadályozta, hogy ilyen ostoba tervvel foglalkozzam.

— Elmondom én mindenkinek, — szólt egykedvűen, — miért akarod te megtenni? Embertől senkisem fog hallani olyan dolgot, amelyet a természet nem bíz reá és ti, akik még magatokkal sem vagytok tisztában, hogyan akartok engemet, a tengert szent lényemben megérteni?

Amikor fölébredtem, az esti fényben a tenger ezüst szélén fekete csónakot láttam haladni az éj vörös színében. Négy ember hajtotta, akik állva eveztek és akik szintén feketének tűntek föl nekem, mert a mögöttük levő fény kissé kápráztatta a szememet.

Talán messzi útra indultak, talán haza tértek,

róluk éppen oly kevésbé tudtam megmondani, mint rólam.

Ebből az időből élénken emlékszem egy sajnálatos eseményre, amely Cannarore lakóinak szemében jellemem értékét nagyon kérdésessé tette. Fiatal korom óta szerettem pillangókat és rovarokat gyűjteni, de ezen a téren sajnos sohasem volt sikerem, sőt ellenkezőleg mindig érezhető balsors üldözött e vállalkozásomban és nem volt rajta áldás. Az üvegfedéllel ellátott pompás szekrény, amelyet tanulságos hajlamom fejlesztésére a szüleimtől kaptam ajándékba, nemsokára az olcsó táplálkozás aranybányája lett egy kicsi, tetűféle élősd sereg számára, amely rovargyűjteményemnek nekiest és fölfalta. Egy tapasztalt iskolatársam tanácsára megvásároltam a naftalinnak nevezett pompás védőszert, de a paraziták nekiestek a naftalinnak is, fölfalták és szemlátomást nagyon jól érezték magukat. Kudarcba veszett tehát minden fáradozásom egy vöröses földi bolha kivételével, amely rozsdás gombostűre volt tűzve és alig volt nagyobb, mint a tű feje.

Bizonyára jobb lett volna, ha ifjúságom e tapasztalatait Indiában is értékesítettem volna, másrészt azonban mindenki meg fogja érteni, hogy India rendkívül tarka és pompás rovarvilága régi szenvedélyemet új életre keltette. Panja ellenvetéseivel nem törődtem és Cannanoreban kihirdtettem, hogy fölnőttek vagy gyermeknek egy annat fizetek minden pillangóért vagy bogárért, amelyet a tanyámra hoz.

E kihirdetést követő reggelen a házam előtt jó korán különös zajt hallottam, aminek nyitjára kezdetben nem tudtam rájönni, míg végre kiderítettem, hogy nagyobb tömegnek a zugásáról van szó. Ijedten az ablakhoz siettem és föltűnően rendezett hosszú embersort láttam, amelyben voltak

gyermek, aggok, nők csipőikön csecsemőkkel, férfiak és suhancok, sőt koldus, utcai leány és csavargó is akadt köztük elég. A hosszú sor engedelmesen végigállta a kerti út hajlását, kikigyózott a nyitott kapun és tovább folytatódott Cannanore felé. Hosszát nem lehetett átlátni; ettől a tapasztalattól a sors eleinte megkímélt, ahogyan az élet is néha azzal könnyíti meg áldozatainak a kemény sorscsapások elviselését, hogy a bajt nem azonnal mutatja meg egész terjedelmében. Panja csak ezt mondta:

— Sahib, ezek az emberek az állatokat hozzák.

Be kell vallanom, hogy nagy zavarba jutottam és csak nagynehezen tudtam magamat összeszedni, de mégis sikerült, mert irigyeltem Panjától a diadalt, amely ferdén és várakozóan szüntelenül rám irányzott csöndes szeme mögött leskelődött. Mialatt fölöltözködtem, jókedvűen megkérdeztem:

— Van aprópénzed?

Panja pedig komolyan azt kérdezte tőlem, van-e elég nagy pénzem. Magamhoz szólítottam Éliást, fejemre tettem parafasisakomat és bátran kiléptem házam verandájára. A várakozók helyeslő moraja üdvözölt. Csak úgy mintha nem is nagyon érdekelne a dolog és csupán járni szeretnék kissé a kert frissességében, elmentem a kapuig és végignéztem a Cannanoreba szolgáló úton. A várakozók láncja hosszabb volt, mint amennyire a szemem ellátott, messzi a vadfügefák alatt a vörös úton mint fekete szénvonal folyt bele a lombok árnyékába. Éliás csöndesen visszavonult a házba, mert ez egészen új látvány volt neki és a verendán ismét Panja nyugodtan várakozó szeme fogadott. Hintaszéket hozott ki a számomra.

Nem tehettem mást, hozzá kellett fogynom a dologhoz. Pasát egy maréknyi rupiával váltás végett a városba küldtem, mert Panjara szükségem volt

mint tolmácsra, de különben is valószínűleg estig elmaradt volna, hogy ezzel megakadályozza vállalkozásom sikerét.

A sok jövevény közt a legelső egy egészen meztelen, pompás sötétszemű kis kövér fiú volt. Összeszorított kis markában, amelyet bátran felém nyújtott és amely ugyancsak piszkos volt, egy teljesen szétnyomott és átizzadt kis molynak a maradványát födöztem föl. Hogy ne visszautasító döntéssel kezdjem, egy annát adtam neki és a kis meztelen vadász boldog ugrándozással távozott, de nem mert szabad utat engedni a keblét feszítő ujjongásnak. Úgy látszik, hogy a legutolsó pillanatig sem bízott üzletének a sikerében. Panja utána nézett és mérgelődve mondta:

— Útközben majd tetűt keres a fején, azután odaáll megint a sor végére.

A következő egy öreg ember volt, aki sovány kezével nagy falevélből formált zöld zacskót nyújtott felém, amelyet fölül összefogott. Fehér hangyák voltak benne, aminők csak úgy nyüzsögtek a házamban és ő azzal a reménységgel jött, hogy darabonként fogom megfizetni az állatjait. Elutasítottam, mire könyörögni kezdett és elbeszélte családjának a sorsát, amely valóban nem lehetett kedvező; két annát adtam hát neki és miután két hangyát rám akart erőszakolni, neheztelő pillantást vetve a pénzemre, távozott.

Nem sorolhatom föl, hogy mi minden férget, legyet, tetűfélét és bogarat hoztak nekem ezen a reggelen. Ezekután el tudtam képzelni, mily gazdag India e teremtményekben. Egy öreg asszony fiatal csirkét hozott, amelyet félig fölfaltak a patkányok és már semmi tolla nem volt. Remélte, hogy besorozom a gyűjteményembe. Egy leány, viruló mint a napos reggel, amelyen félénken élém állott, igazán szép, éneklőmadár nagyságú, narancssárga, a szélén a leggyöngédebb lilaszínű pillangót

hozott, de ujjai közt úgy szétnyomódott, mint valami villamos vasuti jegy a keztyűben. Elnéztem a gyermeket és ártatlan fényben égő nagy szemét, amely mintha barna selyembe ágyazott sötét bársony lett volna. Évezredes álmok sugároztak ki belőle, nyugodtan és szomorúan, más és álom. Hirtelen változás történt érzésemben és szomorúság fogott el; egyszerre megszégyenítő világossággal láttam tervem egész semmiségét. Hogyan hihettem végzetes tévedéssel azt, hogy csak valamennyire is közelebb jutunk a természet fönségességéhez, ha teremtményeit üveg alá és szekrénybe rejtjük. Hirtelenül többszörös gyilkosnak éreztem magamat és előttem a véres harcosok serege a jutalmát várta. Ekkor a gyermeknek odaadtam a maradék pénzt, amit Pasa hozott és fölállottam annak kihirdetése végett, hogy kívánságomat kielégítették és hogy több rovarra nincs már szükségem.

HARMADIK FEJEZET.

Éjszakám Huc a majom társaságában.

Cannanorei házam verandáján egy reggelen barna hindu fiú állott, akinek vállán majom ült. Nem tudtam, mióta állt már ott, mert a benszülöttek szerényen meg szokták várni, míg az idegen úrnak tetszik őket megszólítani. Sőt még akkor is, ha azt hiszik, hogy már régen meglátták őket, türelmesen tovább várnak, gyakran órák hosszáig, míg figyelemre méltatják őket. Indiában való időzésem első idejében ez a körülmény gyakran nem csekély ijedtséget okozott, mert még a házbeli szolgál is, ha belép a szobába, csöndben várakozik a gazdája közelében, amíg megszólítják. Bitsapurban, ahol utazásom kezdetén rombadőlt királyi várak közepette ütöttem tanyát, megtörtént, hogy éjjel

az íróasztalomnál egyszerre csak az az érzésem támadt, mintha valaki mögöttem állana. Ez a félelem a késő éjjel elhagyatottságában sokkal több aggodalmat okoz, mint valami hirtelen, váratlan összetalálkozásnak a bizonyossága. Még ma is egészen határozottan tudom, hogy jó ideig nem mertem hátranézni és amikor végre lassan mégis megtettem és mögöttem a sötétben sötéten egy barna alak körvonalát láttam meg, fölugrottam, mintha maga az ördög állított volna be hozzám. A szolgálta abban a biztos hitben, hogy már régen tudok a jelenlétéről, szerényen és türelmesen várt, míg megszólítom. Mivel a hinduk tisztán meghallják a meztelen láb lépését még kókuszgyékényen is, kioktatás nélkül nem értik meg, hogy a mi fülünk a közeledés határozottabb bizonyítékához van hozzászokva. Szerencsémre az én ijedelmem akkor annyira megijesztette az éjjeli jövevényt, hogy nevetnem kellett és ez fölszabadított és kiragadott a rémületből.

Sokan, akik a mai Indiáról írnak tudósítást, könyvekben és hírlapokban egyre ismételtetik, hogy ennek az országnak minden titkát és csodáját és minden misztikumát régen leleplezték. Ezek Indiában valószínűleg csak az újdívatú szállókat ismerik. Én mindenütt megtaláltam a Védák poetikus fényét és Kalidásza szellemét és csak magában az országban tanultam meg igazán méltányolni és megérteni és a modern próféták sajnálatos kijózanodásával csak azt a gondomat szegeztem szembe, hogy erőm nem elég, hogy helyes képet adjak minden jelenség misztikus fönségességéről és titokzatos varázsáról. Persze aki India csodáit a bűvészek mutatványában keresi és megcsalódottnak érzi magát, ha nincs alkalma arra, hogy egy szabadon lógó kötélén fölmáshassék, nem kapja meg amit várt, de nem csak Indiában, hanem mindenütt a világon megcsalódik, ahol azt hiszi,

hogy valami derék dolgot élhet meg anélkül, hogy maga derék ember volna. Mert nem a sötétség és homályosság, nem is az érthetetlen vagy titokzatos események fantasztikus fenyegetődzése teszi ki a misztikumot, hanem mélyebb értelme szerint sokkal inkább magába foglalja azt a bizonyosságot, hogy az örök igazságok fölismerésünk határain túl is tovább hatnak.

Az a fiú, akit házam előtt láttam, a majmot ajánlotta föl nekem megvételre. Panja révén értesültem az ajánlatról és arról is, hogy milyen hasznos minden kerttulajdonosnak, ha majmot tart.

— Lehozza a fáról a kókuszdiót, — mondta Panja.

A kicsiny, szürkésbarna állat, amely körülbelül akkora volt, mint egy foxi, öreg arcával nyugodtan nézett reám magas helyéről. Láncra volt kötve, amelynek vége gyűrűt alkotott sovány dereka körül. A fiú késznek nyilatkozott arra, hogy a majmát bemutatja és valóban rendkívül jól betanított állat volt. Alighogy megszabadult a bilincseitől, gyorsan fölmászott az egyik pálmára, lecsavart egy nagy diót és türelmesen ismét megláncoltatta magát, mihelyt a dió leesett és maga, jóval lassabban, lemászott. Panja alkudozott a fiúval és mialatt anélkül, hogy megérteném a szavukat, mindkettőjüket figyeltem, észrevettem, hogy látható aggodalom szomorítja el a hindu fiú arcát. Vágyódó és szomorú volt egyszerre.

— A majmát csak bérbe akarja adni, — mondta Panja, — azért, mert ostoba.

Nekem más színben tűnt föl a dolog; világosan láttam, hogy a fiú vágyva-vágyott az összeg után, amelyet elérni remélt, de örök időre csak nehezen tudott megválni a majmától.

— Igérj neki öt rupiát, — mondtam.

Panja egyet ígért. A fiú reszketni kezdett, mert már ez a kis összeg is, a mi pénzünk szerint nem

egészen két márkát tett ki, nagy kincset jelentett neki. Minthogy a gyerek megindultsága azért kötött le, mert megérezni véltem, hogy nem csupán a pénzvágy dolgozott benne, Panját félre nem érthető jellel figyelmeztettem, hogy ideig-óráig engedelmességet kívánok tőle. Tudta, hogy az ő ellenőrzésére elegendőképpen értettem a kanarai nyelvet és a magát mindennek megadó kétségbeesésbe roskadt össze, mit mindannyiszor megtett, valahányszor a vesztembe rohantam anélkül, hogy az ő szolgálatkészségével törődtem volna. A fiútól megkérdeztem:

— Mért nem akarod eladni a majmot?

— Más tulajdonom nincs, — felelte a fiú.

— De ha nagy összeget adok érte, könnyen szerezhetsz új majmokat. Adok öt rupiát.

Panja az összeg említésekor fulladozni kezdett és meg kellett ismételnie.

A fiú annyira reszketett, hogy a legszívesebben karomba zártam volna. Habozva mondta:

— Nincs még egy olyan jó majom, mint Huc. De, — fűzte hozzá gyorsan és szomorúan, — ezért a nagy összegért neked adom. Te nem fogod Hucot megverni, sem megölni és ha megengeded, néha majd eljövök és benézek a kert kerítésén.

— Miért adod el a majmodat, ha szereted? — kérdeztem.

— Igazán lefordítsam ezt neki? — kérdezte Panja.

Ránéztem és mint valami automata, lefordította a szavaimat.

A gyerek egyszerűen, panasz és vád nélkül, így felelt:

— Szüleim éheznek.

És a beszélgetés folyamán különös történetet tudtam meg, amely élénken érdekelt. A fiúnak az apját, miután áttért a kereszténységre, a német missziós társaság abban a szövőműhelyben alkal-

mazta, amelyet Cannanoreban a missziók tartanak fönn. Mivel azonban többször lopáson kapták rajta, elbocsátották. Atyafiai, akik már régen hitehagyottnak tekintették, most hogy visszatért közéjük, nem akartak róla tudni, itt is mint ott száműzték és nyomorba jutott. Azt ugyan megértettem, hogy iparműhelyben nem lehet tolvajt használni, de e tapasztalat után némiképpen kétségbe vontam, hogy templomban helyén van-e a szövőműhely. A kalmárok és a papok semmiféle templomban sem lesznek egymásnak áldására, legkevésbé a keresztényben.

Ezen a téren még meglehetősen érdekes tapasztalatokat tettem és meg is ismertem Istennek néhány ilyen szolgáját, valamint gondolkodásukat és lényük értékét. Panjanak nagy szomorúságára szerződést kellett kötnie a fiúval, amely szerint Huc majomnak a tulajdonjoga két hónapig az enyém volt és ezért öt rupiát fizettem ki előre. A tulajdonosnak jogában állott, hogy a majmát hetenként kétszer meglátogassa és el is vihesse abban az esetben, ha én a kikötött időnél korábban távozom Cannanoreból.

A gyerek boldogan haza sietett és Panja fölmondta nekem a szolgálatot; ezt azonban nem kellett komolyan vennem, mert gyakran megtette. Amikor látta, hogy nem törődöm a dologgal, állva maradt és rám nézett.

— Sahib, — kezdte, — néhány hét alatt tönkre mégy és mi lesz akkor velem és öreg anyámmal, testvéreimmal, anyám testvéreivel és a purrhai rizsföldekkel?

Udvariasan feleltem:

— Panja, amikor néhány héttel ezelőtt előlegednek tizedik rupiáját fizettem ki, azt mondtad, hogy meghalt az anyád és a temetésére kell a pénz.

— A nagyanyám volt, — mondta Panja, — beszéljek róla?

— A nagyanyád akkor halt meg, amikor Bit-sapurba érkeztünk.

— Te mindent összazavarsz, — mondta Panja szomorúan, — csak az előlegre tudsz pontosan visszaemlékezni.

Ezt a megrovást azért érdemeltem ki, mert Panja előlege kétszer akkora volt, amekkorának mondani merészeltem és komolyan elhatároztam, hogy a jövőben becsületesebb leszek.

Amikor estefelé hazatértem a tengertől, ahol a halászáros partján csónakot vásároltam, a szobámban találtam Hucot. Panját nem lehetett előkeríteni és Pasa a veranda bejáratánál szótlanul föltálalta a rizst. Figyeltem mozdulatait és nyugodt tevékenységét. Kivette a forralt vízzel telt agyagkorsókat bambuszhintáikból, ahová lehülés végett kerültek, komolyan és gondosan hozta az ételt és a gyümölcsöt, mindent kis adagban és kedves elrendezésben, gyömbért, pirított pizanggyümölcsöt és rizst curryvel és kókuszlét. Akkor már régen megszoktam az indiai ételeket, amelyeket nagy változatosságukban igazán csak nagyon kevesen ismerhetnek meg, mert még a hindu szállókban is azon vannak a benszülöttek, hogy az európaiaknak európai módon készítsék el az ételt. Aki megismerte az indiai gyümölcs sokféleségét és szükséglete szerint tud velük élni, az jól el van látva Indiában és a táplálkozásnak ezt a frissítő és egészséges módját mindennél többre fogja becsülni és sohasem fogja elfelejteni.

Amikor Pasa az ananászt és a banánt hozta és az első mangogyümölcsöt, amely még nem Malabarban érett meg, az étel mellett az asztalon ülve meglátta Hucot, a majmot és megijedt.

— Majd kiviszem, — mondá.

De én kijelentettem, hogy beszélnem kell a majommal, mire csöndesen távozott. A majom eleinte nem nagyon bízott bennem és női óvatos-

ságával mindig visszaakart vonulni, de nemsokára rájött, hogy a javát akarom és látszólag közönyösen nézett rám és fáradt, mindig kissé lelógó kézzel habozva fogadta el, amit neki nyújtottam. Nagyon bizalmatlankodott szegény az emberekben, mert Indiában nincs jó sora a fogságba jutott majomnak, el kell szenvednie a gyűlöletet és a megvetést, amely rabló társainak szól. Mindenki aki elmegy mellette, egy darabig azzal szórakozik, hogy a foglyon tölti ki haragja egy részét, amelyet szabadon élő testvérei keltettek föl a pálmák koronái biztosságában tanúsított szemtelenségükkel és csúfolódásukkal. A leggonoszabbul azonban a gyermekek bánnak vele, akiknek meggondolatlan kegyetlensége seholsem nagyobb, mint Indiában, mert korán hozzájárul az indulat és a vér romlottsága, és ugyan mit ér egy majom élete Indiában, ahol az emberi életnek is alig van értéke. Az a fiú, aki Hucot hozta, az állathoz való viszonyában kivétel volt.

Még sütött az esti nap. Mivel a kert sűrűjébe keskeny rést vágattam, kipillanthattam a tengerre, de csak a fensíkot láthattam, amely mögött lélekzett, éreztem hűsítő fuvalmát és hallottam tompított robaját a sziklákon. A fensíkon két pálma körvonalát pillantottam meg, az egyik mint a gertyaszál egyenesen emelkedett a magasba, míg a másik enyhe ívben alázatosan oldalt hajolt. Kecsés alakjuk finoman és feketén, mintha szénnel volna megrajzolva, elvált az esti ég vörös hátterétől, a tenger melódiájában a szabad eget föltáró amaz út közepén emelkedtek, amelyen míg Cannanoreban időztem, minden este végigtekintett a szemem. Már régen elhagytam a várost, de ez a kép még sokáig megjelent lezárt szempillám alatt és vele elvesztett és elsüllyedt alakjai indiai életemnek, melynek nagyszerűségét földi száj nem tudja elmondani. Európa lázas nagyvárosainak forgata-

gában, az utcai kavargás közepette, kivilágított termekben csacsogó és nevető emberek közt, vagy éjjeli munkahelyem magános csöndjében még most is megjelenik előttem ez az egyszerű kép és vele föltámad az oceán nagy melódiája és a víz szava a sötét sziklákon. Az idegen iránt érzett olthatatlan vágy ez és nagy béke.

Leszállt az est, de Huc egészen érthetően kifejezte azt a kívánságát, hogy a közelemben akar maradni, amibe bele is egyeztem, mert szüntelenül fogva tartott az a különös szorongató tudat, hogy még sok beszélni valónk van egymással. Semmiféle élő lény sem unszol bennünket annyira, hogy elgondolkozzunk rajta, mint a majom. Mialatt lassan egymásután több pohár nehéz indiai pálmaborral örvendeztettem meg izolált lelkemet, álomalakjaimnak megszokott sora szőlőlevéllel megkoszorúzva elvonult a szemem előtt és szívem lassanként megszabadult a mindennapi élet erejétől, hogy jobb és fölsőbb erővel cseréljem el, amely hatalmáról nem tud földi bizonyítékokat adni. Ez óra alatt Huc csöndesen és elgondolkozva ült előttem és türelmesen figyelt engem. Különösképpen gyöngéd, világosszürke szempilláit, amelyek vékony guttaperchára emlékeztettek, csak ritkán emelte föl látszólag fáradt szemének felén túl és sötét aggastyánkezekéje a fekete körmökkel álmos és külön életet folytatott, amiről mintha gondolatai semmit sem tudtak volna.

— Huc, — szóltam hozzája, — kikölcsönzött majmom, az emberi szív, ha társaság nélkül a bor szárnyas vezetésére bízza magát, az egész világon mindenütt ugyanazt az utat kezdi meg, csak fokra nézve különbözik egymástól, de olyan mint az a közösség, amelynek részesei mindazok, akik ugyanegy szentség áldása alá rendelik magukat. Úgye először mintha csöndesen visszavonulnának a napi gondok, hogy érzésünk meglepődve és nagy

örömmel kutassa ennek a menekülésnek az okát? Kínzó tanyájának most kizöldült helyén fölemelkedik reménységünk barátságos angyala, aki anélkül, hogy szemünket kápráztatná, ünnepiesen bizonyosságra teszi azt, ami a legszebb a jövőnkben, úgy hogy észrevétlenül és titokban kívánságaink céljához jutottunk. De hiába úgy vagyunk, Huc, hogy célhoz érvén hirtelen elszomorodunk, mert azoknak a jóknak, akikké a bor alakít át bennünket, nincs kedvükre, hogy kívánság nélkül legyenek, az elért cél már nem több mint kilátás egy ujabbra. És azzal az egyszerre fájdalmas és mégis boldog sejtéssel, hogy mindig így lesz, szívünkben vágy támad maradandó nyereség után.

— Egészségére, — mondta Huc.

— Most ne zavarj, — feleltem azzal az aggodalommal, amely könnyen elfogja azokat az embe-
reket, akik komolyabban veszik gondolataikat, mint amilyenek valójában és akik ezért azt hiszik, hogy, mert nem osztják a meghatottságukat, el akarják őket tőlük terelni. — Meg kell tehát tudnunk Huc, hol található ez a vigasz és mely alakban. Fölbukkan poharunk fenekéről, a kehely árnyékából és aranytükrén egy nő képét mutatja.

Minden mivel szívünk tele,
Szökken fénysugárba,
Jézusnak fájdalmas feje
S kedvesünknek szája.

— Csak verset ne, kérem, — mondta Huc.

— Bocsásd meg, — feleltem, — néha megtörténik anélkül, hogy az ember akarná, de megértem, hogy kevesen vannak, akik tudják, hogy igazán szépen csak versben lehet valamit elmondani. Lásd, Huc, ennek a nőnek a képe egyikéhez sem hasonlít azok közül, akiket ismerünk, ennek az arcnak szépségét és szendességét sehol a világon nem tudjuk megtalálni és ebben rejlik megnevezhetetlen vigasza. Szeme mélyéből az örök élet és a földi

álmom sugárzik és az álomból kedves fátyol száll fölfelé, mint a jázmin illata nyári éjjelen és betakarja a szemünket, hogy pihenésbe merülünk. Mintha nem kívántunk volna magunknak mást, mint ezt a kegyes pihenőt.

— Tehát csak azért vagy aszkéta, — felelte Huc, mert az út oda egész sor élvezetet adó kellemetességgel van összekötve.

Kezével gyorsan végigtörölte nagy szájának keskeny ajakát és a szemöldökét a magasba húzva ismét lebotcsátotta a kezét, mintha megfeledkezett volna róla.

— Adj egy kortyot, — folytatta és fölhúzta a vállát, miközben előredőlt a feje és olyan nagynak látszott, mint egy emberfej. Óvatosan ivott, alaposan megnyalta az ajkát és olyan fájdalmasan lélekzett, ahogyan csak ember tud lélekzeni.

Egyideig csönd volt, a természet éjjeli hangjai és az utazó föld halk, titkos zúgása vonyítva hatoltak be hozzánk. Huc fonnyadt kezét szíve tájékára tette és egyszerűen ezt mondta :

— Tüdőbajos vagyok és nem élek már sokáig, az erdőről fogok neked beszélni. Sokat nem mondhatok, mert az erdő szépsége akkora, hogy minden róla szóló gondolat és szó álommá válik, minél inkább megközelíti a valóságot. Ne gondold, hogy a betegségem elbúsít, csak nyomorult lények érzik a testi bajt, a test minden fájdalmát és gyarlóságát mosolyodva kellene elviselni.

— Meglep a bölcseséged, Huc, — mondtam.

— Nagyon gőgös lehetsz, ha ez meglep, — felelte Huc nyugodtan. — Ti emberek megfeledkeztek arról, hogy a teremtés élő lényeiben a teremtetőt tiszteljétek és annyira túlbecsülitek a ti tulajdonságaitokat, hogy ezért azután mosolyogtok minden más lény tulajdonságain. De mindannyiunknak egy az útja és ha meg tudnók érteni az időt és át tudnók tekinteni a múltat és a jövőt,

akkor tisztelettudóbbak, szerényebbek és jámborabbak volnánk. Adj egy kortyot.

Odanyújtottam a poharat, amelyet két kézre fogott és szemét lehunyva, lassan kiürített.

— Minden jó ember szereti az állat viselkedését és lényét megfigyelni, — folytatta Huc nyugodtan, — meghatja és bizonytalan hitre serkenti őket a jövődöbeli tökéletesedés megsejtése; mások még sokkal előbbre vannak és megtanulják a növény sajátosságainak megcsodálását, amelyek bár különböznek az állatétól, mégis éppen olyan sokfélék; de mikor fogjátok megfigyelni az ásvány életét? Az emberek elvesztették a türelmet. Sokáig kellett közöttük élnem és nemcsak szenvedtem, amint hitted, amikor engem kikölcsönöztél, hanem tanultam is. Megismertem házaikat és városaikat, hajón utaztam végig a part mentén úgy, hogy az erdőt a parton finom kék ködnek láttam, sőt egyszer vonaton is utaztam, tehát tudom, mire vagytok büszkéek. Az emberek tássaságában betegedtem meg, mert esőben és szélben és a rettenetes melegben védelem nélkül ott kellett maradnom a cövekemen, amelyhez láncsal hozzákötözték. Te leszel az utolsó gazdám. Egészségedre!

Magamnak másik poharat vettem elő és mindkettőnknek újra töltöttem. Huc öreg, elmélázó szemével közvetlenül előttem ült az asztalon, úgy hogy a gyertyavilágnál két fénylő üveg közt körülbelül egy magasságban volt a homlokunk, kis ideig a színes sztanniollal játszott, eltépte és szagolgatta. Amikor végre kiejtette a kezéből, mintha soha nem érdöklődött volna iránta, egy pillanatra megint kételkedni kezdtem jelentőségében.

— Mégis csak majom vagy, — mondtam és mintha álomból ébredtem volna föl.

Huc hosszú farkát melankólikusan végighúzta a kezében, a végét megmarkolta és kerek száját felém lökve kérdezte:

— Mennyit ittál már tulajdonképpen?

Szégyenkezve mentegetődztem. Hucnak tehát mégis igaza volt, amint mindjárt kezdetben gondoltam, amikor fiatal gazdája válláról tekintett reám meg nem mondható komolyságával és elmélyült fölsőbbbségével.

— Beszélj az erdőről, — kértem.

— Gyakran azt gondolom, — kezdte Huc nyugodtan, — hogy csak azóta ismerem az erdőt, amióta ott kellett hagynom, mert e naptól kezdve óráról-órára, még álmaimban is vele kellett foglalkoznom és eközben arra is rájöttem, hogy amit szeretünk, csak akkor kezd igazán a mienk lenni, ha elvesztettük. Mindent, ami részlet, elfelejtettem és lelkemben csak a fönséges szabadság egyetlen tündöklő képe maradt meg, át van szőve a hold fehér fényével, amely végigsütött a fák legtetején, a napsugár játékával a friss zöldben, a pacsirta dalával a víz mellett és a virágok illatával, amelyek oly sokfélék, amennyi színt és alakot csak elképzelni tudunk. Te tovább fogsz élni, mint én, tehát örökségül hagyom neked a vágyódást az erdő után, őrizd meg.

Poharat emeltem, hogy a jóváhagyás jeléül újra kiürítsem, de Huc már nem ivott. Odasimult az egyik nálánál csak kevéssel kisebb üveghez, mintha tarka csillogása a gyertya fényében melegíthetné, egyhangúan és látszatra lelkesedés nélkül beszélt tovább, nem mosolygott és nem is volt szomorú.

— Tavaszi reggel volt, amikor fogságba jutottam. A szülőhelyem messzi esik innen; Mangalorenak, a tengerparton levő papi városnak a dzsungeljaiban van. Egy rizsföldön hurokba keveredtem, amelyet emberek raktak ki és megadtam magamat a sorsomnak, amikor láttam, hogy a karom és vállam köré csavarodó kenderkötelet nem tudom széttépni. Két fiú nyomorúságos kunyhóba cipelt, amely egy vadfügefa lógó gyökere közt

épült agyagfallal és pálmalevéllal. Szantálfa és elégetett tehénganaj szagával volt tele és olyan komor és sötét volt, hogy jó ideig alig láttam valamit. Amikor az első éjjel után reggel fölébredtem, a szűk ablak előtt a banánleveleken ott láttam a nap sugarát és szabadon élő társaimra gondoltam, akik most, mint egykor én is, a reggeli szélben az arekapálma csúcsán hintáztak és a gémekeket nézték, melyek a folyó sekély vízének homokszigetén álltak és halásztak. Ha lehunytam a szememet, a víz zúgását hallottam és a parton a nádi növények hangját. Az erdő sűrű lombjai közül kihallottam a vadgalamb csalogató szavát és láttam a párducot, amint átlopódzik a zsombékon, hogy igyék. Úgy mozgott a magas nád naplándzsái és árnyékvonalai között, mintha a nap és a szél árnyékkal és fényvel játszanék és senki föl nem ismeri, ha rekedt fujtatása el nem árulja vagy gőzölgő lehellete, amely tele van éjjeli rablásának vérszagával. Magasan fölöttem a kánya énekelte bele a kék égbe hangos vadászszavát és zsákmányt kutatva, mintha aranyban fürdenék, kicsinyen és boldogan lebegett a hűvös reggeli magasságban a dzsungel vad, zöld tengere fölött. Társaimmal összebujva ültem a magasban a vöröses reggeli napon, beszívtam a pompás levegőt és magam alatt a nap felé nyújtózó számtalan növény szótlan mozdulatát éreztem. Ha velem éltél volna az őserdőben, megtanultad volna hallani a feslő virág fájdalmas és édes zaját, meg tudnád különböztetni a kipattanó bimbó szagát az elvirágzás lehelletétől és a kéjes sóvárgást, a vágyakozó csirázást és ezeknek a türelmeseknek, a tavaszuk örömeiben és bajában megreszketőknek odaadását.

De hát nektek mindennapi embereknek sok minden fontos és bizony akárhány jelentéktelen dolgot többre becsültök, mint a nagy természet életével való szemlélődő közösséget. Bennünket maj-

mokat haszontalan, szeleburdi népségnek hisztek, amely semmi okosat nem végez és elfecsérli a napot. Ámde mit tudtok ti szabadságunk boldogságáról a napsugárban, vagy a fehér, pezsgő éjszaka holdfényében, mit közösségünkről a természet ezerféle teremtményének ártatlan sorsával? Azt hiszed, hogy ha egyetlenegy órát tölthetnénk el békés együttlétben az erdő boldog lakóival, nem adnók oda érette mindazt a haszontalanságot, amiért ti egész napon át annyira fontoskodtok? Az a valóság, hogy más a lényünk mint a tiétek, nem zár ki bennünket a földi boldogságból és vajjon nektek más a célotok a földi életben, mint a boldogság? Kinevettek bennünket, ha megfosztottatok szabadságunktól és elfelejtitek, hogy nélküle semmi sem vagyunk. Csak a boldogságban lehet valakit igazán megismerni, mert a boldogság az önérzet előfeltétele és az önérzetből születik minden nagy dolog.

— Ugyan mi nagy dolgot teremtettedek ti majmok? — kérdeztem.

Huc vállat vont, arca szürke lett és öreg, mintha évezredek suhantak volna át vonásain; egyiptomi mumiához kezdett kissé hasonlítani és egyszersmind valami búskomor állatiasság ült ki az arcára, tele leírhatatlanul fenyegetődző komolysággal.

— Ezt is csak ember kérdezheti, — mondta erőtlen hangon. — Még mindig úgy vélitek, hogy valamivel ki tudjátok egészíteni a természetet és azt hiszitek, teremtenetek kell valamit, hogy fennállhassatok. Örök megmaradástoknak semmi köze a műveitekhez és ameddig azt hiszitek, hogy az iparkodással megváltást biztosíthattok magatoknak, csak azt bizonyítjátok, hogy nem tudjátok, mi a megváltás. A nagy dolog, ami az igazi önérzetből származik, nem emberi kéz műve, hanem a szeretet minden iránt, amit a természet alkotott.

— Mit is tudsz te Istenről, te majom! — mondtam.

— Csak az a fontos, hogy Isten tudjon rólam, — felelte Huc, — és ő megteszi. Boldogtalanok csak azok, akikre nincs gondja az Istennek.

— Ez igaz, Huc, ez igaz, megbántottalak Huc.

— Végül még majd hinni kezdesz nekem, — felelte melankólikusan a majom, — pedig ez tehet leginkább kétkedővé szavaim igazságában.

Hiába, Hucnak nem volt rólam jó véleménye. Nem tudom, mivel keltettem föl bizalmatlanságát, talán azzal, hogy nagyon sok pálmabort ittam.

— Beszélj az erdőről, — kértem, — Istenről ne vitatkozzunk, a bölcs nem vitatkozik Istenről.

— Rád nézve ez ok arra, hogy megtedd, — mondta Huc.

Kissé kinyitotta a száját úgy, hogy fogait megcsillogni láttam és hirtelen úgy éreztem, mintha ijesztő gonoszság leskelődnék vonásai mögött. Ez a fölfedezésem leírhatatlan haraggal töltött el, amelynek eredetét bizonyára nem csak az állat e titkos gúnyolódásában kellett keresni, hanem inkább abban a dühvel határos megszegyenítésben, amelyben Isten hamis fölismerésének épületét össze-roppanni láttam a természet egyszerű szeretetkiváncsálma alatt. Magamonkívül és elvakulva hirtelen megragadtam az egyik üveget, nyakon fogtam és megforgattam a levegőben, hogy hatalmas csapással darabokra törjem Huc kopasz koponyáján. Szilánkjai mint tarka eső hullottak szerteszét és amikor a hirtelen fénytől káprázó szememet kinyitottam, mintha valami sötét árnyat láttam volna elosonni.

Ekkor ráészméltem arra, hogy odakünn a levelekre süttött a reggeli nap és hogy én éjjel az asztal szélén karomra dölve elaludtam. Zavartan és zúgó fejjel körülnéztem, mert olyan világosan halottam az üveg csörömpölését, hogy semmi kétsé-

gem sem lehetett az iránt, hogy egy üveg eltörött. Ekkor rájöttem arra, hogy álmomban lelöktem az asztalról egy poharat, cserepei a reggeli fényben a padlón csillogtak és a félig nyitott ablakon hűs fuvallat áramlott be magával hozva a mangofák közül a papagályok kiáltozását. Nagynehezen összeszedtem megdermedt tagjaimat, egyiket a másik után és nagyot ásítottam az asztalt díszítő csöndes, sötét borpocsolyába, amelybe nyomorultul belefulladt a szivarom. Végre még mindig kissé kábultan lehajoltam, hogy fölemeljem Huc hulláját, de a majmot nem találtam sehol. Ekkor a nyitott ablakra esett a pillantásom és csöndes ijedelemmel megértettem Huc sorsát. Az aggkori gyöngeség nem minden nyoma nélkül merev lábbal és kissé görcsösen behajlított karral kimentem a verandára és Hucot valóban megláttam egy papeiapálma csúcsán. Olyan volt, mintha a kezén ülne, megelégedetten teljes erejéből hintázott és kiáltásomra letekintett, fejét a válla közé húzta és vicsorított a fogával, mintha kinevetne. De nemsokára ügyet sem vetett reám, behelhunyorgatott a vörös reggeli napba, az ágat kedve szerint himbálni hagyta, kicsiny okos emberi fejét hátravetette és boldogan behunyta a szemét.

Amikor visszamentem a szobába, Panja a nyitott ajtóban állott, keze a hátán, frissen és kialudva állott ott, tiszta turbánja szénfekete haján és szeme a földöntött borosüvegről kimondhatatlan kifejezéssel majd a földön heverő cserépre, majd az én szegény alakomra vándorolt, amely igazán hiján volt a frissességnek és a mozgékonyiságnak.

— Sahib . . . — szólt és csipőjére tette a kezét.

Arckifejezéséről nem akarok beszélni. Kellemetlen emlék nekem. Most majd a majom után kérdezősködik, gondoltam, de nem tette. Ez éjszaka óta, amely után Éliást egyedül találta az ágyamban, Panja meg volt győződve, hogy még ő sem tud

rajtam segíteni. Utálatos fölsőbbbséggel, amelyet sohasem fogok elfelejteni, csak ezt mondta:

— Sahib, egy halász van künn, aki azt üzeni, hogy megjött a keleti szél és csónakod kész a tengeri útra.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Vatarpatnam ezüstsírjánál.

Napról-napra melegebb lett az idő, déltájban szivarral a számban elaludtam a függőágyban, kedvetlenül és fáradtam ébredtem föl és a könyvek is, gyakran napokig ugyanegy oldalon fölütve, érintetlenül maradtak az íróasztalon. Szilárdan elhatároztam, hogy utazni fogok, tanulmányoztam a meglehetősen tökéletlen térképeket, de már eldöntöttem, hogy a folyók tengerparti lapályain át veszem utamat északnak, jöllehet a folyamok vize még nagy volt és részben el is öntötte a vidéket. Az angol helyőrség tisztjei, akik közül néhányval megismerkedtem, lebeszéltek e tervemről, de nem értették meg szándékomat és ha azt hitték, hogy gyorsan és kényelmesen akartam előrejutni, igazuk volt. Körülbelül két hét alatt minden fölkészülés megtörtént, ökrösszekeret béreltem, két hónapra élelmiszert szereztem és egy reggel azzal a hírrel állított be hozzám egy fiú, hogy Tsiarakalban a tenger partján várnak a csónakok.

A Vatarpatnam és Ponani, amelyek Malabar északi és déli részén szakadnak a tengerbe, az ország legnagyobb folyói. A Vatarpatnam, mint a nyugati part legtöbb folyója, beletorkolása előtt hatalmas medencét alkot, amelyben a tenger áradata szűk kifolyáson át egyesül a vizével. Az egyes folyótorkolatokat ellenben medencéikkel együtt csatornák kötik össze, amelyeket Tippu szultán, ez az éppen oly körültekintő mint kegyetlen fejede-

lem ásatott az angolokkal folytatott harcait megelőző időkben, hogy a monszunviharok idején, amelyek a tengerpartot járhatatlanná teszik, a tengeri városokban ne érje károsodás a kereskedelemet. Ma, amikor a tengerparti kereskedelem javát gőzhajók bonyolítják le, megfeledkeztek az őserdőn át szolgáló e pompás vízi útról. Az esős időnek vízhozta földje részben eliszaposította a csatornákat vagy partjaik buja növényzete teljesen befödte.

Panja, amióta tudtára adtam elhatározásomat, hogy elhagyom a várost, nagyon jókedvű volt, mert Cannanoret nem szerette és olyan vidékekre óhajtott velem jutni, ahol csak mi uralkodunk. Amikor meghallotta, hogy mily utat akarok megtenni, meglegedetten és elgondolkozva a tarkóját vakargatta és oldalvást nézett reám; ma tudom, hogy nem egy dologban talán tisztábban látta, mi vár reánk, mint én és hogy titokban örült, hogy nemsokára mennyire tőle fogok függni. Nagy gonddal intézte a fölkészülődést és nem egy intézkedéséből, amelyet határozottan és önállóan tett meg, lassanként látni kezdtem a legyőzendő nehézségeket. Utolsó bőrtáskámat vaspléhládával cserélte el és bádogdobozok egész fala tűnt el a podgyázkocsiban; azt tanácsolta, hogy ne nagyon mutogassam a fegyvereimet, de jó karban legyenek, mert mohammedánok lesznek az evezőseink.

Akkor még nem tudtam, hogy mennyiben helytálló az aggodalma, de nem volt előttem titok, hogy a hindu világ sokféle csőcseléke csak azért tér át az izlámra, mert e tan nagyobb szabadságát akarja élvezni. A nyugati tartományokban a mohammedánok elszánt és összetartó társaságot alkotnak, amely nagyobb veszedelemmel fenyegeti Angolországot, mint a hinduizmus, amelyet a kaszt-szellem százfelé darabol és a legkülönbözőbb érdekek szerint tagozódik.

Expediciónk egyébként az országnak inkább bé-

késségét, mint veszedelmeit tárta föl, amelyek nem az emberektől származnak és összehasonlításként eszembe jutott egy másik expedíció a vadonba, amelyet az én jelenlétemben szereltek föl, hogy Szudánba menjen. Akkor az egész tábor csupa fegyver volt és harcrakészülődés, a szerecsenek pompás óriási alakjai a belföldön élő vérszomjas testvéreiktől való titkos irtózást hirdettek és ez expedíció elindulásának helye fölött keringő dögeselyük szárnycsapásában ott suhogott a levegőben a halál angyala is, akinek ijesztő vonásai Afrika járványait és a vérszomját sugározták ki. Jóval később, hogy már visszaérkeztem Európába, megtudtam, hogy ennek a társaságnak egyetlenegy tagja sem tért vissza hazájába, az utolsó név egyik genuai kórházban hangzott el, ahová beszállítottak egy lázban gyötrődő utcai koldust, aki mindenből kifosztva és irtózatot betegség karmaiban megkísérelte, hogy Nápolyból gyalogszerrel jusszon el német hazájába.

India veszedelmeinek ellenben kevés közül van az őslakosság jelleméhez, mert az emberek békeszerető és alázatosak és évezredek óta megszokták, hogy uralkodjanak rajtuk. Nem tekintve a politikai fanatizmustól fölkorbácsolt szenvedélyeket és a bosszúállás, gyűlölet és uralomvágy következményeként föllépő haragot, az ország legnagyobb részében a benszüllöttség részéről semmi veszedelem nem fenyegeti az európai utazót; ha nem volna láz, vadállat és pestis, akkor a mai India azoknak, akik aggódnak életükért, jóval kevésbé volna veszedelmes, mint európai nagyvárosaink környéke éjnek idején. India veszedelmes behatása és titokzatos hatalma más régiókban érvényesül, mint ott, ahol a kés vagy a puska dönt. India aligha lesz veszedelmes arra az emberre nézve, aki testi élete föntartásán kívül mást nem kíván, de démoni szelleme lesújt az ember lel-

kére, amikor szárnyalása meg akarja ostromolni a lét nagy kérdéseit és az emberi öntudat magaslatait. Az örök istenbirodalom régi szelleme égi diadalának megfoghatatlan csöndjével megbénítja a harc és a kutatás minden haragos buzgalmát, a megismerésért való minden fiatalos küzdelmet és minden tett frissességét a lélekben. Minden volt.

Megismerés, mi áldozatot érlel,
 Megismerés végez csak szent művet,
 Az istenek is, fényben, mint Brahmant,
 Mint legrégibbet csak azt tisztelik.
 S ki mint Brahmant fogja föl a megértést
 S nem pártol el Brahmantól már soha,
 Már életében minden bajt elhárít
 És minden kívánsága teljesül.

Az Upanisádok égi világának és fényének nem idegen semmi szellemsugár, amely a mi kulturánk ismeretvilágából áramlik feléje, engedelmesen és csöndben vagy belenyugszik vagy nyugtalankodva szembefordul vele és mindenütt Indiában az Upanisádok békéje álmodozik az egész lét élő és elhalt lényei fölött. Egy régi közmondás szerint, aki türelem nélkül megy Indiába, ott csakhamar megtanulja, de mindenki, aki türelemmel fölvértezve megy oda, ott elveszíti. Ezt a mondást külsőségekre alkalmazva egykedvűen az adomák közé lehetne sorolni, de mélyebb értelme találó az évezredek régi szellemére, amely mindenütt uralkodik. India útjain ősz hajjal és fiatal szemmel gubbaszt az emberiség szelleme és csöndes diadalmi mosollyal látja ez elporlott népeket és az új nemzedékek balga buzgalmát. Senki, akinek lelkiismeretében ott ég az emberiség régi büntudata, nem kerülheti el, csak a gyermekek ragyogó szeme van megvédve megpillantása ellen és a farizeusok szárnalmas magabiztossága.

Kétségtelen, hogy jórésztben különös álmom Hucról, a majomról kergetett ki a szűz termé-

szetbe, minden igaz ember hitének és tisztánlátásának anyjához. Ki tudná eldönteni, vajjon álmaink, az agynak csodálatos kinyilatkoztatásokra emlékeztető öntudatlan továbbműködésével új irányba tudják-e terelni gondolatainkat vagy pedig csak gondolataink képesek-e megtermékenyíteni álmainkat? Akkor azt hittem, hogy a világnézet egészen új evangéliuma van Huc egyszerű véleményében, amely szerint a földi lét minden nagy dolga egyesegyedül szeretetüinktől származhatik minden iránt, amit a természet alkotott. Emellett nem felejtettem el a mondását: Örök megmaradástoknak semmi köze a műveitekhez és ameddig azt hiszitek, hogy az iparkodással megváltást biztosíthattok magatoknak, csak azt bizonyítjátok, hogy nem tudjátok, mi a megváltás.

Ilyesféle gondolatok nyugtalanítottak és űztek tovább, mintha a régi világ szívét meg kellene találnom az ország folyóinak és fáinak zúgásában, a dzsungelrengetegek fölött elterülő ég kékjében, teremtményeinek magatartásában, legyenek ezek emberek, állatok vagy növények és a napfénynek az ezer éves változás és türelmes visszatérés fölött sugárzó vagy izzó áradatában, ami mind, mintha a legbensőbbben egyesülve Brahmant, mint legnagyobb kívánságot és várvavárt beteljesülést szülte volna.

Ifjúságom szerencsés tévedései így zaklattak engem, ahogyan már előttem milliókat fölemeltek vagy megaláztak, fölszabadítottak vagy bilincсреverttek, megáldottak, megrontottak vagy megsemmisítettek, de soha teljesen ki nem elégítettek. De testük megváltozva, mint új reménység és mint új hit a természet föltámadottjaiban, fölzúg a lezuhanó forrásban, a duzzadó gyümölcsben vagy az éneklő madarak dalában, amely fényhullámokba szöve harsog el a kipattanó virágok fölött. Krisna emlékezetes szava saját lényünkéről, a legfőbb is-

tenség fényéről, mindig újra arra csábít és vezet bennünket, hogy pihenés nélkül a magunk tökéletesedésére törekedjünk.

Az út, az oszlop, fájdalom s tanú,
Barát, szülőföld és menhely vagyok,
Kezdeté, vége s élete mindennek
A tarló is s örök mag én vagyok.

A fölébredt hinduk a reggeli hűvösségben dideregve még kunyhóik bejáratánál állottak, amikor ökörfogataink északi irányban elhagyták Cannanoret. Köröskörül minden kimondhatatlanul friss volt, az emberek élete még alig kezdődött meg, csak a madarak hangja köszöntött bennünket és a harmatban csillogó reggeli fény, amely különös vörös fényfoltokkal terjeszkedett szét a pálmák és a bokrok zöld és barna tömegében és az országúton, amely eleinte szeliden fölfelé kapaszkodott.

Nem néztem vissza, sokatváró vérem állandó jókedve harcban állott a válás enyhe szomorúságával, de fájdalmat nem éreztem, hanem csak azoknak búbanatát, akik ezer reménységgel lemondanak egy régi szerelemről, hogy mégis megőrizték. A hegyekből, Dindumallaból szembe jött velünk a póstakocsi, lármás forgósél trombitaharssal. Négy kicsiny agyoncsigázott, szinte halálos kétségbeeséssel vágató pusztai lovacska izzadt a kocsis suhogó ostorzsínórja alatt, aki félig guggolva és egy felingerelt majom ordításával csapott le rájuk. Mögöttük nagyokat ugorva zegzúgos ívekben kicsi, túltömött kocsi zörgött. Még egy egérnek sem jutott volna már hely ezen a póstakocsin; még az ablakok keretében és a roskadozó tetőn is batyukon és ládákon ott kuporogtak a félig meztelen alakok és olyan kiáltozással kapaszkodtak egymásba, amely félig felindultság és ujongás, félig pedig aggodalom volt. Senkisértette, mily okokból sodorják veszedelembé az életüket

ezzel a vad sietéssel ; azt gondoltuk, hogy a hatóság titokzatos bölcsesége tartja ilyen fontosnak az utat, amely hatóságnak féleurópai kevertfajú képviselői Cannanoreban még aludtak. Vöröses felhő takarta el mögöttük ezt a békétlenségből és ostobaságból keletkezett pokoli hajsztát.

Panja, aki a rúd végén kuporgott az ökrök kormányzója mellett, aki egyszersmind kocsink tulajdonosa is volt, visszanézett reám, félretolta a bambuszfüggönyt és lakonikusan tudatta velem az esetet. Csak ennyit mondott :

— Vad disznók!

És máris ismét összehúzta a bambuszgyékényt. Ismét csönd lett mindenfelé, a nap följebb emelkedett, a kerék nyikorgott és a rizsföldek lapályáról fölhangzott a rigó három melódikus fuvolahangja.

Nemsokára lekanyarodtunk az országútról, hogy keskenyebb útra térjünk, amely simán és árnyék nélkül vitt frissen elárasztott rizsföldek között. A kicsiny, fehér ökrök nekiiramodtak úgy, hogy kocsink csaknem mérsékelt lőügetés gyorsaságával haladt. Mindkét India déli tartományaiban sokkal biztosabban és megbízhatóbban utazik az ember ökörrrel, mint lóval, mert az előbbi jobban bírja a meleget és kevesebb táplálékkal éri be. Hogy teljesen elfoglalta birodalmát a nap, elfogott azoknak az embereknek a jókedve, akik fiatalon és gondtalanul utaznak. Úton a legtöbb ember jobb, mint szűk otthona kicsiny kellemetlenségei között ; ha visszaemlékszem utazásom éveire, amelyek csaknem egész ifjúságomat kitöltik, mindig azt hiszem, hogy akkor sokkal jobb ember voltam, mint ma. Az utazás tisztítja a lelket, mert az idegenben szerény lesz az ember és pedig egyáltalán nem abban az értelemben, ahogyan csak a semmi-revalóknak kell szerényeknek lenniök. Az idegennek a tisztelése, amiért éppen bennünket néme-

teket olyannyira szeretnek megszólalni, csak akkor erkölcstelenség, ha saját lényünk fölláldozásával párosul. Az idegen lélek és mások életszokásainak tisztelete minden gazdagabb szívben tompítja fiatal nemzedékünk két alapvető hibáját, a gáncsoskodást és a főnhéjazást.

Ezek a dolgok nem akkoriban foglalkoztattak, csak későbbben támadtak, többnyire céltalanok és csak azoknak szolgálnak, akiknek tulajdonképpen nincs rá szükségük. Mert a jó gondolatokat csak azok értik meg helyesen, akiknek az ad értéket, hogy saját gondolataik vannak. Nem, engem a tiszta reggel pompás képe, a termékeny rizsföldek csöndes élete, a vizimalmok ütemes járása és a dolgozó férfiak és asszonyok szép alakjai kerítettek hatalmukba. A vidék egyre jobban elvadult és amikor kocsink magas bokrok közül és lomberdő sűrűjéből, mint valami sátorból szabad térségre jutott ki, terült el szemem előtt utoljára egy darab sötét szántóföld, amely már föl volt szántva, de még nem árasztották el vízzel és a ferdén ráeső napsugár árnyékot és fényt vetett a fölhasogatott földre. A tavaszi frissesség gazdag fénye ragyogott a gőzölgő föld felett, amely illatozott és a termékenységtől ízzott. Egy fiatal ember, akin a derekára csavart keskeny kötényen kívül nem volt más, mint a vérvörös turbán fénylő fekete haján, a mi ekénket helyettesítő meggörbített fa elé fogott két hófehér ökröt noszogatótt. A háttérben pálmaerdő zárta le a tájékat és fölötte csodálatosan kék és tiszta ég ragyogott.

A szántóföld végén a vizimalomnál lányok foglalatoskodtak, tizennégy vagy tizenöt évesek lehettek, teljesen meztelenek voltak és olajtól csöpögő koromfekete hajuk hosszú, keskeny fonatban lógott le világosbarna tarkójukra. Buzgón végezték dolgukat, fiatal testük a gyermeki szabadság öntudatlan boldogságával és a természet ama nagy-

szerű szemérmességével mozgott, amely határtalan jókedvet terjeszt maga körül és nagyon szomorú egyhangú dalt énekeltek. A lezuhanó víz zaja és énekük következtében nem vették észre azonnal kocsink közeledését, de amikor megpillantottak bennünket, hangos sikítással egy kis gunyhó száraz nádfala mögé menekültek, miközben mint két megriasztott antilop, átugrottak egy kis patakon. A gunyhóból mindjárt egy összetöporodott anyóka bukkant elő, aki elfonnyadt arcával ránk mosolygott és integetett felénk. Azután elnyelt bennünket az erdő, mely mindegyre sűrűbb lett. A napsugarak már csak hegyes dárdákként hatoltak le hozzánk, homályos és tikkasztó lett a levegő, a bambuszsűrűség és a liánok lógó, tarkán összezsórt szőnyege egyre jobban eltakarta a szem elől az őserdő árnyait.

Eleinte úgy látszott, hogy senki sem örült vállalkozásunknak, csak Éliás. A nap legelső órájában legalább tizszer járta meg az utunkat, a második órában körülbelül ötször és még a harmadik órában is, amikor már meglehetősen nagy volt a forróság, buzgalomban és kitartásban lefőzve mindnyájunkat, fűrgén szaladgált ide-oda. Csak akkor lett elgondolkodóbb, amikor bejutottunk az őserdőbe, olykor megütközve megállott és a fák alatt terjengő homályt iparkodott átfúrni a szemével, amikor is az egyik mellsőlábát fölemelte és a lábafejét merőlegesen lelógatta. Eközben szakadatlanul mozgott a füle, néha kémlelődve rám nézett, mintha azt akarta volna megtudni, vajjon én is oly kevésbé bátorságosnak tartom-e ezt a környezetet, mint ő.

Éliás különben pompásan kifejlődött, most már éppen olyan tisztán észrevehető volt rajta a farkas- és juhászkutya fajtajellege, mint a fűrge és hajlékony terrieré, ama kiváló fajtáé, amely akkor különös kegyében volt az angoloknak. Gyapjas

szörzetének teltségében és színének sokféleségében öröme tellett még az elkényeztetett szakértőnek is és pompás dísze volt gyűrűkbe kunkorodó nagy farka. Mivel még nőtt is keveset, megjele-
nése minden kellemetessége mellett bizonyos mértékben fenyegetőző is volt, aminek kihasználását azonban kitünő jelleme nem engedte meg. Bizonyos, hogy a nagyon kedvelt vadászkutya véréből is volt benne egy jó adag, mert Éliás mihelyt valami szárnyast meglátott, megfékezhetetlen vágyat érzett, hogy ezt az állatot hatalmába kerítse és széttépje. Ebben követésre méltó bátorságot mutatott, aminőt más kutyánál nem egykönnyen lehet találni.

Pompás napok köszöntöttek reánk! Hogyan írom le a föltörekvő reggelek világító tisztaságát, amelyek érthetetlen állandósággal követték egymást, a nappalok csendes, izzó fényét és a fehér, veszedelmes éjszakák mágikus békéjét! Ami a rengetegben való e vándorlás idejéből legmélyebben megmaradt emlékezetemben, az a kanuút a tavakon és a csatornákon. Sohasem felejttem el azt az esti órát, amikor kocsijaink Tsirakalba érkeztek, egy kis helységbe ama tó partján, amelyet a Vatarpatnam alkot a tengerbe ömlése előtt. Pálmák alatt feküdt a helység és amikor az útról lehaladtunk a kikötőbe, fehér, barna és zöld színeivel érdekes ellentétben volt a nagy víz csodálatosan csendes, szürkés-kék ezüstfalával. Az alacsony házakból és pálmagunyhókból kék füst szállt fölfelé és egy fából készült templompagodának homályából papi ének hallatszott. Szellő sem rebbent, a nappal bágyadtsága megfeküdt a levegőt és a sötét kikötő csendes volt, mint egy kép. Óriási lombfák, hasonlatosak a mi jávorfánkhoz, árnyékolták be a keskeny vízszorost, amelyben a kanuk sűrűn egymás mellett, mintha megmerevedett ércbe vol-

nának erősítve, mozdulatlanul pihentek, részben rikitóan bemázolt árúcsomagok tornyosodtak rajtuk és a kikötőhöz szolgáló út szorosan a házak mellett vitt el. Tele volt a levegő tea, fűszer és gyümölcs illatával és amikor kocsijaink közvetlenül a víz szélén megállottak, elénk állott egy egészen fehérbe öltözött öreg ember és Allah meg a próféta nevében üdvözölt.

— Te vagy az az úr, aki a vízen Taliparambuba akarsz jutni?

Homlokát, mindjárt a szemöldök fölött, fehér kötő takarta, fekete szeme biztosan és mustrálgatva nézett reám.

— Add ide a pénzt, Sahib, ki kell fizetnünk az evezősokeket, hogy szót fogadjanak.

Panja kettőnk közé lépett és pedig szándékosan úgy, hogy az öregnek, akit gyöngén meglökött, vissza kellett lépnie. Dühösen nézett Panjára.

— Ki engedte meg neked, hogy a Sahibot megszólítsd? — sziszegte Panja, akinek merészsége meglepett. — Menj és mutasd meg kanuidat, hogy megfelelnek-e az úrnak. Azt hiszed, azért jött a Sahib, hogy veled fecseljen?

Az öreg ingadozott és kételkedve tekintett reám, de azután szót fogadott Panjának és habozva szólt:

— A kanuk jók.

— Azt én döntöm el, — mondta Panja hidegen.

— Nagy urat kalauzolsz végig az országon? — kérdezte az öreg.

Panja nevetett és megvetően ezt mondta:

— Ti itt Tsirakalban igazán semmivel sem tudtok többet, mint a békáitok pocsolyáitokban. A mangalorei kollektor olyan türelmetlenül vár bennünket, hogy egymásután jönnek a küldöttjei. Nem érkezett hírhozó?

Az öreg tagadólag rázta a fejét és félénken rám nézett. Panja tetszett nekem és más apró hiúsága ellenére megérezttem, hogy itt megvolt az oka föl-

lépésének. Gyakran óva intettek a mohammedánoktól. Panja ismerte az országát. Alaposan szemügyre vettük a csónakokat. Fatörzsekből készült, körülbelül nyolc méter hosszú kanuk voltak hosszú evezőkkel, mert állva eveztek benne az emberek és jókarban levő vászontetővel, amely megvédte a középső részt körülbelül olyan módon, ahogyan Németországban a teherkocsikat szokták boltozatosan és feszesen vászonnal bevonni. A vászonerő és a csónak széle közt keskeny nyíláson ki lehetett tekinteni és e kabin előtt körülbelül két méter széles hely volt, ahol el lehetett üldögelni hűvösebb órákban, amikor nem kellett a nap elől elbújni. A csónak feneke gondosan ki volt párnázva és tiszta bambusztakarók borították, de maga a csónak nem volt szélesebb, mint egy keskeny tábori ág.

Panja meglepégettnek látszott. Én a tóra néztem, amely vörös színt kezdett játszani.

— Mikor kel föl a hold? — kérdezte Panja.

— Éjfél tájban, — mondta az öreg elgondolkozva, — virradatkor indulunk útnak.

— Ki akar utazni? — kérdezte Panja nyugodtan, — te vagy az úr? Azonnal útnak indulunk.

— Nem lehet, az emberek szétszóródtak Tsirakalban és nem lehet őket egyhamar összeterelni.

— Hány evezősöd van? — kérdezte Panja, aki eleresztette a füle mellett a hajós ellenvetését.

— Minden csónak számára négy.

— Elég minden csónak számára kettő, — mondta ki az ítéletet Panja, — a víz nyugodt.

Az öreg a fejét rázta

— Holnap reggel, ha csak rövid időre is, elhaladtok a nyílt tenger előtt és ott két ember nem tud átevezni a hullámtörésen.

Ezúttal mintha igaza lett volna az öregnek, mert Panja engedett, de azt követelte, hogy az embereket azonnal hívják össze és osszák szét a csóna-

kokban. Később azt mondta nekem, jobb ha az evezősök előbb nem cserélhetik ki egymás közt rólunk táplált véleményüket és érvényt szerzett akaratának. Podgyászunkat átvitték, az ökrösszekerek még az éjjel visszafordultak és alig egy óra múlva a fölkelő csillagok alatt elindultunk.

Az evezősök énekére ébredtem föl. Elaludtam volna? Némi időre volt szükségem, hogy magamhoz térjek, a levegőnek idegen szaga volt, hűvös lett, hallottam a vizet és enyhe fehéres világosságban támolmogva talpra állottam.

Amikor kimásztam a kabinból, szűrő fény csapott rám az égből: a csillagok. Alattam halotti csöndben, reszketés nélkül, mint gyémántok szénfekete selymen, végtelen, feketén csillámló mélységbe süllyedtek. Az égboltozat és a halotti mélység két haragos fényvilága között előttem két óriási sötét meztelen test hintázott és hajladozott, belelökött a csillagoktól és csillagképektől ragyogó mindenségbe és énekelt. Evezőik belemerültek a vízbe és miként ha folyékony ezüsttel öntötték volna le, csillogó és szikrázó csöppekkel tele emelkedtek föl és amikor hátra fordultam, szűk ezüstutat láttam olyan fényességben, hogy káprázott a szemem.

Csónakunk mint valami hosszúfarkú szomorú üstökös, égi szikráktól csillogó, parttalan világon röpiült végig. Szárazföldet nem láttam sehol, a tó közepén voltunk, ágyában a pihenő folyamnak, amely ezeréves iszapon keresztül csak lassan csúszott át a tengerbe. Kezemet bemártottam a vízbe és ezüstös lett. Az éjszaka e csodájának érzékfölötti mámorában, meg nem értve és föl nem fogva a tüneményt, erőtlenül kabinom falához roskadtam. Éjfél tájban a fölkelő hold világában kékes ködkúpok bukkantak föl előttünk. A hold, okkervörös sarló, a dzsungel fölött állott. Partot értünk. Sokáig nem vettem észre semmit, csak

vizes ágakat, amelyek arcomat suolták, hallottam a nedves sötétségben a mohammedánok kiáltását és szemem csak ritkán pillantott meg fölöttem fehér és vörös fényt. Ebből a háttérből nagy levelek vagy magas nád kardjai emelkedtek ki. Egyszer átható panaszkiáltással, amely még sokáig gurgulázott künn a víz fölött, nagy mocsári madár kapott szárnyra.

— Panja, — kiáltottam.

Ekkor tűzfény lángolt föl előttem, amelynek világában fölismertem, hogy a kanu keskeny homokzátonyra jutott. Fölötte lombos út kezdődött, amely olyan sűrű volt, hogy szinte zöld barlangnak tetszett. Fehér ruhájában benne állott Panja, fáklyát tartott magasra és intett nekem.

Az embereknek néhány órai pihenésre volt szükségük. Félkörben a szárazföld felé tüzet raktak, rövid idő múlva mély álomba merülve feküdtek gyékényeiken és Panja velem szembe lekuporodott a tűzhöz és halkán és izgatottan szakadatlanul beszélt. Észrevettem rajta a tropikus nyári éj nyughatatlanságát, az emberek evezése a vérben forró visszaemlékezést keltett föl bennem vad tettekre és köröskörül az erjedő csöndben izgató szerelemvágy és hirtelen ostoba halál sejtése ólálkodott. Mintha a buján és csöndes vadságban pompázó növények és fák életvágya és sóvárgása a mi testeinket kívánta volna meg. Ujjaim hegyén halántékomon és a nyakamon lüktetett a vérem.

Panja kisvártatva fölkel, száraz liánokból és elkorhadt fából fáklyát csavart magának, leöntötte olajjal és a tűzön meggyújtotta.

— Hová mégis Panja?

— Az asszonyokhoz, — felelte tompán.

Fáklyájának vörös fényét nemsokára áthintázni láttam a sűrűségen, védekezésül a vadállatok ellen, gyors, lágy lépésének ütemére magasán és messze maga mögött lobogtatta. Egyedül maradtam Éliás-

sai a tűznél, Pasa a csónakban a ládáknál aludt, takaróját keresztbe leterítette a holmimra és álmában testével védte.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Dzsungellakók.

Panja, ha kutatásának kedvezett a szél, megszorgolta a falvakat, mielőtt oda érkeztünk.

— Faluhoz közeledünk, — szokta ilyenkor mondani, — itt sátort ütünk.

Főként azért ütöttünk tanyát falu közelében, mert biztosra vehettük, hogy telep közelében friss vizet, rizst és banánt, szárnyast is vagy tojást kaphatunk. Nagyon körülményes volt és sok fáradságot okozott a teherhordók összeszedése, részint azért mert kisebb teher hordására is többnyire két férfire vagy nőre volt szükségünk, részint pedig, mert rendszerint két-három nap múlva honvágy fogta el az embereket és megszöktek, pedig a bérüket csak a kitöltött idő után szoktuk kifizetni. A bérüket annál könnyebb szívvel hagyták nálunk, mert rendesen elloptak valamit, ami bőségesen kárpótolta őket, nekünk pedig nem okozott érzékenyebb kárt.

Valahányszor egy-egy rabszolgánk elhagyott, Panja azt a reménységét fejezte ki, hogy menekülő útján párdúc karmába fog kerülni, ezt szívtelenül és őszintén remélte és mindig a párducot választotta a szökevény végzetéül. Ilyenkor gyakran napokig elidőztünk a síkság szélén vagy a dzsungelvadon közepén, néztük a nap jövését, menését, dohányoztunk, aludtunk és vadásztunk. A térképen már nem tudtam pontosan tájékozódni, de ez nem is volt fontos, mert ismertem a dzsungel szélességét és a nap meg a delejtű pontosan megmutatta az irányt. A folyók is, amelyeken kes-

keny gázlókon vagy a benszülöttek kanuin kel-
tünk át, megmutatták, hogy nagyjában nem tévesztettük el az irányt. De hát volt-e egyáltalán célom?

A fiatal teherhordók egyike sokáig szolgálatom-
ban maradt és nemcsak én kedveltem, de végül Panja kegyét is megnyerte, ami pedig nagy ritkaság volt. Gurumahu volt a neve, körülbelül tizen-
nyolc éves, magas, nagyon karcsú, de hajlékony és erős legény volt. Áttért az izlámra, mert sokat remélt a szabadságtól, amelyet ez az új tan fog jövőendő életének biztosítani, de sajnos jólelkősége nem engedte meg, hogy ezzel a szabadsággal éljen. Mint azelőtt, most is reszketett a brahminoktól és semmit sem változtatott élete módján. Nagyon szoros viszonyba kerültünk vele egy nem éppen szokatlan módon elkövetett tolvajlása révén és pedig rézüstjeimet szemelte ki zsákmányul a gazdagság után való kielégíthetetlen vágya.

Guruhamu lopását hála Istennek elég jókor fölfedeztük, mert ha zsákmányával kereket tudott volna oldani, ugyancsak nagy zavarba jutottunk volna. Leleplezése tulajdonképpen Éliásnak köszönhető, amit persze Panja kétségbe vont. Akkoriban a síkság szélén ütöttük föl a sátrunkat úgy, hogy a sátor kijáratából a dombos lapályra nyílt kilátás. Éliás morgására ébredtem föl és ekkor a holdfényben Gurumahut láttam futni a síkságon át, mindenik kezében egy-egy rézüstünkkel. Akkora ugrásokkal falta a mezőt, mintha a hosszúságuktól függne lelkének üdvössége. Fogtam a revolveremet és a levegőbe lőttem, a golyó már amúgy sem érte volna utól, de különben sem akartam őt megölni. Nem is volna helyes, ha Indiában ilyen döntő föllépésre szánná el az ember magát, mert a hinduknak a meghalás nem szerez olyan gyönyörűséget, mint aminőt az Afrika-utazók szerint a szerecseneknek okoz. Tudtam azt is, hogy a fegyverdörej hasznos hatással lesz a rabló lelkiismere-

tére, akinek magának is volt egy nagy puskája, amelyről később még szó lesz. Gurumahu éles kiáltással hosszában elvágódott, arcra bukott és a holdfényben csillogva messzi túlgurult rajta a fűben a két rézüst.

Amikor látta, hogy mögötte csendes minden és nem üldözi senki, lassan fölszedelőzködött és sorjában végigtapogatta tagjait. A lábán kezdte, mert ebben a helyzetben nyilván ezt tartotta a legfontosabbnak, lassan fölhaladt a karjáig és csak legutoljára tapogatta meg a fejét és úgy látszik ezt is, mint minden mást, rendben és a helyén talált. Azután fölugrott és lehajolva, nagyokat ugorva tovább szaladt, anélkül, hogy csak egy pillantásra is méltatta volna a rézüstöket, amelyeket a sors megirigylet tőle.

Panja értük ment és azonharagosan nagy körül-ményességgel megtisztította őket.

— Majd elfogja a párduc, — mondta és dühösen rözsét vetett a tűzre.

Nagyon elkedvetlenítette, hogy a lövésem véget vetett éjszakai nyugalmanak. Magamban, nem minden sajnálkozás nélkül elveszettnek hittem Gurumahut, ha nem is föltétlenül azon a módon, ahogyan Panja gondolta. De tévedtem, mert másnap déltájban táborunkhoz osont. Valószínűleg nem tetszett neki a dzsungel éjjeli elhagyatottsága vagy talán rizslakománk currysza vonzotta vissza hozzánk. Panja méltóságteljesen elém állította. Olyan volt a szegény ördög, mintha a vízből húzták volna ki.

— Megfoglak ölni, — mondtam csendesen.

Méternyi magasra ugrott, azután lezuhant.

— Fölakasszam? — kérdezte Panja olyan egykedvűen, hogy ez egyszerre szemem elé tárta fenyegetődzésem egész alávalóságát.

Érdekes, milyen hamar meglát az ember minden igazságtalanságot, amelyet más valaki követ el.

— Egész pohár söt fölfalt, — jelentette Panja komolyan, — a whiskyről nem beszélek, mert azt nem tudta megtalálni.

— Az éhség kergetett vissza? Hol voltál ennyi ideig? — kérdeztem a gonosztevőt.

Fölvetette a fejét és megpróbált szembe nézni, ami az őslakosság benszülettjeinek nagyon nehezen megy, ha kék szem tekintetét kell kiállaniok és ha ritkán érintkeznek fehér emberrel. De Gurumahu mégis fölismerte arckifejezésemet és nevetni kezdett, mint egy gyerek.

— Te barátságos vagy uram, — mondta habozva, majd meggyőződéssel folytatta: — te nem vagy okos és igazságos, mint az angolok. A halálomig vigyázni fogok az üstjeidre.

— Ha semmi mást nem akarsz csinálni, akkor már kotródhatsz is vissza a mocsárba, — mérgeskedett Panja.

De Gurumahu nem hagyta magát csak az imént ajándékba kapott életének élvezetében megzavarni és amikor mindketten távoztak, hallottam, hogy szolgáinknak gőgösen ezt mondta:

— Lőtt-e már rád, te áruló, valaha egy Sahib? Még golyóra sem vagy érdemes, azért élsz és csúszol-mászol az úr lábánál, én azonban küzdöttem vele!

— Ez igaz, te rézfaló, — mondta Panja, — köszönöm, hogy nem zúztad őt szét, te levéltetű!

De Gurumahu ez időtől nálunk maradt. Gurunak szólítottuk, mert a nevét hosszallottam, különben is még egész sor jólhangzó neve volt, de úgy látszik a Gurumahu nevet szerette legjobban.

Egyszer Panja óvatossága ellenére elmulasztottuk a nap lenyugvásának idejét és egy folyó mocsaras partján ránk szakadt a sötétség. Guru a nedves esti levegőben szaglászgatott és a partról a szembenlevő pálmaligetet vizsgálgatta, ahol kis idő múlva valóban gyöngé fényt láttunk fölvil-

lanni. Amikor már sátort ütöttünk és a tűz is égett, hallottuk, hogy evezőcsapások paskolják a vizet. Sátorunktól távolabb megszűnt a zaj és megzörögtek a bokrok, de ezután teljes csönd lett.

— Most szemük lett a mangrováknak, — mondta Panja, — de mégis csak könnyelmű népség lehet, mert nem fél a párdüctől.

Ebben a tekintetben Éliásban nem nagyon bízhatott az ember, mert az ő gondolkodásmódja nem engedte, hogy békésen közeledő éjjeli vándorokat ugatással megijesszen. Ha a tábor közelében párdüct köhögését hallottuk, Éliás a sátor mélyébe vonult vissza, nem mintha félt volna, hanem mert ott jobban tetszett neki.

Nappal lelőttem egy mátyásmadarat, barna tollát kitépdestem, megkoppasztottam és kedves fejcskéje a világoskék szemgyűrűvel nyitott csőrrel lelógott a térdemről. Ha Guru szemének is lett volna ilyen világosszínű gyűrűje, éppen olyan mereven és élettelenül bámult volna, mint vadász-sákmányom. Nem tudta megérteni, hogy madarat fogyasztok el, amelyben valószínűleg egy meghalt lélek rejtőzködött. Ebben a tekintetben Panja már régen eltávolodott a hazai világnézettől. A rézüstökben forrt a víz és a tűz világánál szárnyas éjjeli népség nagy tömege gyülekezett össze, színes szikraként rajzolta körül a lángot vagy a levelekről belebámult a megfoghatatlan vörös életbe, amelynek parazsa halállal csalogatott.

Panja nagyszívesen elhozta beretvám maradványát, amely olyan volt, mint valami zsebbeli fűrészes és olykor-olykor fűrészként is használtam. Egyszer egy szakács elszomorító tudatlanság idejében kecskét ölt vele; így bosszulja meg magát, ha mi európaik barbár szokásaink követésére csábítunk egy jámbor népet. Ennek a barbárságnak a nyoma ott burjánzott az államon és az arcomon, ahol a dzsungel növényvilágának vadon növeke-

désével versenyzett. Guru nappal a borsindák közt kifosztott néhány madárfészket és elhozta nekem a tojásokat, de csak azokat főztük meg, amelyek még egészen frissek voltak. Panja betelt rágott és nézte, mit végzek. Nagyon helyes érzéke volt az iránt, hogy valamely munka meddig szerzett nekem örömet és mikor kellett tőlem átvennie, a legutóbbi időben azonfölül útibiztosi szerepében szemlátomást nagyobb önállóságra tett szert és úgy láttam, hogy a szabadság egész új öntudatával végzi a munkáját. Pasa friss pálmahajtásokat tisztított, a legfinomabb és legjobb ízű főzeléket, amellyel India szolgál, de ez szigorúan tiltott étel, mert a pálmát tönkre teszi szívének e megrablása. A fának fehéres, középső tarját kimetszik; gyöngye mint az egészen friss mogoró és az íze is hasonló; olajjal és savanyú gyümölcslével elkészítve olyan salátát ad, aminőt az európai konyha nem tud fölmutatni.

— Megkérdeztem az embereket, vannak-e a faluban mangófák? — mondta hirtelen Guru.

— Micsoda embereket? — kérdeztem meglepetve.

— Azokat ott ni, — felelte Guru és maga elé mutatott.

Ekkor a tűz fényénél a mangrovok levelei közt fölismertem a barna arcokat. Már régen megszoktam, hogy sohase legyenek egyedül, de mindannyiszor újra megijedtem. Először öt, majd tíz és végre mintegy húsz nagy és kis arcot számoltam össze. Mintha az egész falu együtt lett volna.

Oda küldtem Gurut, az arcok eltűntek, de azután egyre élénkebb fecsegés kezdődött a sötétben, végre tüzet gyújtottak és a kanuban dolgozni kezdtek az evezők. Szerettem volna beszélni azokkal az emberekkel, de nagyon féltek, mégis elhoztak mindent, amit kívántunk. Ennek a vidéknek, valamint a keleti hegyeknek lakói is, az őslakósság

leszármazottjai és alig keveredtek össze a bevándorolt indogermán törzsekkel. Csaknem egészen feketék és arcvonásuk inkább a szerecsenekéhez, mint a brahminokéhoz hasonlít. A civilizáció rendkívül alacsony fokán állanak, de jólelkűek és nagyon békések. Vallásuk úgy látszik megmaradt a legkezdetlegesebb pogány fölfogásban, fából faragott bálványokat imádnak és csak itt-ott hatolt be lelki világukba a Brahman vagy a buddhista tan gyöngye fénysugara. Brahma sok inkarnációjának valamelyike eltorzított alakban elvétele föléd képzeletükben, de igazi értelmét nem tudják.

Jó időben a dzsungel bőkezűen gondoskodik róluk, borsot szállítanak a kis malabári kikötőkbe, ahol nagyon olcsón a benszülött fűszerkereskedők veszik át. Táplálékuk gyümölcs, néhányan halásznak is, állítólag akadnak, akik húst is esznek, én azonban ezt sohasem láttam. Lombsátraik előtt laposra vert agyagterecskén a napra terítik szárítás végett a borsbogyót és az aszalás minden színárnyalatában, a legélénkebb zöld színtől a legsötétebb feketéig, szépen rendezett négyszögekben látható a földön kiterítve a bors. Főbirtokuk a gyerekek. Soha annyi kis gyereket nem láttam, mint ezekben a falvakban, fekete sorban orgonasíp módjára állottak a gunyhók előtt, kis gömbölyű hasacskaival és taknyosan és megbámultak bennünket, ha elhaladtunk előttük.

Ezt az estét és ezt az éjjelt nem felejtettem el, mert szemem láttára aludt ki a dzsungel éjjelében egy remegő kis életsugár. Sejtelmem sem volt arról, mennyire járt az idő, amikor hangos kiáltásra ébredtem föl. Panja mellettem fölriadt és félálomban akkorát lökött a függőágyamon, hogy majdnem kiestem belőle és első pillanatban azt hittem, hogy ellenség támadott meg. A tűz csaknem kialudt. Panja egy ugrással az izzó hamunál termett és még ma sem értem, hogyan tudta olyan

gyorsan lángra lobbantani. A panaszos kiáltás hangosan és a tűz közelében megismétlődött a sűrű sötétségben, amely fekete volt, mint a szén, csak a tűz szomszédságában levő megvilágított fák csilámlottak fantasztikusan és kísértetiesen, mint szörnyetegek, amelyek egymásba fonódott tagokkal, összekuszált lombkoronák alatt vörösen fénylő terembe hatolnak. Pasa valami második tűzről beszélt, amelyet Guru buzgón szított.

— Mit mond? — kérdeztem Panjától.

— Egy asszony jajgat halálfélelmében, — felelte Panja, aki még nem tudta, miről van szó.

Kimentem a sátorból és imbolygó fáklyákat és a vadak sötét alakjait láttam a sűrűségben. Női hang jajgatása markolt bele a szívembe. Azóta is ritkán hallottam annyi fájdalmat és kétségbeesést hirdető hangot. Állatias panaszkodás, amelyből mégis kiérezhető volt az emberi lélek szánszámra méltó lealacsonyodása, támadott nekem, mint valami éjjeli kísértet és újra meg újra össze kellett magamat szednem, hogy tétlen megmerevedésben ne hallgassam és hogy áldozata ne legyek rémületesnek.

— Tüzet! — ordítottam, — világosságot!

Sárga füstfelhő takart be bennünket, amelyből azután magas, vörös oszlop lángolt föl.

— Az anya! — kiáltotta Guru.

Panja végre rendet teremtett a félig meztelen alakok vadul előrenyomuló csoportjában, amely ágakból készített ágyon valami sötét tárgyat lökdösött felénk. Egy asszony, akinek fekete haja kócosan lógott az arca körül és karjával hadonázott, valamit odakiáltott nekem. Nem merészkedett közvetlen közelemben, bármekkora volt is fölindultsága amaz esemény miatt, amely hozzám kényszerítette, de láttam, hogy arcát aggodalom és reménység torzította el.

Az ágakon talán tizenkét vagy tizenhárom éves

gyermek feküdt, egy leány tarka kartonronggyal hiányosan betakarva, amely alatt kicsiny sötét teste vonaglott és bágyadtan sziszegő jajgatás, elfojtott gurgulázás hangja hallatszott ki a gombolyagból.

Guru sajnálkozva sóhajtozott és lábujjhegyre állott, mintha fáznék.

— A kobra, — mondta Panja röviden és rám tekintett. — Az anyja reméli, hogy te segíteni tudsz a gyermekén.

Szívem vérzett az öreg asszony tekintetétől, aki fájdalmában és csunyaságában kimondhatatlanul meghatóan és szájalomra méltóan állott előttem. Fonnyadt melle élettelenül lecsüngött, beesett arcának barázdái reszkettek és rángatództak. Már nem jajgatott, a várakozás elnémitotta és előre-nyújtott arcának szeme az én arcomat vizsgálgatta és kutatgatta, mert azt hitte, hogy gyermekének halálát vagy életét olvashatja ki belőle, tetszésem szerint.

A leányka a helység más lakóival együtt táborunkhoz lopódzott, hogy a tengeren túl levő, titkokban és csodákban gazdag idegen világ különös emberét megpillanthassa. Az új, ismeretlen dolog fénye után vágyakozva megfeledkezett az óvatosságról, amely annyira szükséges a dzsungelben, amelyre gyerekkora óta kioktatták és amelyet okosan és gondosan alkalmazott is. Egyszerre csak a sötétben azt a kis, gonosz szúrást érezte, amelynek rettenetes végzetességét a szív eleinte nem akarja elhinni, bár a vér sejti és a gyors elmulás borzalma, mint sötét szárny csapkod a halánték körül. Tüske, tüske volt, valami pálmalevél szélén vagy cédrusfán... de azután beköszöntött a finom, édes szédülés, amely a szemben kezdődik és oly különösen zavarja a szív verését, amely eleinte a kart és lassan minden más testrészt szaraz, rövid görcsbe rángat, mintha az ereket szél-tépő üvegszilánkokat sodorna magával a vér. Míg

végül elhangzott a bizonyosságot hirdető rémületes panasz:

— A sötét királynő!

Az erdő homályát ez a panaszos jajgatás töltötte be, amelyben az istenségnek szóló hódolat a legmélyebb borzongással egyesült.

Késő volt. Megnyitottam a sebet, amely csak egyetlen apró, feketeszélű pontocska volt a lábán, de már nem vörösen és melegen folyt belőle a vér, hanem megaludva és elemeire bomolva. Megpróbálkoztunk whiskyvel, de a gyermek minden fáradozásunk ellenére sem tudta az erős italt lenyelni és nagy megtörő szeme kegyetlen szorongatóinak kínzása alatt aggodalommal révedezett reánk. A tűz csak az első pillanatban használ, de különben sem vettem volna a szívemre, hogy még ennek az új kínzásnak is kitegyem a kis testet. Engedd a gyermeket meghalni, súgta egy belső hang, ez az ő utolsó földi joga.

Kínszenvedést okozott az anya tekintete. Szánalommal fordultam feléje, mert ebben az órában mást már nem adhattam neki. Hosszú jajgatással összerogyott és mint valami sötét ruhacsomó, egész éjjelen át ott feküdt a sátor vászna mellett.

A gyermek halála után, mintha kemény ököllel verték volna belém, megrendített emberi tehetetlenségünk keserves fölismerése. Nem vagyunk az, ami legjobb szándékunk szerint lehetnénk, hol a hatalom, amelyet a tökéletességre vágyva sejtünk, hol a fönség, amelyet jóságunk keres, hol hitünk, amely hegyeket visz el más helyre?

Életem e legkülönösebb napjai komoran, kedvesen és izzón teltek el. Gyakran napokig ugyanegy helyen maradtunk, megfeledkeztem célomról és az időről. Lenyügözött a dzsungel zöld mocsárszeme és a puszta éjjelének ezüstös lobogása, a mély lélekzés csukott szemmel pótolta a gondolatokat,

a nappal az életöröm szakadatlan biztosságává lett és az éjjel alaktalan álommá. A növények hatalmas, csöndes és türelmes élete, amely magának foglalja le az egész földet, lassanként megfosztotta a lelkemet a maga jogának tudatától, bámulattal eltelve és idegen életakarattal áthatva lelkem szinte álomban, de mégis túlságosan ébren és legbelsejében szent élethit tüzében sodródott tovább. Sejtettem zöldes-mocsaras mérgét az erdőnek, amelynek királynője és istennője egész hatalmában megjelent nekem, a nedves szürkületben láttam settenkedni a lázszellemet és ellenállásom szerencsém bizonytalan reménylésévé sülyedt. Ez az erjedő, bugyburékoló mocsártermékenységgel, ha magába szívna, az én testemet is magába venné és új életre keltene. Az erdő hatalmasabb volt mint az emberek.

Egy este, mert már nem bírtam el a függőágy bizonytalan engedékenységet, a sátorban lombágyon feküdtem. Guru a tűz mellett elaludt. Úgy guggolt a sátor bejáratának háromszöge előtt az izzó hamunál, mintha lefejezték volna: nyaka magasra fölhúzott térde közt és csaknem három méter hosszú, ősrégi arabs puskája mint valami félig elsülyedt zászlórúd nyújtózkodott mellette. Nagyon szerette ezt a fegyvert és többnyire magával vitte, különösen pedig akkor, ha kilátás nyílt arra, hogy emberekkel találkozunk. Szentül meg volt győződve, hogy ez a fegyver sohasem tenné rajta azt a csúfot, hogy elsüljön. Nem is környékezte a csatározás veszedelme, mert a puska száz éves volt, Szudántól Szingaporeig bizonyára az egész keletet bejárta már és semmiféleképpen nem lehetett megtölteni, elsütöni meg éppenséggel nem. De ezzel a fegyverrel Guru a legnagyobb lelki nyugalommal elaludt volna az őserdő közepén is, annyira biztos volt, hogy nem volt még egy ember, aki éppen úgy bizhatott volna valamiben, mint ő a fegyverében.

Nappal eljutottunk a hegység utolsó sziklanyúlványáig, amelynek szakadékaiban a dzsungel fölfelé terjeszkedett, hogy lassanként megritkuljon. Tiszta víz folyt a sziklák repedéseiben és amikor végre visszafordultunk, mert a vidék nagyon hasadozott és elvadult volt, kis faluhoz értünk. Mintegy tíz lombgunyhó volt benne és Itupah volt a neve. Lakósa eljöttek hozzánk, hogy gyümölcsöt ajánljanak föl, de csakhamar otthagytak bennünket, mert fölszerelésünket túlságosan mágikusnak és veszedelmesnek tartották.

Nem tudtam elaludni. Zavart a vadállatok hangja és a hold. Panja szerelmi kalandra a hindu faluba szökött. Azt az izgatottságot, amelyet jelenlétem Itupahban keltett, ez izgatottság jogosságának bebizonyítására használta föl. A sátor bejáratánál papirosfoszlányként a holdfény néhány foltja hevert és a tücskök ciripelésükkel úgy betöltötték a levegőt, mintha megbolondult rabok nagysietve finom ezüstdrótot reszelgettek volna.

A sátor sarkából zörgést hallottam és amikor odanéztem, kis állatot pillantottam meg, amelyet eleinte nyestnek hittem. Mivel a megmozdulásom bizalmatlankodóvá tette, meg sem moccant és rám bámult óriási nagyságú fekete szemeivel, amelyek mint a majomé, egészen elől és szorosan egymás mellett voltak. Kecses fejcskéje nem sokkal volt nagyobb, mint zöld burkában a dió és bundájának a színe szürkésbarnának tetszett, aminő télen a mókusé.

Rendkívül tetszett nekem a kis állat és megpróbáltam vele megbarátkozni.

— Jöjjön közelebb, — szóltam és mindig ugyanazt a néhány hangot fütyültem halkan a szürkülő éjjeli levegőben.

Az állatka nem mozdult és azon törtem a fejemet, hogyan csalogathatnám magamhoz. Amikor megmozdítottam a kezemet, hogy a mellettem levő

angol kétszersülttel kínáljam meg, nesztelenül neki-rugaszkodott és már üres is volt a sátorsarok. De kis idő múlva megint valami árnyék suhant át a holdfoltokon, a kis idegen, akit nyilván a kíváncsiság kergetett, megint megjelent.

Tágra nyitott és mereven bámuló két fekete szemgolyója, magába szív engem. Ennyire nem bámult még meg soha senkisé. A csöppség kíváncsiságát úgy látszik borzasztóan izgatta az a kérdés, mit tartson rólam és hogy messzi hazámból mi hozott éppen az emberlakta Itupah közelébe és az ő tanyájának a vidékére. Bizony, nem tudtam volna neki megmondani. De megcsalni sem akartam. Halkan kérdeztem :

— Van családja?

Eltűnt. Talán kissé bizalmaskodó volt ez a kérdés az ismerkedésre, de kisvártatva megint fölbukkant a kis teremtés, ezúttal pontosan ugyanazon a helyen, sőspoharaink és Panja szandáljai közt. Úgy látszik, észrevette, hogy szavaim nem voltak olyan veszedelmesek, mint ahogyan kezdetben gondolta és kissé közelebb jött, hogy jobban bámulhasson.

Sajnáltam, hogy nem kínálhattam meg semmivel és hogy vendégszeretetemet bizalmatlansággal viszonozta.

— Úgy látszik, maga éjjeli életet él, — kezdem óvatosan a társalgást, — ezt a szeméből következtetem és abból, hogy ebben az órában találkozzunk. Kérem ne vonjon le hamis következtetést abból a cók mókból, amit itt lát, nekünk hosszú egyenesen álló lényeknek is alapjában véve csak az a szívbéli kíváncsiságunk, mint nektek. Hogy mi az, könnyen megmondható : a szerencse, hogy a világ napfényében lehessünk, a szerelem és az álom. Ezenfölül valami szüntelen remény azzal biztat bennünket, hogy egy napon még sokkal pompásabb lesz a helyzetünk. Ezt mondja a te

nagy éjjeli szemed is ; és vajjon az a vágyakozás, amely téged ideűz, más mint az enyém, amely a te hazád vadonjába készítetett ?

Hangos, gonosz fütty, amely csontomig hatolt és átjárta a velőmet, volt erre a felelet és mindjárt utána válaszul éles sziszegés hallatszott táborom lombjából. Most nem volt szabad megmozdulnom, különben rosszul végződhetett volna utazásom a dzsungelben . . .

Most hát tudtam, ki állott előttem, de sokkal fontosabb volt rám nézve az, aki közvetetlen közelemben a fonnyadó levelek közt volt. Az előttem levő kis állat lassan és egészen különös módon ide-oda kezdte magát himbálni és eközben rövid megszakításokkal félig füttynek, félig nyikorgásnak mondható éles hangot hallatott, amely a sátorban levő társamnak szólt. Ekkor a galy közül mint valami vastag sötét folyadék a csatornában, szemem láttára előbbre és előbbre csúszott és a kijárat felé iparkodott a kigyó. A sátor széléről kis árnyék villámgyorsan utána osont és künn rövid ideig tartó prüszköléssel, sziszegéssel és hordtyogással járó vad zörgés és ide-odacibálás kezdődött. Azután csönd lett és csak szívem heves dobogását hallottam és a holdfény fehér papirosfoslányait láttam, míg lassanként ismét átvette uralmát az egyhangú tücsökzene. Úgy éreztem, hogy amíg hallgatok, szemem előtt az éjjeli teremtmények közt egy sors dőlt el.

Mennyire különbözik gyakran az, amit várunk, attól, amit látunk ! Gyakran beszéltek már nekem erről a különös állatról, amelyet Indiában a kigyó esküdt ellenségeként dicsérnek és amelyet védelmül a kobra ellen az angolok gyakran háziállatként tartanak, de ama kívánságom teljesülését, vajha megláthatnám ezt az állatot, másként képzeltem el. Történt-e valami más, mint a harc, az aggodalom és az életvágy néhány hangjával meg-

szakított ugrálás és surranás? Árnyékszerűen játszódtott le minden, szinte mintha igaz sem lenne, szürkén, a félhomályban és ama pathetikus vonás nélkül, amellyel csak a fölismerés ruházza föl lassan az eseményt. Csak az emlékezés teremti meg a hősök alakjait. Ez volt minden? Mi sors vár reánk gyors, kicsiny életünkben, amelyet, állandóan várva valamit, elröpülni engedünk?

Amikor puskámmal és Éliással sátrunkból a dzsungel bebarangolására indultam, a folyó partjáról gyakran láttam a napon sütkérező alligátorokat. Keresztül-kasul heverték a homokzátonyokon, sőt egyszer kettőt egymáson láttam feküdni. Ez förtelmes volt. Nagyon nagy pofájuk rendszerint szokatlan megelégedettséget árult el, apró szemük vidáman pislogott és óriási, gyakran tágra tátott szájuk fölismerhető hajlandóságot mutatott a mosolygásra. Meglátszott az állatokon, hogy porcogós pikkelyes bőrüknek mily jól esett a nap forró sugara és nehezen tudta az ember elhinni, hogy valami gonoszságra volnának képesek. Sárga nyakuk, amely lágy volt és sárga mint a viasz, néha meg-megrezgett.

Két méternél hosszabbat sohasem láttam; afrikai testvéreik, úgy látszik, más fajtához tartoznak és fontosabbnak tekintik az ember megfélemlítését. Megtörtént, hogy rálöttem egy egy ilyen óriási gyíkra, de golyóm hatása sohasem volt akkora, hogy a megsebesült állatnak ne maradt volna ideje a vízbeugrásra. Az is lehet, hogy sohasem láttam. A lövés dőrejének elhalása után a homokzátony rendszerint üres volt. Ezek az állatok határozottan sértően gyors módon tudják az embert faképnél hagyni, mint a torpedó úgy rohannak a vízbe, lábuk valami mozdulatát lehetetlenség észrevenni és az a látszat, mintha a vízzel kifeszített gummiszalagok kötnék őket össze és hirtelen sza-

badon bocsátanak őket. Pompásan úsznak és a vízben a csukára emlékeztetnek, de rendkívül ijedősek és csak a kisebb rőtvadra veszedelmesek, amelyet az itatóhelyen lepnek meg.

Egy reggel odadobtam nekik a maradványát egy lelőtt szarvasantilópnak, amelynek csak kis hátrészét tudtam élvezni és a nap vagy a sakálók amúgy is elpusztították volna és megijedtem e folyami csöcselék esztelen mohóságától. Az állat teste továbbssodródó véres habforgatagban száz részre tépve alig egy perc múlva eltűnt. Délben ismét a napon heverték a szörnyetegek és mosolyogtak, mialatt a széles, zavaros folyam bugyburékolva folytatta útját és gyilkos fénynyilakkal szórt a napfényt a fájó szembe, amelytől a dzsungel homálya elszoktatta.

Egyszer sátrunk közelében a reggeli napon egy vadfügefa összekuszált gyökérindái közt ültem a folyó partján és a fegyveremet tisztogattam, amikor zaj hallatszott mellettem a mangrovák között. Megfordultam és kis hindu fiút pillantottam meg, aki a félelemtől megmerevedett. Szeme mint két nagy gömbölyű tükör élettelenül bámult rám és szája tátva maradt. Ez könnyen érthető volt, mert éppen fürödtem és csak annyi volt a testemen, amennyit túlzás nélkül körülbelül semminek lehet mondani. A kis fiú, amikor reggeli sétára indult a folyóhoz, alighanem mindent inkább várt, mint egy ilyen rávigyorgó fehér szörnyeteget.

Hevesen reszketett és nagyokat nyelt, de mozdulni nem mert. Amit látott, gonoszabb volt mint a tigris, ijesztő erdei kísértet volt. Tetőtől-talpig fehér volt az az idegen teremtmény, amely itt előtte valami különös fénylő tárgyat tartott a térdén, a víztől csöpögött és csillámlott és olyan szeme volt, hogy az elpusztulás megkockáztatása nélkül nem lehetett belenézni. Amikor azután az a gőzölgő szörnyeteg hirtelen nagyot tüsszentett,

hangos jajveszékelés tört elő a megkínzott kis kebelből, amely tele volt rémülettel és a kis fiú magában alighanem gyorsan leszámolt az életével és végképpen befejezettnek tekintette. A földre vetette magát, arcát a növények közé szorította és ismételten ugyanazt az egyhangú panaszos kiáltást hallatta, amellyel valószínűleg valamelyik bálvány különös jóakaratába ajánlotta magát.

Semmisem jutott az eszembe, mit tehetnék, hogy a lesujtott kis embert megnyugtassam. Ha hozzányulok, meghal rémületében, egyelőre tehát feküdni hagytam és megállapítottam, hogy az ő toalettje a fejlődésnek éppen azon a fokán volt, mint az enyém. Azután az a nagyszerű gondolatom támadt, hogy valami olyan ártatlan és mélyértelmű nótát fütyülök el neki, amely meggyőződéseim szerint csillapítólag hat és először egy régi altatódalt, azután egy templomi éneket és végül a «Heil dir im Siegeskranz»-ot választottam.

Ez hatott. Barátom a földre hasalva sötét fejét oldalt fordította annyira, hogy félszemével a térdemig megláthatott. Még mindig biztosra vette, hogy emberevő vagyok, de úgy látta, hogy ezzel nem nagyon sietek. Óvatosan értésére adtam, hogy keljen föl és egész testében még mindig reszketve engedelmeskedett, de szemlátomást nagyon meglepte, hogy józan ember módjára tudok beszélni, sőt az ő nyelvén. Most már az egész gyerek jóformán csupa szem volt és benne az az egyetlen vágy égett, hogy lehetőleg észrevétlenül ajánlhassa magát; valami rejtekhelyről sokkal jobban bámulhatna engemet és mi jó származhatnék a közeledésből?

De mégis megváltoztatta véleményét, amikor végigtapogattam a ruhámat és egy rézannat tartottam a szeme elé. Először csak nézte a pénzt, de hogy az övé is lehetne, ez a gondolat csak lassanként öltött alakot fejecskéjében. Nagyon jól

ismerte annak a kerek érclapocskának az értékét, aminőt az apja hozott néha haza a kikötővárosokból, ha borsot és gyömbérgyökeret vitt oda és aminek segítségével mindent meg lehetett szerezni, a világ minden gyönyörűségét, tarka kendőt, a bazárutca édességeit, rizst és maniokkenyeret és hatalmat a helység valamennyi gyerekén.

Így tehát anélkül, hogy fölfaltam volna, kerekket oldott a kincseivel, miután végre megértette, hogy minden tervem kimerült ebben az áldozatban. Talán eszébe jutok, ha legénnyé cseperedett és első rézannajához még néhányat hozzászerzett a kikötővárosokban és véleményét rólunk, fehérekről megváltoztatta, kettős értelemben.

Napról-napra egyre jobban éreztem, hogy valami idegen anyag, amitől nem tudtam megállapítani, hogy micsoda, megváltoztatta a véretem. Mint ahogyan már ilyen esetben szokás, majd ebben, majd abban kerestem a változás okát, ma az ivóvízben, holnap a dohányban vagy valami idegen gyümölcsben gyanítottam a hibát, vagy később álmatlansággal vagy a tikkasztó, ezer illattal átfűtött levegővel magyaráztam meg állapotomat. Panja gyakran hosszan és aggodalmaskodva figyelt, de nem tudta, hogy figyelését észrevettem és hogy izgatott vele. Igazságtalanul és keményen bántam vele, de ő türelmes maradt és nem duzzogott megsértődve, mint régebben. Az utóbbi időben egyáltalán észrevehetően megváltozott. Gyakran úgy éreztem, hogy ő maga valami új felelősséget vállalt magára, mintha csak erejének érvényesítése végett be kellene bizonyítania derekasságát. Nem voltam hálás e változásáért, de nem tehettem másként.

Néha úgy éreztem, hogy az agyam jóval kisebb lett és mint valami úszó labda a vizespohárban, különös fordulatokat és ingadozásokat végez a burkában. Közben minden elképzelhető orvosság az

eszembe jutott, csak éppen az az egyetlen nem, amely segíthetett volna rajtam: a menekülés a dzsungel lapályairól.

Reggel ha volt, a delet kellett várnom, amikor a rovarok boldog zúgással vagy a nagy pillangók könnyen és nesztelenül, hihetetlenül sötét kéken vagy zöldön keresztül virágról-virágra szálltak. Az elmuló dél okozta kedvetlenséggel az estét kellett várnom és nyomában az éjjelt fekete mélységek fölött terjeszkedő világosságával, a rablásvágy és a szerelmi düh ordító és nyögő hangjaival és káp-ráztató csillagaival. A nappal és az éjjel nekem már régen nem jelentett ébrenléletet vagy pihenést, hanem jelentette az indiai világ arculatának változó vonásait, amelyek magikusan egymásba olvadtak.

Elfeledtem a hazámat, Európa eltűnt emlékezetemből, mint valami haszontalan izgalommal teli hangos, csunya álom és szánakozva mosolyogtam a szégyenen, amely engem zajos multam apró eseményeiben érni látszott. A nagy városok forgatagos élete az élet különös, rikácsoló, rikító színű tévedésének tűnt föl és az alvásban és az ébrenlétben elmultam és újra föltámadtam, mint tavaszban és télben, a nap- és évszakok a változás határozatlan érzésévé olvadtak össze és az engemet élő ruhaként betakaró növények ártatlansága volt a legerősebb hatalom lassan eltűnő fölismerő képességemen.

A dzsungel éjjeléből néha visszakergetett valami a pusztaság szélére, ilyenkor a nyílt ég és a tágas barna dombvidék után vágyakoztam és e világosság láttára úgy éreztem, mintha a fény hangtalan csöndes vihara védtelenné tenne. Gyakran az éj kellő közepén keltünk útra, néha ugyanazon az úton visszamentünk, amelyet nagy fáradsággal nappal tettünk meg és újra az elhagyott helyen ütöttünk tanyát. Úgy éreztem, hogy a növények akadályozzák lélekzésemet és elrabolják a tudómtól,

ami az életéhez szükséges. Gyakran azon kaptam magamat rajta, hogy ingerülten és haragosan nézek egy-egy viruló növényt, amelynek biborvörös kelyhében kitárt szerelmi dühe haraggal és gyűlölettel és egyszersmind odaadó alázattal töltött el.

Kézirataim és könyveim lassanként egymásután az éjjeli tűz áldozatává lettek, kaján elégtétellel láttam hogyan pusztulnak el benne a fehér lapok és szabadabbnak éreztem magamat, amikor az elszenesedett tekercsek szétporlódtak. Csak egy kis, együgyű könyvecske kísért még sokáig és határozottan tudom, hogy csak azért nem pusztítottam el, mert a födelét egészen különösen egymásba fonodott préselt aranyinda díszítette, amely nem volt szép, értelme sem volt és szemet szúrt, de jól esett, ha fáradt szemem végig kísérhette ezeket a vonalakat. Egyszer megpróbáltam annak megállapítását, hogy hol várhat valami hír; Bombay, Goa és Madrasz közt találgattam, de már nem tudtam kisütni.

Fülemben a kinin kagylóhangjával a halotti csöndes déli verőn lehunytt szemmel gyakran a télről álmodoztam. Mindig ugyanaz a kép merült föl előttem: egy folyó szürke völgye esti ködben, a mezőn a tűnő napfényben a kékes hó és fagyos szél a szurokfekete vizen, amelyen jégtáblák uszkáltak. Összeütköztek, csikorogtak és harangoztak, egyiken-másikon varjak ültek és hajókáztak. Azután homlokomon és arcomon hirtelen metsző fájdalomt okozott a hidegség és mellem kitágult, mintha meg akarna repedni a frisseségtől. Ilyen víziók közt néha hideg borzongással elaludtam, de a legostobább álmok lehetetlenné tették, hogy ami után annyira vágytam, az alvás fölűdítsen.

Egyik éjjel azt álmodtam, hogy a tengerparton egy hegyszakadékban elaludtam és hirtelen fölébresztett két férfi hangja, amelynek csengése sajtóságos rokonságban volt a tengervíz beszédével.

Félig fölemelkedtem, könyökömet nekifeszítettem a homoknak és megütközve szétnéztem. A nap a tengerbe süllyedt és a mélységből világított a vízen keresztül. Bár maga vörösen fénylett, a levegő mégis zöldes volt és halvány és különös árnyhullámok vonultak rajta keresztül, amelyek alighanem a parti hullámoktól származtak.

A két férfi egymás mellett állott a homokban, amely úgy csillámlott, mint a türkiz. Karjuk egyszerűen és minden mozdulat nélkül a testükhöz simult és kissé lehajtott homlokuk alól nyugodt, gömbölyű, egyenletesen nagyon kék szem tekintett reám, amelyben nem tudtam fölfedezni a pupilla körvonalát. Bőrük színe borostyánsárga és a hajuké fehéres volt, széles sovány volt a válluk és a csipőjük olyan karcsú és oly kevésbé észrevehető, hogy mint valami sima, ferdére állított lécen végig lehetett nézni hónaljuktól egészen bokájukig. Halántékukra eozinvörös szalag volt erősítve, amely széles legyezőként a bal vállra omlott le és eltűnt mögötte.

A két ember, akin más ruha nem volt, nyugodtan állott előttem a titokzatos árnyhullámú zöldes levegőben. Végre beszélgetni kezdtek és azt a látszatot iparkodtak fölkelteni, mintha velem nem törődnének, de határozottan láttam, hogy csakis az én kedvemért beszéltek. Lopva és kellemtelenül mosolyogtak és olykor-olykor gyors pillantást vetettek reám. Egyikük egy szakadék szikláira mutatott, ahol a hegy félmagasságában egyenletes, mély, kerekalakban kivájt bevágás volt látható.

— Úgy van, — mondta a másik, — ez tengerünk régi határa, az utolsó, de hol van apáink határa?

— A víz nagyon is gyorsan mossa le a csúcsokat, — volt a válasz, — az új világ összezsugorodik.

Ezután már nem tudtam mindent megkülönböztetni, mit mondtak vagy mit gondoltak, de az volt az érzésem, hogy elsülyedt birodalmakról beszéltek, amelyeknek kulturhelyeit a tenger homokja ősidők óta eltemette a víz mély fenekén és arról suttogtak, hogy nemsokára beköszönt az az idő, amikor a tengerfenék helyet cserél a föld színével. Megdöbbenve homályos sejtésem támadt a birodalmakról, amelyeket a tenger elrejtett és láttam amikor föltámadásuk után napban, szélben és esőben lassan áttörik a homokos burkolatot. Nem mertem kérdezni, pedig szívem égett a vágytól, hogy része lehessen a két férfi tapasztalatában, de úgy látszik megsejtették, hogy titkaikat el akarom rabolni, mert kézzel érintették egymás vállát úgy, hogy különösen szép díszítménnyé olvadtak össze, a víz felé fordultak és akárcsak a levegőben, a vízbe és a mélybe lebegtek. Még egyszer láttam őket, amikor a nagyon mélyre merült nap előtt elvonultak, azután elaludtam olyan nagy szomorúsággal, aminőt sohasem ismertem és aminőt csak álmában érezhet az ember.

Máskor meg álmomban valaki női személyzettel ellátott hadihajót ajándékozott nekem, hogy megtámadhassam ellenségeimet, de sajnos csak három ellenségem volt és az is a szárazföldön élt. Elbocsátottam tehát a hölgyeket, hogy ez a három ellenség boldog legyen. Az ágyúkkal sirályokra lőttem, de ezek a golyók után kapkodtak, sőt a madarak ott várakoztak az ágyúk szájánál, ami rendkívül bosszantott. Beláttam tehát, hogy nem boldogulhatok és egyelőre megoldottam egész sor problémát, amely azelőtt egészen érthetetlen módon kínozott. Eközben végérvényesen kiderítettem, hogy az ilyes szellemi kísérletek végzésekor négykézláb a földön kell ide-oda mászkálni, amit nagy kitartással és jó kedvvel meg is tettem.

Amikor azonban sok ilyenféle álom után, ame-

lyet már elfelejtettem, egy napon kiszáradt gége-
vel és förtelmes ürességgel homlokom mögött, a
déli hőségben fagyoskodva ébredtem föl a földön,
a sátor egyik sarkában, közönbösen szót fogadtam
Panja utasításainak, engedtem hogy gyapjutaka-
róba csavarjon bele és vérem és lelkem e fantasz-
tikus tűzében, amelyet gonosz démonok szítottak,
tűzhalálomat vártam.

HATODIK FEJEZET.

Lázban.

Egy bizonytalan órában, amely nem volt se reg-
gel, se este, azzal a határozott tudattal ébredtem,
hogy Huc, a majom társaságában eltöltött amaz
emlékezetes éjjelt követő reggelen meghaltam. Úgy
kell lennie, hogy a halál után az elhaló érzékek
különös félálomban tovább élnek, ami azzal ámit
bennünket, hogy egyideig még tovább tart az élet,
olyasfélével áztat, mintha visszaemlékeznék a test,
amely még nem tud belenyugodni enyészetébe,
amelyben miután a lélek már elhagyta hüvelyét,
szívünk reménysége szálnalmas játékkal folytatja az
életet. Ebben az állapotban kellett volna megtör-
ténnie mindennek, amiről azt hittem, hogy addig
a reggelig átéltem; lekicsinylőleg és melankoliku-
san mosolyogtam bele a szürke, szeliden megzen-
dülő szférákba, amelyekben tova sodródtam. Min-
den esetre örültem, hogy öntudatom nem látszott
teljesen kialudtnak és nagyon megnyugtatót annak
fölismerése, hogy végre biztosan tudom, hogy meg-
haltam; világosan láttam a kínos bizonytalansá-
got, amely rajta volt mindenem, ami a legutóbbi
időben velem történt. Nem mintha szürke tükör-
ből bukkant volna föl minden, hogy különös ke-
ringéssel és a valóság kicsapongó semmibevevésé-
vel másik tükörbe megint elsülyedjen? Így újra

fölismervén halálomat, amit alapjában meglehetősen kicsinyes életaggodalom miatt eddig nem mertem magamnak bevallani, lelkem csodálatos nyugodtságával elhatároztam, hogy ezentúl nem szolgállok másnak, csak az emlékezésnek. Érdekes, hogy ebben megzavart Panja arca, amely olykor bizonytalanul és olyan nagy alakban, mint valami felhőárnyék, megjelent fölöttem, megakadályozta a csillogó mindenségben való továbbvonulásomat és értelmetlen tolakodással a közelemben maradt. Nem engedtem magamat megtéveszteni, kétségbevonhatatlan világossággal fölismertem, hogy a szomszúság, amely testemben izzott, lelkem tudásszomszja volt; ez volt egyetlen fájdalmam és boldognak vallottam magamat.

Valaki szólt hozzám; szándékosan sokáig nem törődtem vele, mert nem akartam lemondani arról a meggyőződésemről, hogy senkinek sincs joga halottal beszélni. Hát még mindig nem vette észre az az alaktalan teremtmény, hogy a halottaknak más az érdekük, mint hogy azzal a mulékony haszontalansággal foglalkozzanak, amely a rendkívüli kis föld lakóit foglalkoztatja, azét a földét, amely még a nyugtonmaradásra sem képes és nevetséges függésben a naptól egyre táncolgat? Végre elhatároztam, hogy nyugságot szerzek magamnak és a bátorság ama pompás szabadságával, amellyel csak a halottak rendelkeznek, megfordultam, hogy hallgatást parancsoljak. De ekkor azt láttam, hogy énem ült mellettem és dohányzott. Magához kaparította pipámat, ruhámat és cipőmet és zafirszemmel meg briliáns koronával díszített ötszörösen átfonott arany kigyógyűrűmet viselte. Hirtelenében nem találtam meg a kellő hangot, mert rendkívül nehéz a halottnak a helyes magatartás azzal szemben, akit életében gyakran rászedett. Énem bátorítólag rám mosolygott, de én nem engedtem magamat megtéveszteni; ezt a mo-

solyt ismertem, hiszen mindenki tudja, mivel téveszt meg másokat maga felől és hogy mi rejlik a saját mosolya mögött. Valami okból gyorsan és haragosan ezt mondtam:

— Csak semmi filozófiát, kérem.

Énem barátságosan azt felelte, hogy erre nem is gondol és hogy az elválás után, aminek megtörténtét be kellett ismernem, egyáltalán megszűnt minden kérdés a lét és nemlét mibenlétéről.

Rendkívül érdekes volt hallhatnom a magam hangját, amelyen szomszédom szólt hozzám; de volt valami ebben a hangban, aminek hűvös tárgyilagossága messzi túlhaladta azt a szegény elfogultságot, amelyben azelőtt ezt a hangot használtam. Ez meglehetősen bosszantott, mert fölismertem, amit életemben elmulasztottam.

— Látod, mi minden rejtőzött bennem? — kérdeztem, de hamar elfeledtem bosszankodásomat, mert mellettem levő megtisztult énemben volt valami rendkívüli imponáló.

— Ugyan voltam-e én valaha emberre hasonló hatással, mint ön reám? — kérdeztem.

— Tegezhetsz, — mondta énem nagyon szertreméltóan és sértő jóakarattal, — azon kell lennünk, hogy végre megértsük egymást.

Ezt beláttam.

— Legalább a gyűrűt add ide! — kértem.

Ekkor láttam, hogy ágyamon ülve magam húztam le a gyűrűt az ujjról azonmód, ahogyan életemben tettem volna, ha valaki megkívánja. Föl akartam húzni a gyűrűt, de letörött az ujjam.

— Mi a fene, hát ennyire vagyok már Sahib? — kérdeztem zordul.

Énem fogta az ujjamat és gondosan zsebbe dugta, még pedig helyesen abba a zsebbe, amelyet ilyen tárgyak számára üresen szoktam tartani.

— Még Indiában vagyunk? — kérdeztem, de közvetetlenül e kérdés elhangzása után ráeszmél-

tem arra, hogy reám nézve mennyire nincs semmi fontossága ennek a körülménynek. «Mi lesz?» kérdeztem kissé bizalmaskodón, mert énem határozott cél nélkül aligha telepedett volna le itt, ennyire ismerni véltem magamat.

És énem valóban fölkelt, helyre igazította a kabátját, a lábát előre nyújtotta, hogy a nadrágot kisimítsa és végigsimította a haját. Már tudtam, hogy a síromat akarja velem megismertetni. Ezt hallottam:

— A külsejét nem szabad valami különösnek elképzelned. Panja az erdőben ásott el, alig mélyebbre, mint aminő hosszú a karod és szemed fölött erdei virág nő.

E szavak elhangzása után már nem láttam senkit és most éreztem, hogy síromban nyugszom. Rövid pillanatig még néhány gondolat cikázott át az agyamon, azután leírhatatlan nyugalom fogott el.

Ezt a nyugalmat földi száj nem tudja elmondani; soha nem éreztem jótéteményt, amelyet ezzel a nyugalommal össze lehetne hasonlítani. Egyszer, míg éltem, hosszú és fárasztó vándorlás után, amely tele volt egészségtelen sietéssel és kínzó aggodalommal, rendeltetésem helyére érkeztem és a vigasztaló bizonyosságon kívül csendes szobában, amelynek ablakából a hegyekre nyílt kilátás, hűvös, tiszta fekvőhely fogadott. Talán az a néhány perc, amelyben az elalvás előtt e fekvőhelyen pihenni éreztem a testemet, hasonlítható össze némiképpen azzal a boldog állapottal, amelyben most a sírban feküdtem, de ezt a jótéteményt egészen az öntudatlanság határáig fokozva és mint valami földöntúli zene békés mámorában kell elképzelni.

Kezem magasan a mellemen keresztbe volt téve, de nem volt összekulcsolva; egyenesen kinyújtózva feküdtem és a föld nehéz takarója édes teher volt; homlokomon és arcomon úgy feküdt,

hogy a gondos anya szerető keze sem pihenhet rajta enyhébben. Egyenletes, erős érverést éreztem, amelynek eredetét nem ismertem föl, de nagy megnyugvással töltött el. Ameddig a föld élő lényei közül csak egy is szeretettel gondolt reám, öntudatom éber maradt, de kínos emlékek nélkül; leírhatatlanul fönséges és szabad mosolygással gondoltam a földi eseményekre anélkül, hogy igazán visszaemlékeztem volna rájuk. A téli földben így nyugszik a mag, álmában mint valami tavaszi álommal a nyári szélre és a napra gondol, amelyben megérett. A fény, az eső, a mozgalmas levegő ingadozása és az arató, ez egyetlen enyhe sejtése a multnak, amely nem engedi lábra kapni sem a szomorúságot, sem az elhagyatottság érzetét. Mert a szendergés sötét országában rideg, egyenletes érverés lüktet; vajjon ez a nap fényhulláma, a nappal és az éjjel vagy az évezredek változása, ez sohasem volt a földben szendergőnek a gondja, mert már legyőzte a halált; csak ismerni kell őt, hogy megtudjuk, mily jelentéktelen a hatalma, amelyet a föld szegény foglyai oly hallatlan uralomként ünnepelnek. Most már ezer év annyi mint egy nap. Nem kívántam senkit sem viszontlátni azok közül, akiket szerettem és sorsukkal sem törődtem. Boldogabbak azok a jámborak sem lehetnek, akik Isten arculatát látták.

Beláthatatlan hosszú idő után, mialatt semmiféle változást nem éreztem, úgy vettem észre, mintha körülöttem és bennem lassanként sötétebb lenne minden. Talán az erdő lombja egyre vastagabb rétegben borította nyugvóhelyemet vagy a föld nem keringett többé a nap körül, talán magába szívta egy másik, nagyobb csillagzat, amelyen más törvények szerint történik az idők változása. Öntudatom egyre jobban csökkent, de ez nem busított el. Úgy éreztem, mintha gondolkodni tudásom maradéka egyetlenegy szikrácskába gyűl-

nék össze, amely éppen úgy pislogott, mint az élő ember szívében a remény.

Bizonyos idő lefolyása alatt, amelyet elhatárolni nem tudok, enyhe fényt láttam magam fölött fokozatosan megnövekedni. A fény lassan közeledett. Fehéres volt, de nem csillogott és elmosódó körvonalú, lassú életű halvány sugárnak tűnt föl. A szívem tájékára ereszkedett le és bár a földben nem terjesztett világosságot, mégis kedves boldogsággal tovább sziporkázott és a napra való halvány visszaemlékezés különös varázsával fölkelte bizakodásomat. Ekkor fölismertem, hogy egy növény tapogatózó gyökércsirája közeledett a keblem felé és mély borzongás fogott el, amely nem volt öröm, sem reménység, hanem talán azzal a meghatottsággal lehetne összehasonlítani, amely nagy lelki megrázkodtatáskor könnyre fakasztja a földieket anélkül, hogy örömet vagy fájdalmat éreznének. Gyermeki és jámbor vándorlásában és engedelmesen növekedve minél közelebb ért keblemhez a sápadt, szívó száj, emberi voltom kialvó tudata annál inkább fönséges enyhülés boldog érzetévé változott és örömteljes készséget éreztem, hogy fölolvadjak az örökkévalóságban. A növény gyökere nemsokára behatolt a szívembe és szikrázó csengés. frissességével és boldog vadságával elkábító fényörvény a föld fölületének meleg, világító pezsgésébe ragadta föl lényemet.

Síromon nagy virág nyílt ki és az égi nap felé tárta kelyhét.

Az őserdő sűrű lombozatában, a szövevényes utakon, amelyeken alig lehet ellátni egy-két lépésnyire és olyanok, mint valami zöld barlang, könnyű léptek hallatszottak; rendkívül lágyan és simulékonyan közeledett a büszke egyenes alak, aminőt valamennyi teremtmény közül csak az embernek adott az Isten. Leányka volt, korra nézve jóformán még gyermek. A nagy őserdő árnyas tisztá-

sán, ahol régente egy fa alatt megásták a síromat és ahol most a friss virág lassan a nap felé fordult, a leány megállott és lehajolt. Hajában szelid vörös lótuszvirág, gyöngye derekán okkervörös csavart selyemből készült keskeny öv volt. Ambraillat kísérté, mint a fiatalság láthatatlan szárnya.

A nyakán két sor vörös angolaborsó-füzért viselt és a bokájára kovácsolt széles aranykarika megcsillogott a növények harmatában.

Amikor szeme ezeréves szomorúság sötét csikorgásával a még alig kipattant virág friss, világos kékje fölé hajolt, mintha égi fény találkozott volna földi viszfényével. De a leány nem tépte le a virágot, hanem úgy látszik, hogy valami drága kötelesség jutott az eszébe, mert arcát szemérmességgel vegyes várakozás élénkítette. A fák gyökerein át, a puha földben és barna lombon keresztül patak folyt; tiszta vize gyorsan és hangtalanul osont végig a napfoltokon és bokrok árnyain. A leány levette nyakfűzérjét és gyermeki gondossággal a betelindákra akasztotta, amelyek a fa lelógó ágait az erdőtalajjal kötötték össze; letette az övét és jókedvűen hunyorgatott bele a meleg fénybe. Csak a haját diszító virágot hagyta pihenni éjsötét, fényes dús hajában, hogy ott fiatal szépségének dicsőségére elhervadjon.

A kedves testének örvendő víz beszédes lett; szinte derült nevetéssel csörgedezett végig a világos bronz testen, amely a természet érintésére boldogan nyujtózkodott és páratlan odaadásában teremtményét dicsőítette, az erdő óriásainak teremtményét, amelyek megvédték, megteremtményét a milliárd növénynek és minden állatnak, amely mint ő, illatozó árnyékban lélekezett és a nagy napnak, amely övéinek javára állandóan aranyos boldogságot küldött le a türelmes földre.

Napsütötte dombon, amelyet puhára párnázott a fű, a leány a földre feküdt, hogy megszáradjon

a meleg levegőn ; kedves meggondolatlansággal átengedte magát a világosságnak, mert előtte nincs titka a testnek vagy a léleknek és mindkettő vágyódik utána. Mintha összeolvadt volna a talajjal ; a föld érverése egyesült vérének lüktetésével és hajában a virág még egyszer elterjesztette illatát egyesülve a fáradtság enyhe lehelletével, amely mint valami dal szállt föl a testéből. A napsugarak játszadozva siklottak végig kis mellének kecses halmain és meleg tagjainak gömbölyűségein, emitt fölillantak, amott titkos árnyékba merültek, mindenhatóbban mint a legerősebb uralkodó, aki valaha egy világot hódított meg magának és a szerető férfi gyönyörével, aki viharok legyőzése után jötevőnőjét boldogítja.

Az erdő zöld pompája mozdulatlan büszkeséggel, az áhitattól megmeredve nézett le a teremtés pihenő diadalára, míg egyszerre az indák sűrűjében túlboldogan, csaknem élesen és ijedten, fuvoló dala gyújtott egy madár és a közelből ujongó felelet hallatszott. A leány ekkor fölkel, óvatosan ismét magára vette csekély ékszerét és a virág fölé hajolt, amelyben testem vére támadt föl ; leszakította a virágot és nagy szemével rá mosolyogva a reszkető kehelyre, az ővébe tűzte.

Hogyan is történt? Igen, most már eszembe jutott, az a ragyogóan kék nagy virág mindent emlékezetembe juttatott. Már régóta ismertem a leányt és a virágját. Bombayban történt azoknak az elfecsérelt éjjeleknek az egyikén, amelyek nyugtalanul és céltalanul kezdődnek és gyakran oly vigasztalanul mulnak el csupa haszontalansággal, amely a szürke reggeli órákban elapasztja borba áztatott minden nagy várakozásunkat.

Akkor estefelé eltávoztam a szállóból, amelyben már napok óta várakoztam az engemet Szingaporeba szállítandó hajóra és lefelé ballagtam a széles, élénk utcán. Mozgalmas éjjelre nem vol-

tam fölkészülve, sőt nem is volt más szándékom, csak az, hogy még néhány percig sétáljak a hűvösebb esti levegőn és elnézegessem a tarka utcai életet. De a tikkasztó levegő nem adott enyhülést. Öntözésre használt víz párolgásának, lónak és olajnak a szaga volt benne és megakadályozta a szabad lélekzést csakúgy, mint az okos gondolatokat. Ez a légkör gyakran úgy hat, mintha lázt jelentene be, megzavar és mindenféle ostobaságra bátorít ; az elhagyatottság életfájdalma erjed benne, tele melankóliával ; kis ördögök emelik föl benne kalandokra vágyó bolondos fejüket, míg a közeledő vörös hold elfátyolozza minden dolog józan értelmét.

Kis séta után leültem egy utcai kávéház fasztalkájánál. Úgy láttam, mintha mindazok, akik rám néztek, szánakozó fölsőbbiséggel kezeskednének nekem valamiről. Sötét kendőbe burkolt öreg utcai koldusasszony elém nyujtotta barna, nyitott kezét és mosolygásában hirtelen megértettem az éjjelt.

Amikor tovább mentem, már sötétebb volt. Nyitott ajtókon tarka világítás fénye hatolt ki ; az utcák szűkebbek lettek és a járókelők ritkábbak. Lépteket hallottam közeledni és mögöttem hirtelen elnémultak, mihelyt egy-egy beburkolt éjjeli alak elhaladt mellettem ; megálltak, utánam néztek, kíváncsian vagy rablásra vágyva, nyugtalan-ság és bizonytalanság sejtésétől megszállva, ami fogva tartott és tovább kergetett. Egy pillanatig aggódtam életemért, mert ismertem e városrész veszedelmességét, azután azonban úgy éreztem, hogy kedves és aggodalommal óvott életem rám nézve teljesen idegen és közömbös lett volna. Egészen más dologról volt szó ; az éjjel követelte a jogát, a föld éjjele és nyugtalan lelkemé, amely egy misztikus nap után vágyakozott.

Egy faház ajtaja be volt támasztva és amikor

belöktem, szűk korridort pillantottam meg, amelyet zöldes papiroslámpás világított meg szegényesen. A lámpástól jobbra és balra a csupasz falakon tükrök voltak, amelyek e csöndes hely halvány, lebegő csillagzatát mindkét oldal felé ezerszeres magikus mindenségbe varázsolták át. Valahonnan tompított cincogó muzsika hallatszott, olyan mint a mandoliné, de sokkal élettelenebb és gyakran megszakította egy hosszan elnyúló hang, amely fuvola hangja lehetett. Nehéz, édes szag áramlott felém, mintha erjedő méz és elbódító füstölőszeré lett volna; a háttérben levő vörös függöny hasadékból áramlott ki, mint valami túlérrett gyümölcs sebéből.

Rövid ideig álltam és hallgatództam e helyen, amikor szétnyílt az alacsony függöny és habozva és látszólag meglepetve egy öreg asszony jött felém. Fonnyadt volt és ősz haja kopottan csillámlott a feje fölött levő papiroslámpás halványszínű fényében, teste köré mint valami zászló, sárga kendő volt csavarva úgy, hogy válla és karja, valamint a lába térdtől lefelé födetlen volt. Fölocsudván meglepetéséből, rám mosolygott azzal a finom, személytelen szívességgel, amely azoknak az embereknek a sajátossága, akik hivatásból vagy szokásból vendégszeretők és vizsgáló pillantást vetve európai ruhámra, fölkiált, hogy menjek beljebb. Mondott is valamit, amit nem értettem, de könnyen ki lehetett találni, hogy tisztelettel üdvözölt. Mivel habozás nélkül tovább mentem, megkettőztette alázatosságát és az volt a benyomásom, mintha csúsznék-másznék előttem a lépcsőn, amelyen a vöröses világításban fölballagtunk. Édeskésen és gonoszul vigyorgott; valahol félénken megcsendült egy hangocska; elfogódva követtem őt, bátorság pazarlása nélkül, óvatosság nélkül, sőt igazi várakozás nélkül; történjék, aminek történnie kell. Az élet nem sokat számított.

Tarka papirossal bevont ajtóhoz értünk, amely hirtelenül zárta le a lépcsőt és az öreg asszony fonnyadt kezének nyomására nesztelenül és könnyen kinyílt.

— Lépj be uram, — mondta hindosztán nyelven és a falhoz lapult, amely engedett és ingadozott.

Határozottan éreztem, hogy mindenfelől figyelnek bennünket. Ezért óvatosan tapogatództam előre az alacsony helyiségnek füstbe és ködbe merült kékes félhomályában. Egy csöndes lámpás elalvó holdján kívül eleinte csak tompított színű és különös rajzú faliszőnyegeket véltem fölismerni. Bágyadt aranyszínű csillogtak felém és elhervadó jázminnak és opiumnak szeliden bódító szaga feküdte meg a mellemet.

Kalauzommal áthaladtam ezen a helyiségen, hogy egy másik még kisebbbe és sötétebbe jussak, ahol legelőször alig lábnyi magas, sokszínű takarókkal és bőrökkel letakart széles ágy ötlött a szemembe. Az öreg asszony, miután kívánsága szerint leültem az ágyra, sokszor meghajolt és távozóban tört angol nyelven ezt mondta:

— Goyt fogom neked elhozni uram, meg leszel elégedve.

Amikor két beleegyező szó kíséretében jóváhagyólag bólintottam, boldogan és büszkén fölnevetett, mert megértettem őt. Nagyon művelt asszony volt, most bebizonyította és semmi sem tudta volna olyan cselekedetre birni, amely e róla vallott véleményemben megingathatott volna.

Magamra maradva, alig néztem körül a szobában; úgy kellett lennie és történnie mindennek, ahogyan erre az éjjelre elhatározottat.

Parányi zöld lámpás alatt, amely egészen fönn volt a menyezeten, kerek kis asztalt láttam, hihetetlenül vékony lábakkal és a rajta levő, vörös és kék díszítésű sárgaréz csészében szárított, idegen-szerű gyümölcs, dohány, kender és betel volt.

Mivel szemem hamar hozzászokott az egyenletes, enyhe fényhez, mihelyt kinyílt az ajtó, a vízió érzékfölötti világosságával azonnal megláttam a leányt, aki a szobába lépett és maga mögött óvatosan elzárta és elreteszelte az ajtót. Olyan nyugodtan és barátságosan közeledett hozzám, mintha régi meghitt vendége volnék és üdvözlötül kanarai módon ujjai hegyével megérintette homlokát és mélyen meghajolt. Rendkívül finom füstszerű selyemflór-fátyol alatt teljesen meztelen volt ; fekete haját szürke virág ékesítette és megfakult okkervörös színű keskeny bőrv, mint valami rozsdás rézgyűrű simult a csipőjére, amely bár azt hittem, hogy gyermek áll előttem, mégis lágyan gömbölyű és kedvesen, egyenletesen telt volt. Ebbe az övbe világoskék, sötét aranybarna kelyhű nagy virág volt tűzve ; csaknem valótlannul és különösen jóleső ellentéttel emelkedett ki a fiatal test bronzszínéből.

E friss virágon kívül, színben, alakban és mozdulatban mindennek megvolt az a különösen meggyőző tudatossága, amit csak évszázados hagyomány adhat meg, mindennek e friss virágon és a simulékony leánytesten kívül.

Nem tudom, megértettem-e mindent, amit ezen az emlékezetes éjjelen ez a gyermek mondott, de azt tudom, hogy megértettük egymást. E leány bája teljesen hatalmába kerített és elűzte mindazokat a kis külön érdekeket és vágyakozásokat, amelyek életünket szertehasogatják és megnyomorfítják és csak egy célja volt a vérünknek.

— Táncoljak? — kérdezte Goy, — szólj, mit szeretnél?

Táncolt a kis lámpás zöldes holdja alatt, amely egész világra bocsátotta rá a fényét. Ez a világ tikkasztó volt és halotti csöndességű. Csak a puha láb dobbanását hallottam a szőnyegen és ha lehunytam a szememet, a finom láb táncát a szívemen éreztem. Valahányszor fölpillantottam, új-

nak, másnak látszott Goy viruló gyermekteste ; idegen maradt nekem és úgy változott, mint a tájék, amelyen röpülve száll át a képzelet. Csönd lett és asszonyszeme sokat tudóan, gyermeketegen és sóvárogva mosolygott a szemembe :

— Nem parancsolsz uram semmit? — kérdezte Goy oly lassan, hogy úgy éreztem, mintha a kérdésében rejlő ki nem mondott ígéret megállította volna a szívem verését, de az ígéret mögött mégis ott lappangott az őszinte megadás és annak büszke tudata, hogy ő a parancsoló.

A lámpás különös fényében szeliden, mint egy nagy, aranyos macska kuporgott előttem az ágyon, megfontolva sodorta a papiruszt, dohányt és kenderet aprózott szét és amikor opiumot kevert bele, egyszerre istennővé változott előttem, aki az álmot adja.

Goyt, mint a Kelet legtöbb asszonyát, szörnyű elkényeztetéssel szerelemre nevelték föl, de minden tetteben ott volt ártatlan gondolkodásmódjának varázslatos boldogsága, amely úgy hatott, mint a szüzesség. Goy megtette kötelességét és semmi lelkiismeret, aminő a mi keblünkben lakozik, nem akadályozta meg dolgos hűségét az egyetlen élvezet iránt, amelyet ismert és szétosztott. Mély, szomjas szippantásokkal szívtam magamba a füstöt és egyre jobban elkábultam. A leány minden pillanatot fölhasznált arra, hogy magát odaadónak mutassa ; képe állandóan változott ; nem árulta el egyetlen titkát sem, hogy mindjárt újat ne sejtetett volna.

— Felejtsd el az életet, — mondta szelid feddéssel, mint akit vonakodásom némiképpen megijesztett. — Nem vagyok szép?

— De igen, nagyon szép vagy, szebb mint bárki, akit láttam.

— Ó nem, — mondta elmerengve, — a halvány lányok szebbek.

Túlnagy gyermekszemével rám nézett és amikor hallgattam, mosolygott. Körme vörösre volt festve és egész teste a legnagyobb gonddal volt ápolva.

— Az emberek a ruhával együtt nem vetik le a hazugságot, — mondta Goy, — én nem hiszek semmiben, csak a szerelemben és az örömben, amelyet ád.

Megértettem, mit gondolt, mert amikor ezt mondta, magát egészen fölkinálva egyenesen állt előttem és a karját fölemelte, mintha csészét nyujtana felém. Feje elfödte a lámpást úgy, hogy alakjának körvonalait mágikus szétszóródó fény világította meg. De a szívemben egészen más hatást tettek a szavai, ott fényre gyulladtak és hosszú útra hevültek föl.

Goy az arcomban olvasott.

— Felejts, — mondá, — mire gondolsz? Itt nincs semmi idő, sem nappal és éjjel.

— És nem tart az élet mégis tovább, mint a fiatalság? Szólj te, e kís örökkévalóság szerelme.

— Nem, — mondta Goy határozottan és mosolyában volt valami különösen meggyőző, — talán nektek férfiaknak igen, de nekünk leányoknak nem. Egy öreg asszony rosszabb mint a kifacsart mangogyümölcs, a testtel együtt a reménység is elhervad, mert a vér elveszti a hangját, amelynek a világ folyása engedelmeskedik. Nekem gyermekben nem lesz örömöm.

— Mit tehetek érted Goy? Mindent amim van, odaadok, fogadd el!

— Nem fogadok el semmit, — mondta a leány. — Sohasem fogadtam el bármit is. Az öreg asszony az elfogad. Mondd, hogy szép vagyok és hogy boldoggá tettelek.

— Nagyon szép vagy.

— Csak ezt az egyet mondod, tehát hálátlan vagy, vagy talán azok közé tartozol, akik sohasem

tudnak magukról megfeledkezni, mintha bizony olyan nevezetes, ó, olyan nevezetes emberek volnának!

Egészen mellém jött, a szemem alá nézett, azután szemem szögletétől szeliden végighúzta az ujját az arcomon és a szájam körül, nagyot sóhajtott, mintha sajnálna és bólintott a fejével.

Lehunytam a szememet. Az arcomhoz közeledt övének nedves virágja és egy pillanatig úgy éreztem, mintha hidegen a homlokomra hajlanék.

— Miféle embereket értettél? — kérdeztem.

Mintha a tarka mámor, mint a felhő a szél elől, rövid időre kitért volna előlem. Goy elgondolkozott és mintha elveszettnek tartana, fájdalmasan mosolygott; azután homlokomra tette a kezét, az ujjá hegyével gyorsan megbökte a halántékomat és így szólt:

— Ott az a hideg tűz! Erősebb minden más lángnál és világosabb a fénye. Harcban áll a szív melegével és már sok szívet kioltott. Nektek mindig egyiktől a másikhoz kell vándorolnotok. Aki minden akadályt a maga eszközévé akar tenni, elpusztítja a nyugalma, mert a világ tele van akadállyal. Hová akarsz eljutni? A mi bölcseink ki-nevetnek benneteket. Jer hát, feledj!

Amikor kitaláltam a házból, megrohant a nap, mint valami ragadozó állat. Támolyogtam és a házakon végigtapogatódzva mentem előre, míg lassan visszanyertem teljes eszméletemet. Ilyen hatással lehetett a világ Lázárra, amikor egy Isten újra életre keltette. Lassanként mint valami mély álmra, emlékeztem vissza élményeim részleteire.

Megeshetett valóban, hogy egy kapzsi öreg aszszony kalauzolt és egy megrontott gyermek megosztotta velem az ágyamat, de mert nem félek a két tulajdonság egyikétől sem, keveset törődöm velük, mert akkor nem az volt számomra a kérdés, hogyan ítéli meg a dolgot a világ igazság-

szolgáltatásának bírói szeme, hanem a kérdés az volt számomra, hogyan látom én.

Az élet azonban elhomályosítja a látást álmodozással, tréfával és könnyel.

Lassanként egyre jobban éreztem, hogy már csak attól a különös virágtól és fénylő kékségétől függött minden, amely különösen uralomvágyóan és csöndben előttem kiterjeszkedni látszott. Ekkor mintha megint új létre ébredtem volna. Testemre végtelen bágyadtság nehezedett, szemem bizonytalan volt és fátyolos, mintha fogva tartotta volna álomvirágomnak fénylő azurja, amely most mint végtelen kék fal terjeszkedett előttem. Ekkor lesoványodott és egészen fehér kezemet, mint valami egészen idegen tárgyat, hirtelen a térdemen nyugodni láttam. Megpróbáltam a fölemelését és engedelmeskedett. Egy egészen új élet leírhatatlan borzongása remegtette meg tagjaimat; az öntudatra ébredéssel kezdődött és mint fénykéve végigcsörgedezett az ereimben, makacs szikrákhoz hasonlóan, forrón és hidegen. Nagyot sóhajtottam és még ma is egészen jól és pontosan tudom, hogy hangosan ezt mondtam:

— Ez nem lehet a régi élet.

Ekkor egy fehér oszlop mögül, amely elütött a kék faltól, Panja lépett elő és mereven rám bámult. Egészen természetellenesen állott, inkább mintha a levegőben lebegett volna. Hiszen ez egy barna ember fehér turbánnal, gondoltam.

— Sahib, — kiáltotta, amikor a szemembe nézett, — Sahib, beszélj!

— Hol vagyunk Panja? — kérdeztem bágyadtan, — mi történt Panja?

Szolgám értelmetlenül rám bámult és arcáról újra föltámadó aggodalom volt világosan leolvasható, de minél tovább nézett a szemembe, annál inkább eltűnt az aggodalma.

— Sahib, mondj néhány jó szót, — könyörgött kétkedve és egyszersemind reménykedve.

Ekkor eszembe jutott, hogy kérdésemet német nyelven intéztem hozzá és most megismételtem angolul.

Válasz helyett Panja nagyott kiáltott, térdre rogyott, az én térdemet pedig átölelte a karjával. Zokogva dadogta:

— Sahib, élni fogsz!

— Hová jutottunk Panja? Micsoda kék fal az ott?

Panja boldogan nevetve fölkel, félreállott és ezt mondta:

— Az a tenger. Fönn vagyunk a magas hegyek közt és innen a tengert látod. A mocsaras vidékről két nap és két éjjel, alvás nélkül és alig némi pihenéssel fölhoztunk ide, míg elértük a könnyű levegőt, a hűvösséget és a nyugalmat. Nézz körül, nézd az erdőt! Ez egy angol farm elhagyott bungalovja. Elkergettük a majmokat, amelyek birtokukba vették.

Elakadt a szava és rám nézett.

— Ó Sahib, most fölébredtél és meggyógyultál, szemedbe és szavadba visszatért az értelem és az én szívembe az öröm.

Panja sírva fakadt és tudtam, hogy igazat mondtott és hogy lelkem a lázmérgek birodalmából visszatért a valóságba. Ekkor távolabb Gurut láttam a földön guggolni, ahonnan szüntelenül rám bámult nagy éjjeli szemével. Volt valami a tekintetében, amit sohasem fogok elfelejteni. Csak napok múlva tudtam mag lassanként, hogy mi minden történt, mert Panja mindentől megkimélt, amíg nem kérdezősködtem. Mivel az embereknek velem kellett törődniök és teherhordókat nem lehetett kapni, podgyászunk nagy része elveszett. Panja főképpen élelmiszert hozatott ide föl és azokat a táskákat, amelyekben, mint tudta, legérté-

kesebb dolgaim voltak, úgyszintén fegyvereimet és egy sátrat. Bár tegnap óta Pasa és egy kuli lenni voltak, hogy megmentseék, amire még ráakadnak és hogy minden még meglevő dolgot a benszülöttek valamelyik falujában biztosságba helyezzenek, Panja már nem nagyon bizott a dologban és attól tartott, hogy megkezdődik a zivataros idő. A déli forráságban gyakran szótlánul feküdt a hintaszékem mellett és nézte az eget a tenger fölött és a messzi, kék területet, amely ebből a magasságból olyan egyenletesnek látszott, mint egy érclap. Néha finom, szürke gőz feküdt meg. De ezen az aggodalmon kívül, amelynek súlyát ismertem, más bánata is volt; észrevettem rajta, de nem akartam kérdezni. Csak amikor az első szivarra gyújtottam rá, mosolygott Panja melankolikusan és mondta:

— Nos, mivel visszatért az erőd, kibírod már a legrosszabbat is.

Éliást elvitte a párdúc.

[HETEDIK FEJEZET.

A hegyek közt.

Panja újra megvizsgálta a roskadozó házat, amelynek egyik helyiségét úgy ahogy számomra rendezték be. El is lehetett zárni, mert éjjelre nem raktam tüzet.

— Itt akarsz maradni Sahib, míg beáll a nagy esőzés?

Tudtam, hogy ebbe nem mehetünk bele és hogy ha az első zivataros napok a hegyek közt lepnek meg bennünket, veszve vagyunk. A Cannanoreból való elutazásunk óta eltelt időt hiába próbáltam kiszámítani, lehetett négy, öt vagy hat hónap.

Egyik reggelen fölkeresett Gurumahu és bejelentette, hogy nagyon vágyódik haza. Nehéz szív-

vel vált meg tőlünk, de ha még a nagy esőzés megkezdése előtt akart a falujába érni, akkor már most útnak kell indulnia.

Neki ajándékoztam nikkeltől készült, össze-forasztott trópusi órát. Ez bizonyára nem volt valami nagy ajándék, bár az óra nagyon izgatottan tudott ketyegni, sőt száraz időben még járt is, de Guru nagyon megörült neki. Mindent, amit a szíve tudni akar, ezentúl erről az óráról fog leolvasni: az évszakokat, a szél irányát és a csillagok járását.

Gyakran a legszükségesebb dolgaink is hiányoztak. Panja aggodó szeme fölriasztott a tévedésből, amelybe abban a hitben estem, hogy a hegyek jóhatású, gyakran hűvös levegője és az a bizakodó lelki állapot, amely a lábbadozókat szokta megörvendeztetni, arra jogosít, hogy reményteljesen nézhessek a jövőbe. Podgyászunk legnagyobb részét megmentettük, csak az élelmiszerben pusztítottak rettenetesen a fehér hangyák, de Panján és Pasán kívül még csak két teherhordóm volt velem Dél-Kanarából, aki nagy fáradsággal és gyakran élete kockáztatásával rizst és gyümölcsöt hozott nekünk a legközelebbi dzsungelfaluból. Ennek lakói csakhamar kitudták, mennyire függünk tőlük és pénzkészletem egyre fogyott, amely tény Panját csöndes örületbe kergette. Lenn a zöldben lakó zsarolóknak bosszút esküdött és nem egyszer megígérte, hogy fölgyújtja a falujokat; az én egykedvűségem komoly figyelmeztetésre serkentette:

— Sahib, te nagy úr vagy, tehetsz amit akarsz, de nem teszel semmit. Egyik nap elmulik a másik után, mint hullám a tengerparton, nem hagynak hátra nyomot és mindig ugyanazt hozzák. Ki él így? Amikor Anandapurban voltunk, kinevetted a brahminokat, akik egész napon át a napfényben heverésznek és zabálják a templomi rizst, ami megilleti őket, de hát te mit csinálsz? Azelőtt mindent, amit láttál, könyvekbe följegyeztél és

gyakran kérdezősködtél nálam, de most már ezt sem teszed és a könyvek elégték.

Ez nagy bánatot okozott Panjának, mert tudta, hogy ezekben a könyvekben róla is gyakran történt említés és készülődött a dicsőségre, amely nyugaton, az urak országában vár reá. Kinevettem. Csak a zivatar dolgában volt igaza és ezért elhatároztam, hogy a legrövidebb úton Mangaloreba megyek és e régi, biztosított kikötőváros védelmében töltöm el az esős időt.

De ilyen elhatározáskor szívem mélyén sejtettem, miről mondtam le és mit hagytam el és hogy nem lesz már olyan idő az életemben, amely fény és szabadság dolgában az elmúlt időhöz hasonlítana. Elutazásunk éppen azért napról-napra elhalasztódott, jöllehet minden élményem a hegyek közt ama borongós valószínűtlenség és titkos nyugtalanság fátylában játszódott le, amely elfoghat bennünket, ha szép helyen már a búcsúzás gondolatával foglalkozunk.

Ott volt Gong, nem fogom elfelejteni, azóta alighanem meghalt, mert már akkor sem tartozott a legfiatalabbak közé és bizalmatlanságát velem szemben sohasem győzte le teljesen. A félnagy majmok ama fajához tartozott, amely Indiában csak a hegyek közt él. Jelentősebbek mint testvéreik a dzsungelben és mások a tulajdonságaik, de semmiesetre sem jobbak.

Kora reggeli óráim e társának a Gong nevet adtam rendkívül csunya hangja miatt, amely olyan volt, mint ha régi rozsdás bádofazeket kőfalhoz vágott volna az ember. Szerencsére nem beszélt sokat, de a legnagyobb érdeklődést tanúsította irányomban. Nyilván eltökélte, hogy kimulása előtt még valami különös dolgot fog átélni és erre engemet választott, mint akit legmegfelelőbbnek gondolt és akit reggel mindig megtalálhatott a vén magas latan- és tamarindafák alatt.

Alighogy a hajnali szürkületben ezüstös színt kezdett játszani a tenger távoli síkja, elhagytam nyugvóhelyemet, hogy el ne mulasszam a leghűvösebb órákat. Láttam az égnek halvány fényét, amint csak kevésbé különbözve a hold fényétől, ablakom rácsos nyílása előtt fénytelenül kiterjeszkedett és megtelt a mögöttem, már nagyobb világosságban a sziklák körül keringő ragadozó madarak sikongatásával. Ettől kezdve még körülbelül egy óra hosszáig tartott, míg a nap első sugarai eljutottak a mi fensíkunkhoz; legelőször messzi a vizen láttam meg csillogásukat és keleten végtelenül szabad, nagy magasságban sziklák nyujtogatták a halványkék reggeli ég felé aranyba mártott szélüket. Olyan fény és olyan csönd terjedt el, amely minden reggel újra betöltötte lelkemet és nem is hagyta el jó néhány órán át, mert nem történt semmi, ami lelkem békéjét kiolthatta volna. Csak az érti meg a természetet, aki ilyen módon és ilyen körülmények közt tudja befogadni, mert mint minden nagy dolog, teljes megnyilatkozásához korlátlan odaadásunkat kívánja meg.

Ebben az órában a házam közelében levő fák egyikén, többnyire valamelyik alacsony vastag ágon várt engem Gong. Igaz, hogy egyik keze, minden eshetőségre fölkészülve, rendszerint valamelyik magasabb ágba kapaszkodott és ha velem volt a puskám, akkor semmiféle rábeszéléssel sem lehetett maradásra bírni. Nem tudom, hogyan ismerkedhetett meg a fegyveremmel, de bizonyos az, hogy a majmok jóval régebben ismertek és figyeltek engem, mint én őket.

Társai eleinte nagy csoportokban menekültek. Eközben könnyen meg lehetett őket figyelni, mert a fák egymástól nagy távolságban nőttek és az uraságoknak ha tovább akartak jutni, előbb ismét le kellett mászniok a földre. Gong egy napon kivételt tett, ülve maradt, amikor közeledtem, én

pedig megállottam, mert legalább is meglepő volt, hogy ez a majom nem illant el. Alacsony vastag ágon ült, mind a négy kezével belekapaszkodott, mintha meg akarná magát akadályozni, hogy végül mégis csak menekülésre fogja a dolgot, reszketett és szemöldökét föltolva kíváncsian, gonoszul és félve nézett reám.

Az állatoknál mindig azt tapasztaltam, hogy rendszerint csak akkor ártanak nekünk, ha mi erre okot adunk. Lehet, hogy e véleményemnek az a magyarázata, hogy fiatal koromban sohasem tettem rossz tapasztalatot kutyával, lóval vagy macskával, bárha ezek a teremtmények ebben az időben nem állíthatnák rólam ugyanazt, de lehet az is, hogy nem érzem magamat jól, ha fölsőbbségem tudatában vagyok. Minden érzélem közt, amelyet más lények, akár emberek, akár állatok, társas együttléte teremt meg, nekem a fölsőbbség érzete a legkinosabb, azt tapasztaltam mindig, hogy ha alkalmuk nyílik rá, a legkorlátozottabb emberek élnek vele a legkiadósabban. Minden élő iránt való áhítat lényege az, hogy az ember korlátozza magát annak beismerésével, hogy másoknak is vannak jogaik, amelyeket csak akkor követelünk a magunk számára, ha a közös érdek a mi vezetésünkre szorul. A hatalmas élethangok közül, amelyek földi létünk rövid útján megrendítik a lelkünket, mint a zúgó orgonadal vezető és panaszkodó melódiáját, mindig az elnyomott teremtmény sóhaját hallottam meg legjobban és mert utálok, hogy valakit szánjak vagy valaki engemet szánjon, csak azt tehettem, hogy minden élőben a természetnek az én életemmel egyenjogú megnyilvánulását lássam.

Amikor Gong ülve maradt anélkül, hogy társaival elmenekült volna és lassan közeledtem feléje, vonásain tisztán megkülönböztettem, hogy olyan feszülten figyel, mint az, akit szívdobogva aggodalom és kíváncsiság kínoz. De úgy látszik,

hirtelen eszébe jutott, hogy van még egy harmadik út is és rá is tért erre: azzal próbált megfélemlíteni, hogy a maga módján szolgáltatott bizonyítékot az erdőben élvezett jogáról és személyes jelentőségéről. Fejét mélyen a válla közé húzta, azután egyetlen lökéssel ismét föllökte és amennyire csak erejéből tellett, egész testének energikus himbálásával vadul és támadólag rázta az ágat, amelyen ült. Eközben kerekre formált ajka közül olyan hangot adott, amelyet nagyon nehéz leírni, de fogalmat alkothatunk magunknak róla, ha egy lámpaüveget az ajkunkhoz szorítunk és a legdühösebb meggyőződés mély hangján belekiáltjuk: «Ostoba sors!»

Első pillanatban olyan komikus volt ez a tapasztalatom, hogy nevetnem kellett; a combomra csaptam és hangosan nevettem. Gong egy pillanatig megütközve nézett, de azután jóakarátú közeledés jelének gondolta magatartásomat és úgy ahogy utánozta. Szeme eközben csodálatosan komoly maradt és homloka mély ráncokba húzódott.

Most és később azzal bizonyítottuk hajlandóságunkat egymás iránt, hogy legjobb tehetségünk szerint utánoztuk egymást és bár ezzel talán örömet is szereztünk egymásnak, mégis elkomorodtam és némi melankólia fogott el, ha arra gondoltam, mily nagy és áthidalhatatlan korlát választott el Gongtól.

Ismerettségünk folyamán határozottan megfigyeltem, hogy Gong búsult, ha egyszer elmaradtam és hogy igazán örült apró figyelmességeimnek. Lehet, hogy ő is hasonlót gondolt rólam, amikor engem figyelt meg. Amit megérthetett, azt iparkodott megtanulni és fölfogni és bár gyakran csak külsőségekről volt szó, mégis mindkét részen fölismerhető volt a közeledés vágya.

Igaz, sohasem engedett magához közelebb, mint körülbelül öt vagy hat lépésnyire. Valahányszor

megkísérletem e távolság megrövidítését, sajnálkozó visszautasítással fölemelte a kezét és egy magasabban levő ágat fogott meg, hogy megértesse velem, mi lesz a következménye közeledésemnek.

Ismerettségünk alatt Gong megtanult mindent, ami az ember tetteiből szemmel fölfogható, a koponyájára tette trópusi kalapomat, használta a zseb-kendőmet és tudta, mire való a kés. Átlapozta jegyzőkönyvemet, hintázott a függőágyamban és a kabát fölvevésének és levetésének mozdulatát a csalódásig híven tudta utánozni, mintha mindig ruhát viselt volna.

Persze gyakran egyáltalán nem értettük meg egymást, mert Gong abban a törekvésében, hogy olyan legyen, mint én, nemsokára nem tudott már mértéket tartani és néha nagyon elkedvetlenített utánzásával, mert mozdulataimat nevetségeseknek láttam és az volt határozott benyomásom, hogy kigúnyol. Azon kellett gondolkodnom, miként lehetne Gongot nevelésének egy részéről ismét megszoktatni, mert napról-napra nyilvánvalóbbá lett, hogy sem ő, sem társai nem vettek már komolyan és azzal a tisztelettel, amelyet megkövetelhetni véltem. Az állatok már határozottan nevettek, ha megláttak. Reggel néha fölsorakozva vártak rám, hogy minden alkalommal kinevessenek. Egymást löködték, hogy figyelmeztessék egymást, jókedvükben szürke kezüket dörzsölgették és combjaitkat verdesték, közben minden hangnemben rikácsoltak, a következő pillanatban megvontak maguktól valami boldogságot, amelyet alig egy perccel előbb még egymásnak osztogattak és mind-ebben olyan fontoskodók voltak, hogy nálamnál szerényebb embert is komolyan fölbosszantottak volna.

Bárhol is voltam, nem voltam többé egyedül, sőt napról-napra még a puskám tekintélye is sü-

lyedt, mert az uraságok kisütötték, hogy csak madarakkal és rőtvalddal törődtem, a majmok nevezetes nemzetségét ellenben semmi veszedelem nem fenyegette. Ha azonban sikerült valami kisebb állatot szákmányul ejtenem, megvárták, míg félretettem a puskámat, azután közelebb jöttek és úgy viselkedtek, mintha ezt a sikert egyesegyedül nekik köszönhettem volna.

A legjobban bosszantott a feledékenyséjük. Gyalázatos volt, hogy mennyire fontoskodtak valamely dologban, amelyről mindjárt azután, mintha soha nem is létezett volna, megfeledkeztek. Minden pillanatban valami más jutott az eszükbe és mindig azt akarták, hogy az új helyzetben egészen komolyan vegyék őket. Végre már úgy éreztem magamat, mintha valami idegen városban a polgárok mulattatására megtűrt különcödő ember volnék és az állatokról és a világról vallott fölfogásomban kezdtem komolyan megzavarodni.

Elpanaszoltam hát a bajomat Panjanak.

— Ó, mondta, — a majom! Ki kezd ki majommal, Sahib? De te, ha csak egy sáskát látsz, már teli vagy gonddal és megszólítod, azután úgy teszel, mintha felelne neked, a barom. Aki azonban majommal foglalatoskodik, nemsokára úgy érzi, mintha a saját árnyéka bolondult volna meg és az árnyékot nem lehet megfogni.

— Gongot meg kell kerítenem, — feleltem.

Panja elgondolkodott.

— Gyerekkoromban akárhány majmot fogtam hurokban és ha az a majom, amelyiket meg akarsz kaparítani, ismer téged és nem bizalmatlan, akkor könnyen elfoghatod, ha előbb alaposan megmutatod neki, hogyan kell a hurokba bebujni. Ennek a mesterségnek csak az első felét tanulja meg és ha gyorsan oda ugrasz, elfoghatod. De a balkézzel kell feléje nyulnod és a jobban hirtelen tarkón kell ragadnod. Az öreg majom, ameddig reménye

van a menekülésre, harap. Később meggondolja a dolgot és lemond róla.

Ez nagyszerű gondolat volt. Másnap reggel fogtam egy erős kenderkötelet, beolajoztam és amikor kínzóim fogadásomra összegyülekeztek, keztem magamat mindenféle módon, majd a karomon, majd a nyakamon, fölkötni, miközben főként Gong figyelmét iparkodtam fölkelteni. Társai meghökkenve visszavonultak, mert cselekedetem idegen volt nekik, de Gong elgondolkozva végig nézte, mit művelek és nagyon elkomolyodott. Amikor azt hittem, hogy már eléggé hatott a példám, amennyire kellett kitágítottam a hurkot, visszavonultam és bizonyos távolságban leheveredtem a fűre, hogy teljes nyugalomban megvárjam elégtételemet.

De Gong nyugodtan ülve maradt az ágán és szemöldökét fölhúzva majd a hurkot nézte, majd engemet. Azután gonosz pofát vágott, fejével felém bökött, megvetően ezt mondta: «ostoba sors» és elfordult, hogy a tájékat szemlélje.

Ekkor mögöttem Panját nevetni hallottam és elhatároztam, hogy azonnal megölöm.

— Sahib, ez a majom ismeri a hurkot és ismeri az embereket is, azért jött akkor annyira közel.

— Miért nevetsz? — kiáltottam. — Ki engedte meg, hogy neved?

— Muszáj, — mondta Panja.

Beláttam, hogy igaza van és vele nevettem.

Alattam a dzsungel zöld vadonja gözölgött a reggeli napon és gyakran délig el volt fátyolozva. Most hogy a tiszta hegyi levegő hűvösen lengedezett homlokom körül, nehezen tudtam megérteni, hogyan tarthattam ki odalenn oly sokáig. A párdúc a kiszáradt dombvidékről éhségtől hozzánk kergetve, éjjel néha házunk verandájára is ellátogatott. A kiégett síkságról a vad visszahuzódott a

dzsungelbe és ha néha délután az erdős helyekről puskámmal a kopasz hegyek közé mentem, sakálon kívül nemsokára már csak hiénával találkoztam. De az állatok mindig bizonyos távolságra egymástól és lőtávolságon kívül surrantak el a szemhatáron. A szürkésbarna sakál, amely olyan színű volt mint a talaj, gyakran ingerelt lövésre, de alighogy megláttam kedves fejecskéjét és fölálló fülét, a föld mintha már megint elnyelte volna.

Kevéssel elutazásunk előtt lőttem első párducomat. Egy tiszta holdvilágos éjjelen Panja betoppan a szobámba és szólított. Mögötte a holdfényben Pasa állott nyugodtan és mereven, alulról kissé megvilágította a tűz, amely csak gyöngén égett az előtéren.

— Sahib, — szólt Panja, — a párduc olyan éhes, hogy tüzet fal, nem tudjuk elkergetni és nem tudunk aludni.

Kapóra jött nekem ez a hír, fogtam a puskámat és megparancsoltam Panjának, hogy oltsa el a tüzet. A teherhordók úton voltak a lapályon, hogy rizst és baromfit vásároljanak és másnap este előtt nem vártuk őket vissza. Mindkét csövet golyóra töltöttem és magam mellé tettem revolveremet. Az ablakon nem volt üveg, csak vastag fapálcákkal volt ellátva, amelyeket Panja részben megújított, de azért energikus támadásnak semmiképpen sem tudtak volna ellenállni. Árnyékba állottam és vártunk.

Pasa az egyik kuckóban lefeküdt és nemsokára hortyogását hallottam; Panja ellenben, miután tábori felszerelésünk leghosszabb késével és egy fejszével fegyverezte föl magát, szorosán mellettem maradt. Meglóbálta a fejszét mint valami indiánus törzsfő és izgatottságában vigyorgott, azután olyan csalódásig hűlen kezdte utánózni a kecske mekegését, hogy most először eszméltem rá teljes világossággal, hogy itt a nagy ragadozót vártuk.

Eltelt talán egy óra és már veszteni kezdtem a türelmemet, amikor az ablakdeszka tulsó oldalán eltűnt szemem előtt a hold fénye. Eleinte mindenre gondoltam, csak éppen a párducra nem, annál kevésbé, mert semmi sem mozdult, mivel az állat utolsó lépésekor valószínűleg megneszelt bennünket. És most közvetetlenül magam előtt láttam a nagy macskát, alacsonyabb volt ugyan, mint ahogyan elképzeltem és csodálatosan színtelen, de tisztán megkülönböztettem szép hátvonalának hajlékony élénkségét és a pompás macskafejet, amely félig nyitott torokkal felém fordult. Ebben a pillanatban a hátrahúzott ajakból zaj hallatszott, amely megfagyasztotta a véretem, túlhangos prüszkölő hortyogás volt és benne annyi düh és aggodalom, hogy megbénított minden akaratot. Eszembe jutott, hogy gyerekkoromban az állatkertben hallottam ezt a rút és mégis annyira lenyűgöző prüszkölést a tigris ketrecénél, ha az ápoló közel ért a rácshoz. Igaz, hogy ebben a pillanatban engemet is rács választott el a ragadozótól, de e hang haragja oly közvetetlen közelség elgondolását ébresztette föl, hogy a legerősebb vasrudakban sem bíztam volna.

Nem emlékszem már, készenlétben tartottam-e a puskát vagy csak akkor kaptam föl, bizonyos, hogy a golyóm hatásában való mindennemű bizalom nélkül céloztam az állat szeme közé, amit tisztán láttam és inkább karom ama természetes képességében bízva, hogy a csőnek megadja a szükséges irányt, mint az irányzéokban, valószínűleg nagyon is gyorsan kilőttem mindkét golyót.

Zajt hallottam a földön, mintha az állat ebben a pillanatban a háztetőről leugrott volna elélem, mindjárt utána talpának irtózatosszerű csapása, mint a gyújtószálat, összetörte az egyik ablakrudat. Azután csönd lett és üresség, hallottuk a lövések visszhangját a hegyekből, ugatva ugrottak szikláról-sziklára,

végigdördültek a völgyeken és végül messzi a holdas éjszakában mint menekülő útján két üldözött, panaszkodó testvér lassan elhallgattak.

Az első világos érzés, amely magamhoz térített, az volt, hogy fáj a kezem, amellyel úgy megszorítottam a revolvert, mintha egész testemmel rajta csüggnék. Nem emlékeztem már arra, hogy mikor nyúltam hozzá, de most megkönnyebbülve eleresztettem, hogy egész testem, mint a fagyban, reszketett. Később Kanaraban és Maisorban rizsföldön, fán lesben feküdve és sziklahasadékban leterítettem még néhány párducot, de sokkal nagyobb veszedelemben sem rázott még megközelítőleg sem ennyire a rémület és a tehetetlenség láza. Az elégtelen védelem gyakran jóval aggasztóbb, mint a korlátlan veszedelem teljes bizonyossága és nem csak akkor, ha párducról van szó. Talán számításba kell venni azt, hogy valóban lenyűgözi az embert, amikor hirtelen először kerül szemtől-szembe ezzel a nagy macskával, amelynek jöttét titokzatos éjjeli sötétségből hónapokon át éreztük és amelyből a képzelet szüntelen munkája sokkal gonoszabb mesebeli lényt teremtett, mint aminő a párduc a valóságban.

Alapjában véve nagyon ijedős és embert csaknem sohasem támad meg, de még gyermeket sem, ha erre nem kényszeríti a legnagyobb éhség vagy a hajtóvadászat veszedelme. Ha jóllakott, mindig kikerüli a találkozást az emberrel és nem gyilkol többet, csak amennyi létének fõntartásához szükséges. Valamennyi pásztor, aki Malabarban tigrisről vagy párducról beszélt nekem, tapasztalásában megegyezett abban, hogy ezek a macskák beérik azzal, amire szükségük van; a párduc rendes viszonyok közt egy kecskét ragad el a nyájból, magával cipeli, jóllakik és zsákmányának maradékát irigység nélkül átengedi a hiénának, amely csaknem mindig a nyomában jár és amelyet csak akkor

támad meg, ha arra a legvégsőbb éhség kényszeríti.

A tigrisről sok ellenmondó történet járja, de valamennyit nagy óvatossággal kell fogadni, mert a hinduk babonás félelme a tigristől akkora, hogy alig akad köztük egy is, aki a tények és az allegorikus koholmányok közt különbséget tudna tenni. A benszülöttek annyira borzadnak a tigristől, hogy sok tartományban a gonosznak, a sátánnak e ragadozó állat nevét adják, amit csak akkor értünk meg, ha ismerjük a tigris fölsőbbiségét az odavaló embereken, akik csaknem mindannyian fegyvertelenek és lombsátraik nem adnak elegendő védelmet éjjeli támadás ellen. Sok monda közül minden esetre igaz az, hogy az a tigris, amely evett emberhúst, más táplálékkal már ritkán él és ezek az állatok rendkívüli veszedelmére lehetnek az országnak.

A reggeli szürkületben az aloék közt megtaláltuk az elejtett párducot. Haláltusájában köröskörül föltúrta és föltépte a földet, de most nyugodtan, csaknem békésen feküdt a nagy állat, eltorzulás és a halálküzdelem nyoma nélkül. Csak az egyik golyó útját találtam meg, a fül mögött a nyakszirtbe hatolt és szétzúzta a gerincét. Szeme zárva volt, ami nagy ritkaság elejtett állatnál és szép metszésű szája, mintha az utolsó halálsóhaj mozgatná, fájdalmas és csaknem elérzékenyült komolysággal kissé nyitva volt.

A tuskés áloecserjék kékeszöld levelei különös összhanggal, idegenszerűen és egyszersmind ez ország sajátosságával meghitten és szükségszerűen ütöttek el a bunda sárga színétől. Sohasem felejttem el ezt a pillanatot, amely oly erővel vésődött a lelkembe, mintha ebben az órában először értettem volna meg egész áhitattal India kimondhatatlan fogalmát, amelyet egész teljességében és sajátosságában egyetlen festő ecsetje és egyetlen költő szava sem tud elénk tárni.

Panja egész reggel szótlán volt, a hegyek egy hatalmas ura halt meg. Egész nap különös gondolatok foglalkoztattak és néha úgy éreztem, mintha gonosz és esztelen önkénykedés történt volna, mintha beleavatkoztam volna a teremtés pompájába és változatosságába, amely a nagy macskák kihalásával Indiában lassan legtökéletesebb alkotásaival lesz szegényebb.

NYOLCADIK FEJEZET.

A nap trónusán.

Éjjel, ha nem tudtam elaludni, mert a holdfény a halál örök hűvösségét hirdető kísértésként végig lebegett az omladozó falakon, amelyek a külvilág veszedelmei ellen védtek, gyakran föltámadt keblemben a vágy, hogy följussak a magaslatokra, amelyeken reggel a fölkelő nap vörös aranya fényel. Arra vágytam, hogy abból a hűvös, magas nyugalomból letekintsek a hegyeken túl levő indiai földre és a mérhetetlen dombos messzeség láttára még egyszer vissza akartam gondolni azokra a napokra, amelyeket átéltem, mielőtt Cannanoreba érkeztem.

Panja nagyot nézett, amikor új tervemmel előállottam. A vizes üstöt úgy beleerőszakolta a tűzbe, hogy szerteröpültek a szikrák és egy ideig úgy nézett reám, mint az az ember, aki mert teljesen reménytelennek látja, hogy valakit valaha meggyőzhessen, a kétségbeesés szélén áll, de mégsem tudja elrejteni azt a vágyát, hogy szeretne meggyőzni. Amikor ebben a helyzetben láttam életmentőmet, e pillanatban azonban mégis inkább vágytam a teára, mint arra, hogy megértsen engem, rövid időre egy iskolai órára emlékeztem vissza, amelyben hasonló arckifejezésű férfi föltette rólam, hogy olyan leszek mint Pythagoras, ha megértem őt. A

szánnivaló harag ott is növekedő tehetetlenség árjába fulladt és a szót nem találó megvetés sokkal rosszabb sorsot jósolt nekem, mint amilyet a tépelődésre hajló magára hagyott lélek elviselhet.

— Olyan vagy mint Stolzenburg tanár, — mondtam Panjának.

Azt tartom ugyanis, hogy jó emberrel szemben legjobban, ha nyíltan kimondjuk a gonosz gondolatot, hogy így közös erővel kereshessünk utat a kiegyezésre. Hiszen ha ezt már az iskolában is tudtam volna, akkor annyi reggeli órának szigorú megkeserítőjével tíz és tizenegy óra közt talán szintén lehetett volna beszélni.

Panja méltóságán alulinak tartotta, hogy hasonlatom jelentőségét kutassa. Egy idő múlva lemondóan így szólt :

— Nos, egészen mindegy Sahib, hogy itt vagy ott fulladunk-e bele a vízbe.

Ez még inkább megszilárdított elhatározásomban, mert mint minden könnyelmű és egyúttal makacs természetű ember, gyakran engedtem annak a hajlandóságomnak, hogy minden lécet, amelyet elbuktatásomra a lábam közé hajítottak, ugródeszkának használjak föl. Persze ugrani kell tudnia az embernek, hogy ezt megkockáztathassa, ez igaz és ez az ugranitudas alapján véve nem más, mint amit az emberek rendszerint úgy szoktak kifejezni : szerencséje van. Szerencséje nem lehet az embernek. Az úgynevezett szerencse olyan szorosan összefügg az ügyességgel, mint a szerencsétlenség az ügyetlenséggel és ez az igazság egyáltalán nem csupán külső eseményekre áll, hanem végeredményben a lélek szerencsétlensége is ügyetlenség, ha mindjárt jóval fölsőbb értelemben, amely a mindenség törvényszerűségében leli meg igazát.

Ezt nem mondtam meg akkor Panjának, aki ide-oda futkosott és úgy bánt a tárgyakkal, hogy világosan észre lehetett venni, mennyire nem volt

célja a buzgalmának. Érdekes, hogy haragra lobbant ember mily könnyen hajlik arra, hogy könnyebb tárgyat egyik helyről a másikra tegyen, sőt később néha az új helyről megint vissza a régre. Ennek magyarázata nyilván az, hogy gondolatuk éppen így jár el a határozattal és hogy van valami titokzatos hajlam, amely lehetőleg összhangban akarja tartani a testet és a lelket. Panja haszon-talan sürgése-forgása az apámat juttatta eszembe, ha valamiféle okból tudtomra adta, hogy az ő világnézete nem azonos az enyémmel. Ez sajnos, legtöbbször ebéd közben történt, mert máskor erőmtől telhetően elkerültem, hogy hosszabb ideig ok nélkül nyugodtan üljek vele szemben és ilyenkor láttam, hogy a kés vagy a villa, de a sótartó is és az asztalkendő gyűrűje a tányérnak majd jobb, majd pedig bal oldalára vándorolt. Akkor sajnos csiszolókövet használtunk késélesítőül, kerek fekete pálcikát, amely akkora volt mint egy közepes spárga és fényezett keményfanyéllal volt ellátva. Ha apámnak különös fontos nézeteltérése véletlenül összeesett e hasznos tárgynak más helyre szállításával, akkor a csiszolókö rendszerint eltörött, mert bár a legjobb acéllal is fölveszi a versenyt, az asztallappal való küzdelemben alul marad.

Ez apám boszankodását egészen a gyanús pártosság határáig fokozta és befolyással volt anyám kedvére, míg az én önérzetemnek többnyire új szárnyat adott és nem alaptalanul arra a gondolatra juttatott, hogy apám sokkal enyhében bírálná jellememet, ha rovátkolt acélból készült késélesítőt használnánk.

Panjával tehát közöltem nézetemet a késélesítőről és meggyőződésemmek e nem várt kifejezése annyira magához térítette őt, hogy megkaptam a teámat.

Mint rendesen velem ivott, szemben velem a reggeli napon guggolt és melankolikusan igazgatta

a turbánját. Ezen kívül már hetek óta nem viselt egyebet, mint egy keskeny kendőt a dereka körül, de nehéz turbánjáról még a legnagyobb hőségben sem mondott le. Egészen különös volt Panjánál az, hogy minél kevesebb volt az ellenkezése kezdetben, rendszerint annál nagyobb buzgalmat fejtett ki attól a pillanattól kezdve, amikor észre vette, hogy nem téríthet el elhatározásomtól. Mindkettő azt mutatta, hogy komolyan akar rólam gondoskodni és ha rája emlékezem, mindig elszomorít, hogy életem egyik legnagyobb vesztesége akkor ért, amikor elváltunk egymástól. Viszonyunk harmóniájának talán ama meggyőződése volt az alapja, hogy fajomnak fölsőbbiségét éppen olyan kevésbé lehet elvitatni, mint valamely természeti törvény megingathatatlanságát. Ezért állott tőle távol minden nemtelen értelemben vett hódolat és azzal a megadással, amely csaknem vallásosság színezetével bírt, ez tette engedelmességét méltóságossá. Ma Malabarban a Purrha mellett a rizsföldet műveli, azt az árnyas földdarabot a pálmaerdő mellett, amelyen apjának kunyhója állott és amelyet el kellett hagynia, hogy idegenben szolgáljon, mert testvérei nem tudtak ellenállni a nagy városok pazarlásra csábításának. Ennek a darabka földnek a visszavásárlása volt számára az utolsó adományom és nyomasztó az a gondolat, hogy sohasem győzhettem meg arról, hogy amit ő adott nekem, az sokkal dúsabb és maradandóbb ajándék volt. Amikor a teát kiittuk, dühösen mondta:

— De Pasa itt marad.

Még mindig úgy tett, mintha gondolni sem lehetne erre az útra és kisvártatva valószínűleg ezért fűzte hozzá:

— Hogy följussunk, beletelik három nap és három éjjel, de félannyi idő alatt visszajövünk. Azt hitted talán, hogy tovább tart?

Nem hittem.

Panja fölnézett a hegycsúcsokra. Fönn minden fényben úszott, soha nem látott ragyogás dicsőítette meg az elhagyott csöndet, a keringő sasok csillogtak, mintha aranyból lettek volna.

— A hegyek frissesége könnyűvé tesz⁷ minden álmot, — mondta elgondolkozva.

— Hidd el Panja, hogy élete rövid napjaiban csak az uralkodott a földön igazán, aki megtanulta a föld szépségét szeretni. Ilyen értelemben adta nekünk az Isten, így gondolta, amikor nekünk adta.

Panja gyermeki ártatlansággal mosolygott. Ilyen pillanatokban a karomba tudtam volna zárni.

— Téged nem fog baj érni uram, — mondta csöndesen és mintegy magában beszélve.

Nem tudom, hogy amikor így bizakodott, az Isten segítségére gondolt-e vagy a magáéra, bizonyos az, hogy később ritkán tett oly boldoggá ember közelsége, mint az övé. Az ember semmivel sem bocsáthatja jobban rendelkezésünkre a maga erejét, mint azzal, hogy hisz a miénkben.

Másnap hajnalhasadás előtt, amikor köröskörül még az éjszaka uralkodott és a hegyek kék sátorai fölött a csillagok fénylettek, kettesben nekimerészkedtünk a fölkapaszkodásnak. Kiszáradt fűben, tücskök halk énekétől kísérve haladtunk az egymástól nagy távolságra eső magas latamfák alatt. Olykor a fejünk fölött csúfolódni kezdett egy-egy majom, amelyet lépteink fölébresztettek vagy hangos figyelmeztető kiáltással fölröppent egy-egy madár közeledésünket jelentve a gyanútlan természetnek, amelyet itt bizonyára elképzelhetetlenül hosszú idő óta nem taposott ember lába. Hűvös volt és csönd volt. Panja nem beszélt és én akkora magányosság álmodozásában lépkedtem előre, hogy néha úgy éreztem, mintha egy idegen harmadik ember volnék, aki látom, amint mi két kis ember a fák és a csillagok alatt elterülő szürkületben át-

hatolunk a dombos vidék óriási, szürkészöld hullámain.

Elég meggondolatlanság volt, hogy fáklya nélkül indultunk útnak, mert ebben az évszakban a párdúc legvakmerőbb reggel, amikor eredménytelen éjjeli rablóút után a szürkületben csatangol. De olyan világosság volt a csillagok alatt, hogy messzire elláthattunk és kezemben volt a puskám. Panja szótlanul, könnyű léptekkel és vizsgáló szemmel haladt mellettem, erő és öröm sugárzott ki belőle és egynek éreztem őt hazája minden élő lényével és lelki harmóniája rám ragadt, mintha én is otthon volnék.

Egyszerre csak, szüntelenül a hegyeket nézve és annyira elmerülve magába, mintha egyedül járná a vidéket, halkan énekelni kezdett. Tompított hangja, valamint énekének egyhangú ritmusa ama papok énekére emlékeztettek, akiknek temploma Cannanoreban az én házam kertje mögött volt és a szabad magasságból és a hűvös levegőből hirtelen a tropikus lapályon éreztem magamat, mintha a buja tenyészetnek tikkasztó gőzei csaptak volna össze fölöttem.

Amikor egy idő múlva a legutolsó facsoportok elhagyása után fölpillantottam, megijedtem egy csipkézett, lángvörös fényvonaltól, amely előtűnt, fönna a magasban, vízszintes irányban kettészelte az eget. Halotti csöndben és mintha festve lett volna huzódott végig ez a vörös szalag a hegy tarajának mentén. A hegy mögött fölkelte a nap. Megrendülve megfordultam és az eltűnő éjjelnek csillagos borongó kékjében láttam a tájékat, messzi a tengeren halvány ezüsthény ébredezett. Elragadtatott szívem vérből és ezüsthényből való két ég közt dobogott a tágas, zöldesbarna föld hullámain, mint végtelenül kicsi és mégis boldog forrása megfoghatatlan életörömmnek. Panja térdre rogyott és kezébe temette arcát.

Egy órával azután, hogy a nap átpillantott a hegyek ormán, jóformán egyetlen fát sem láttunk többé. Ha valami magaslatra kapaszkodtunk föl, jobbról is, balról is nagy erdők sötét falát láttuk a távolban, de nemsokára ez a kilátás is megnehezedett, mert szakadékban, kiszáradt hegyipatak ágyában haladtunk fölfelé. Nemsokára kiderült, hogy hiányos felszerelésünkkel a hegycsúcsok egyikét sem tudjuk megmászni, miért is Panja azt ajánlotta, hogy próbáljuk meg a legközelebbi hágók valamelyikének megmászását. Csaknem egész reggelen át gyalogolhattunk, mert a levegő hűvös volt és olyan átlátszó, hogy hozzája képest ködösnek tűnik föl a felhőtlen német nyári nap. Panja derűltége megkönnyített minden fáradságot, gyakran minden észrevehető ok nélkül nevetett, csak azért, mert tele volt életerővel és boldog volt, hogy az égi kékkel betetőzött világon van.

Amikor déltájban jóval magasabban egy szikla árnyékában megpihentünk és Panja ebédünket készíttette el, nem nagyon messziről hallható tompa, növekedő dörgés riasztott föl. Panja fölugrott és kezét ellenzőnek a szeme elé tartva a csillámló messzeségbe kémlelődött.

— A bivalyok — kiáltotta, — nézd csak a felhőt, amely ott a lejtőn lehömpölyög.

Most először láttam ily közvetlen közelből bivalycsordát. Sötét lavina módjára gurult tovább és a föld reszketett. Elől csak rövid időre különböztettem meg egy-egy nagyszarvú fekete fejet, fényes nagy szemet és hullámozó sörényt. Nem lőttem, mert amikor fölemeltem a puskát, Panja izgatottan visszarántott és később megmagyarázta, hogy megesett már, hogy a vezérbika a támadástól megijesztve vagy földühösítve hirtelen irányt változtatott és egyenesen az akadálnak szaladt neki. Igaz ugyan, hogy védelmet találhattunk volna a sziklákon, de ha menekülésünk nem sikerült

volna, széttapostak volna bennünket, mert az egész csorda követi a bikát.

— A bivaly harcra kel a tigrissel, — beszélte el Panja, — még a házi bivaly sem fél tőle és ha bivallyal dolgozol a rizsföldön, a tigris nem mer megtámadni. A bivaly hamarabb megérzi a tigris közeledését, mint te és nem tudod a helyéből kimozdítani, mert egyenesen szembe fordul a tigrissel, mint a zászló, amelyet szembe viszel a széllel. Ha a tigris támadni merészel, a bivaly fölökleli és ameddig az állat mögött állsz, biztosságban vagy.

A porfelhő jóval lejjebb eloszlott és a tiszta levegő ismét nyugodt volt. Nemsokára ez esemény után, anélkül, hogy ettem volna valamit, elaludtam és Panja nem keltett föl, mert ismerte a nap fárasztó és veszedelmes erejét, amelynek sugarai a hegyekben éppen úgy hatnak mint a völgyben, bárha a hűs levegő megtévesztheti az embert. A hegyek közt tehát csaknem még inkább áll mint a völgyben, hogy a főt és a halántékot ne hagyjuk védtelenül; a nap sok embert megölt már, aki nem hitte el vagy elfeledte, hogy hatalma van a hidegebb régiókban is. Parafasisakom sem volt túlságosan nehéz, ellenkezőleg napról-napra könnyebb lett, mert molyszerű élősdiek serege kerítette hatalmába és építkezett benne, de föl is falta. Néha finom parafaliszt pergett le, mint a természet kedves bizonyítéka, hogy egy embert sem enged az útjára teljes elhagyottságban. Panja már minden szert megpróbált ezek ellen az állatok ellen, de bíztak bennem és annál jobban szaporodtak, minél jobban üldözte őket Panja.

Egyik magas hágóról nemsokára lepillantottam arra a tágas indiai földre, amelyen a Malabarban eltöltött idő előtt átutaztam. A rengeteg dombos vidék úgy terült el előttem, mintha ősidők óta pihenne ott az emberi munka minden jele nélkül

és mintha vihar közepette megmerevedett tengernek óriási hulláma lenne. Messzi távolban világosszürkén, mint valami hatalmas tónak a föllete csillogott a síkság, apró csúcsokat és tornyocskákat véltem benne fölismerni, amelyeknek körvonala úgy vált ki az égből, mintha a szemhatár finom tüskés dróttal lett volna bekerítve.

Egész napon át a hágó tetején maradtunk. Ferdére sülyedt szikla teteje védett a nap sugarai ellen és a leírhatatlan csöndben, mint a búcsúzkodás órájában, sasok éneke közben még egyszer elvonultak emlékezetemben multam alakjai. Szellemelek jöttek a kékségből szellememhez, elköltözöttek nyomultak a még itt időzőnek tudatvilágába, gondolkodásban, reményben és sorsban testvérek és ellenfelek, barátok és ellenségek az öröm és szomorúság és gyors halál világában.

A föld minden részén más a halál arculata; vonásai sehol sem ünnepesebbek, mint nálunk Európában; kissé elszoktam attól, hogy túlbecsüljem ama patetikus vasárnapi alakját, amely hazámban otthonos. Az önkény kísértetének borzalmasságát még senki sem szüntette meg azzal, hogy szentté avatta; a halálnak Európában szokásos, esetlenül romantikus fölfogása bizonyára az egyház befolyásának következménye, amely a halál lényét ezért ruházta föl akkora borzalmassággal, hogy ennek révén szerezzék meg tekintélynek egy részét. Oly nehézzé tették nekünk a meghalás elképzelését, hogy igaz és igaztalan emberek nagy része a legkellemesebben csalódni fog, amikor meghal.

A meghalás kötelesség, miként az élet is. Mindenki olyan könnyen vagy olyan nehezen fog meghalni, mint ahogyan élt és aki értett az egyikhez, a másikhoz is érteni fog. India emberei könnyebben, természetesebben és bizonyos tekintetben kevesebb föltűnéssel halnak meg, mint mi, ők az

istenségre bízzák a gondolkodást jövőendő sorsukról és nehezen fogják megérteni azt a gondolatot, hogy utolsó órájukban ők maguk felelősek a rendezett eltávozásért. Az a fölfogás, amelyet keresztényinek mondanak, nem is egyházunk ártatlan megalapítója meggyőződésének, mint inkább gondozói számító okosságának szülöttje.

A nap lassan tovább haladt ragyogó útján és fényében változott a föld. Köszöntenek-e reám még egyszer napok, amelyek a gondolatoknak és az emlékezetnek szentelve, a sasok harci kiáltásától áthatva ekkora csöndben telnek el? Mialatt lenéztem a vidékre, még egyszer átéltem nem egy dolgot, amit láttam és tapasztaltam, amikor a lábamnál elterülő földön áthaladtam. Északkelet felé kellett lennie Bitsapurnak, a régi királyi városnak, amelynek romjai közül kiemelkedett a hatalmas félgömb, amelyet egykoron egy mohammedán fejedelem építtetett magának és egészen kiveretett arannyal. A fölkelő nap felé nyílt, amelynek fénye ezerszeres ragyogással tört meg benne úgy, hogy káprázott a szem, ha belenézett. E kupola szívében, a boltozatos aranytető alatt, volt a Maharadzának és a Maharadzsa Khunvarnak, a király fiának két trónszéke és a király a vad fénycsillogásban, amely milliószorosan visszaverte a reggeli nap tüzét, fogadta vendégeit. Hegyeinek drága vére és az új nap égi fénye a pompáját szolgálta és birodalmának elfogódott barátai, akiket a napkelte pillanatában vezettek trónusa elé, akkora fényből hallották meg a fejedelem üdvözlő szavát, hogy le kellett a szemüket zárni és térdre kényszerültek. Mintha egy mindenhatónak szolgált volna az ég és a föld, hogy fönségességét megfoghatatlanná tegye. Amaz aranykupola és a márvánnyal fődött tér között, amelyre az idegeneket vezették, mélyebben fekvő kert volt tele olyan viruló virággal, aminő illatra és pompára csak a tro-

pikus ég alatt nyilik és kelyhük illata összeolvadt a fénnel.

A pompakedvelő király elesett egy erősebb király kezétől, aki északról jött és elpusztította a várost. Kapui föl egészen a gömbölyű boltozatig halottakkal voltak tele és a város elesett urának foga közül nem lehetett kiszabadítani kardjának elefántcsont markolatát, amelyet még széttépett testtel sem akart ellenségének átengedni. Elesett hiveinek hegye alatt úgy akadtak rá és a monda szerint így is temették el a hatalmas kupola alatt, amelyet, mint akkoriban minden fejedelem, még életében építtetett magának.

A város ez óriási síremlékei még ma is kimagasanak Bitsapur romjai közül, nagyságuk és építésük módja moséra emlékeztet, néhányban még istentiszteletet is tartanak vagy mint búcsújáró hely messzi vidékről sok ezer mohammedán zarándokot csábít a nagy halott szent városába. Ezekbe az épületekbe különös kőtömböket lát az ember beleillesztve, amelyeknek eredetét máig sem tudták kideríteni; különösen sírkőnek használtak itt-ott fekete, bazaltszerű szikladarabokat és a tudósok ezeket csak úgy tudják maguknak megmagyarázni, hogy a meteorkövek közé sorozzák őket. E kápolnák legnagyobbikát olyan kupola födi, amelynek erkélyéről a szédülő szem csak akkorának látja maga alatt a két sírkövet, mint a gyujtóskatulyát és a szem nem képes annak az embernek az arcát fölismerni, aki vele szemben ugyanazon az erkélyen van, ellenben megérthető a leghalkabb szó is, amelyet odaát a fal felé suttognak, mert a kőépítmény köríve csodálatos módon megőrzi és tisztán hallhatóan szétviszi a hangot. Azt beszélik, hogy a szultán ezen az úton tette próbára minisztereinek engedelmességét, vendégeinek hűségét és feleségeinek vonzalmát, akik közül az egyiket vagy másikat bizalmasaival az erkélyre vezetett és kihívó sza-

vak után mintegy véletlenül eltávozott tőlük, hogy azután gondolatukat szóról-szóra kilesse az árulóként beszélő körívben. E csoda félnék tiszteletében még ma is reszket a nép, ha a halott titokzatos hatalmára gondol.

E dómok egyikében, csaknem a legnagyobbban a megszokott két sírkő helyett, amely a király és királyné testét földi és az épület egyedüli tartalma, három sírkövet láttam és megtudtam a történetét ennek a kivételes esetnek, amikor is a király kedvesét a király és törvényes felesége, a trónörökös anyja mellé temették. Ez sohasem szokott megtörténni, mert csak az a kegyelt nő, aki a trónörököst szülte, pihen halálában a szultán mellett, többi felesége pedig és ezeknek gyermekei, bármennyire érvényesítették is életükben hatalmukat és befolyásukat vagy bármennyire is visszaéltek vele, jogtalanok maradtak. De a történet szerint a király nagyon szerette öreg korának e fiatal szerelmét és egyszer, amikor hadjáratból tért haza, a háttérbe szorultak cselszövényükkal bizalmatlanságot keltettek a szívében hűsége iránt.

A király kedvese ártatlanságát hangoztatta, de a hamis bizonyítékok jobb hite ellenére meggyőzték a királyt. De mert még ingadozott, hogy kinek higgyen, elhatározta, hogy istenítélettel győződik meg a fiatalasszony bűnösségéről vagy ártatlanságáról. Fölment vele a magas erkélyre, amelynek alacsony kőkorlátján kihajolva a padló nagy kőkockáit akkorának látja a szem, mint a sakktábla mintáját és megparancsolta az asszonynak, hogy ugorjék le. Ugrása közben a levegő belekapaszkodott a ruhájába és sértetlenül jutott le a mélységbe, onnan fölköszönt urának, aki nem bízott benne és egy kis törrel, amely még ma is szíve táján van, megölte magát. A nép «az idegen» nevet adta neki és titkolt borzadással emlékszik meg sírkövééről. Ennek magyarázata talán az, hogy ön-

kéntes halála, igazának bebizonyulása után, a keleti világfölfogásnak csodálatos és megmagyarázhatatlan.

A király búskomor lett és bűnbánata gyakran nagy kegyetlenséggé fajult, bosszúvágya rettentés volt és csak a halál csillapította. Azt beszélik, hogy ama naptól kezdve, hogy a rágalmazók irtózatossá váltak, görbe kardjának élességét minden reggel annak a rabszolgának meztelen hátán próbálta ki, aki a lovának kengyelét tartotta oda neki. Képe, amelyet a város kereskedői vízfestésű művészies tarka másolatban árúsítanak, magas bársonypárnán ülve ábrázolja őt, kardja a térdén, szeme a vörös, drágakővel ékesített turbán alól mereven és hidegen néz a távolba. Nagyon különös, hogy azt terjeszti róla a hír, hogy bár népével sohasem érintkezett és iszonyat fogta el azt, aki meglátta és országában egyetlen leány sem volt előtte biztosságban, mégis úgy szerették, mint sem előtte, sem utána egyetlen fejedelmet sem. Katonái a halálba mentek érte, mintha haláluk, ha az ő akarata történik, örök időkre föloldozná a lelküket és ellenfeleivel a nép dühe végzett. Ez új bizonyíték arra, mily kevés köze van valamely uralkodó fejedelem jó tulajdonságainak a népszerűségéhez és nincs nagyobb tévedés, mint az, hogy az alattvalók szeretete együtt jár az uralkodó megközelíthetőségével.

Bitsapur, amikor én láttam, tele volt halottakkal. Lóháton érkeztünk oda kora reggel és nem tudtuk, hogy a városban borzalmas pestis pusztít. A város kapujának közelében kísérem a város körül levő, sátrakkal fődött dombokra mutatva azt ajánlotta, hogy forduljunk vissza, de ezt nem tehetjük meg, mert nem volt sem vizünk, sem élelmünk.

A dombokon levő táborok azt hirdették, hogy a lakosság elmenekült a városból és a pompás romok területén csak halottakat találtunk. Amikor

az enyészetnek első, undorítóan édes szaga megcsapta az orrunkat, reszketni kezdtek a lovaink és minden utcaszögleten undorító lármával dögkeselyük egész felhője emelkedett lomhán a magasba. A halottak a nyitott ajtóknban és az utcákon feküdtek, üres szemüregéből és megfeketedett arcokból vigyorgott reánk a halál és állataink patkója beleakadt az emberi belek rothadó tömlőibe, amelyeket a keselyük messzire szétvonszoltak.

A márvány visszaverte a kegyetlen nap fényét, amelynek csöndes szerelmi dühét szellőcske sem mozgatta, néhány magárahagyott kecske ténfergett a halál rettenetes kietlenségében és a mult gigászi pompájában. A pestist éhinség előzte meg. Ma is látom még a sovány, sötét emberi testeket, az enyészet mérgétől megfeketedve, fehér falakhoz támaszkodva, kőlépcsőkön vagy a vöröses földön egymásra hanyva. Két összeölelkezett gyermek mintha egy templom tavának szélén elaludt volna, kedves testüknek helyzete nem árult el sem félelmet, sem fájdalmat, de a szemük hiányzott és egy szürke keselyű szorgalmas, jókedvű buzgalommal vagdal kozott csőrével a homlok alatt úgy, hogy a kis fejcskék ide-oda mozogtak. Közeledtemre a madár fölemelte keménycsőrű kopasz fejét és sárga szemével haramia módjára nézett reám, mintha csodálkoznék, hogy talponálló, élő ember lép az ő halotti birodalmába.

Amikor a nap lenyugodott és utolsó sugara violaszínű nedves páráként eloszlott a messzi vízen, Panja sziklánk alatt, amely két oldalról védett bennünket, a hegytetőn kis tüzet rakott. Takarékoskodnunk kellett a tüzelőszerral. A legnagyobb részét útközben gyűjtötte össze Panja és cipelte föl magasan levő tanyánkig.

Halottian csöndes volt az éjszaka, az egész világ kihaltnak látszott, csak néhány nagy éjjeli pilangó kereste föl a tüzemet és suhogásuk ott resz-

ketett a levegőben, míg Panja hortyogása be nem töltötte. Nagy messzeségből a hiéna hangját és a sakál gyöngé ugatását hallottam. A csillag világa halvány gőzben fénytelenül merült el a mélyben, de a hegycsúcsok és csipkék fölött, égi szabadságának isteni mámorában keményen és élesen csillámlott a láng. A keskeny holdat csak éjfél felé várhattuk.

Hogy a napkeltét el ne mulasszam, csak igen rövid ideig aludtam és a magányos virrasztás órái a magasban, a kékezüstös trópusi éjben örök tulajdonom, emlékem ünnepi ruhája maradt, amelyet lelkem sohasem fog levetni. Ebben a bűvös köpenyben elfeledi a lélek a kis mindennapi élet kellemetlenségeit, ebben a lepelben könnyen veszi az életet és a halált és ez közelebb hozza a végtelenség gondolatát, mint ahogyan a térdeplő ember közelebb látja magát a víz tükrében.

Azon az éjjelen elfeledtem, hogy a földön emberek laknak és láttam, hogy mi, ennek az évszázadnak emberei nagyon is ehhez tartjuk magunkat. Az érintkezést a természettel csak a menekülés az emberek elől és életviszonyaink teszük lehetővé és csak rövid ideig lehet részünk abban, ami kezdettől fogva tulajdonunknak rendeltetett. Az új világ sátánja túlbőven kárpótol bennünket régi jogaink elvesztéseért és mégis csak mi leszünk végül a megcsalódottak, mert elvesztjük a legjobbat, azt ami megadja gondolkodásunk nyugodtságát, a jó gondolat nyugalmat és a magunk fölismerésének békéjét.

KILENCEDIK FEJEZET.

Az állat uralma.

Végtelen bágyadtság terjengett a levegőben. Már második reggel voltunk úton, hogy Mangaloreba jussunk és irtózatos sziklahasadékok közt a dzsungelerdőség végső nyulványai fogadtak be bennünket.

A hegyek közül csak lassan szállhattunk le a parthoz, mert nem gyalogolhattunk többet, mint napkelte előtt egy órát és még utána két vagy három órát. Néha este is elindultunk, de csak kis utat tettünk meg, mert az estét megelőző hűvösebb órát az éjjeli szállás fárasztó és körülményes előkészítésével kellett eltöltenünk.

Fájó nyughatatlanság és tompa nyomás a mellemben csaknem lehetetlenné tette számomra a továbbutazást. Azt hittem, hogy elfúl a lélekzetem és úgy éreztem, mintha vérem szétrepesztené ereit, mint az erjedő bor az edényét. Bódulat fogott el, amely nem hasonlított semmiféle mámorhoz és nem értettem, hogyan élhettem hónapokon át ebben a forró gőzben, de persze nem vettem figyelembe, hogy az idő előre haladt és a forróság tetőpontját érte el. Vadállatként megrohant a visszaemlékezés az elszenvedett lázra; jobban féltem tőle, mint az éhes fenevadaktól, amelyek nem tágtítottak mellőlünk és mint a mérges kígyóktól, amelyeknek harapása ebben az időszakban a legveszedelmesebb és szinte azonnal öl. Mintha az egész őserdőt ez a méreg hatotta volna át és teremtményeinek bágyadtsága átragadt az emberre, be egészen a szívkamráig. Nem egyszer parancsolóan kívántam, hogy menjünk vissza a hegyek közé, de Panja és Pasa, akiknek már alig volt ellenvetésük, sztoikus nyugalommal azt tették, amit ők ta-

láltak helyesnek és a természet fenyegetődző eseményei közt talán nem is tehettek mást.

Nem érdekelt a pompás vidék, amelyen áthaladtunk; az egyedüli reménység, amely nem engedett összeroskadnom, az volt, hogy a tengerre gondoltam és a halálos veszedelem ellenére, titkos egyetértésben a természet epekedő teremtményeivel, gyakran esőért fohászkodtam az éghez. Növelte a bajt, hogy a térképen már nem tudtam biztossággal tájékozódni, határozottsággal már alig ismertem mást, mint az égtájakat és egészen rá kellett magamat bíznom Panjára, akinek ítéletét annál könnyelműbbnek láttam, minél inkább vigasztalt hamis ígéretekkel. Az irányt is gyakran változtatnunk kellett, mert leküzdhetetlen akadályok tornyosultak elénk úgy, hogy sokszor alig tudtuk, mekkora utat tettünk már meg bizonytalan célunk felé. Egyszer az ennivaló hiányzott, máskor a víz és hogy keserves szükségét nem szenvedtünk, csak annak köszönhattuk, hogy Panja alaposan ismerte az erdő sokféle gyümölcsét. Néha a kinzó éhség ellenére sem volt elég energiám arra, hogy a puskával kissé körülnézzek és akárhányszor egy kókuszdió teje vagy egy ananász volt egésznap élelmem.

E napok sok nélkülözéséből és szenvedéséből megmaradt egy benyomásom, amely mélyen bevésődött a lelkembe és amelynek erőm utolsó megfeszítését köszönhettem. Kora reggel, még napkelte előtt egy szakadék szűk sziklatorkához érkeztünk, amely nemsokára hatalmasan kitárult a szemünk előtt. A holdvilág és az ébredező reggeli fény küzdelmének az a különös és megható szürkülete terjengett még, aminőt az uralomért folyó harc e magikus fényében csak a trópusokban láttam. A nyugati országokban az éjjel mintha kitérne a nappal elől, csillagai jóval mielőtt a nap a szemhatáron fölbukkan, szeliden elhalványodnak

és a félénk reggeli hold, amely hébe-hóba még látható, úgy hat, mint kialvó emlékezés az éjjelre. Indiában azonban az éjjel világossága a beköszöntő napnak fényességével szenvedélyes harcba keveredik, amely annál erősebben hat a lélekre, minél hatalmasabb és állhatatosabb a fényvilágok csöndje.

Körülöttünk fölébredtek az első állati hangok, de semmi sem mozdult. Mélyen a völgyben voltunk és szikláról-sziklára másztunk és ugráltunk egymástól nagy távolságban lefelé, ledőlt fatörzseken és mocsaras lyukakon át, amelyekben valami hegyi patak maradványai rothadtak. Nemsokára bambuszfalak tárultak elénk és rövid ideig áttekinthettem az irtózatos szakadékot. Jobbra és balra csaknem merőlegesen leszakadó sárgás sziklafalak emelkedtek minden növényzet nélkül. A távolban eltértek egymástól és megmutatták a gőzölgő, szürkésen csillámló messziséget. A dzsungel olyannak látszott, mint egy barna falú óriási terem sarkában elterülő vastag, zöld takaró és fölötte a reggeli ég tiszta volt, mint az üveg.

A két meredek sziklafal közül a nyugatra eső a közepéig mintha sötétvörös festékkal lett volna befestve, szemben a holdfény zöldesen csillámlott. Mélyen elmerültem a látvány bámulásába. Abban a reményben, hogy utunk legnehezebb részén már túl vagyunk, mintha csöndes, hűvösebb szél jótéteményét éreztem volna és szemem elragadtatással nézte a reggeli fénynek a sziklafalon pompázó arany tüztét.

E fal félmagasságában, ott körülbelül, ahol a napfény ketté osztotta, vízszintesen kivájt út, amelyet valami régi tenger határának lehetett gondolni, haladt végig a kőzetben. Olyannak látszott, mint egy tetővel ellátott út és nagy része talán járható is volt, félkupolaszerű barlangok előtt nyúlt el és néhány törpe pálmának meg aloe cserjének adott támasztékot. A legnagyobb barlang

előtt kis sziklasík terült el, nem nagyobb akkora területnél, amekkorát egy vén hársfa déli árnyéka beföd és e sziklasík szélén feküdt valami. Világosan emlékezem, hogy még mielőtt a szememet fogva tartó benyomás tudatossá vált volna bennem, még mielőtt azon töprengtem volna, mi lehet az a sárgás csöndes valami, sejtéssel teli tisztelettel egy tudatalatti érzés fogott el. De azután hirtelen, mintha hangos kiáltással világosított volna föl valaki, rájöttem és pedig anélkül, hogy az alakot és a szint valójában fölismertem volna: a tigris.

Ez volt az egyedüli eset, hogy Indiában szabadon élő tigrist láttam. Egy fatörzshöz támaszkodtam, lehunytam a szememet és ismét kinyitottam és úgy tekintettem föl, mint az az ember, aki azt hiszi, hogy megcsalta a szeme. Sohasem fogom elfeledni a világosbarna sziklafalat, a reggeli fényben úszó kőkupolát és előtte a kőmenyezett védelmében, márványtalapzaton mint trónuson a tigris pihenő Szfinx-alakját. A távolság és a sziklafal magassága kicsinek mutatta, de világosan megkülönböztettem bundájának rajzát és láttam egymás mellett pihenni talpait az ijesztő fej alatt, amely mintha faragva lett volna, a hát karcsú vonalának és a széles tarkónak mozdulatlan befejezője volt és amelynek szeme a messzeségbe nézett. Páratlan fönségesség áradt ki a természet ez izzó emlékjeléből.

Szomorúság fogott el, amelyet sohasem fogok egészen megérteni, de tudom, hogy a kezem öklöbe szorult és reszketett. Most kerített először hatalmába az egiptomi Szfinxnek, e leghatalmasabb kőemléknek szépsége és nagysága, amihez foghatót az emberi szellem és fölismerés soha sem alkotott. Ez az alak az istenség, a természet és az ember fogalmát sokféle ellentmondásukkal egyetlen remekműben egyesíti, amely a kérlelhetetlent kedvesen összeköti a reménnyel, az uralkodni vágyást

a bájjal, a veszedelmet az örömmel és az istenséget a játékkal. És nem csupán a távolság következtében, amely köztünk és e mű közt van, hanem magában véve és a múlt és a jövő minden idejében a Szfinx a történelem leghatalmasabb emléke, ama történelemé, amely a nagyvonalú fejlődés tudatában nem emlékszik meg apró részletekről és eseményekről és csak fönséges emlékjelekkel méri az évezredek, amelyek elmúlása alatt változatlan érveréssel dobog tovább az emberi szív.

Egy nagy pihenő macska alakja a napon, magasan fönn a sziklák szabadságában, a dzsungel sokféle kis teremtményének nyugtalanul erjedő ágya fölött, a változó időközön át visszavitte gondolataimat az emberi visszaemlékezés ama legrégibb kövéhez. És magánosságában úgy tűnt föl nekem a pompás állat, mint egy letűnt idő kései utódja, amelynek erős nemzetsége szomorúan búcsúzik már az emberek földjétől, akik elől sok, régen elfeledett lénnel együtt tágítania kellett.

De itt még az ő uralmának birodalma terült el. Kőtrónusa csillogott a reggeli napban és mélyen lenn e királyi nyugalom alatt az ébredő őserdő megborzongott e fönségesség láttára. Lenn a védő zöldben szegényen, fáradtan és védtelenül cammogott néhány emberke és köztük én, akit megtűrt és megfélemlített az állat uralma.

Este, amikor a sátorban aludni próbáltam, az égnek a fákon át bekandikáló részén vörös fényt vettem észre, amely nem származhatott a mi tűzünktől. Kimentem és amennyire lehetett, megvizsgáltam a környéket. A hold csak reggel felé kelt föl; láttam, hogy az egész éj izzik és fölébresztettem Panját.

— A pusztaságok égnek, — mondta, miután körülnézett és a levegőt beszívta az orrán, de a szélmentes éjjel nem hozta égés szagát hozzánk. —

A hegyek égnek, — ismételte álomittasan, — ezer állat meghal, köztük a kártékonyak. A hegyi malabárok meggyújtják a maradékot, amit a nap meghagyott; gyakran támad tűz úgy, hogy senkisémet tudja, ki rakta.

Az izzó fény erősödött és izgató, halvány világosságot terjesztett az éjjeli erdőben, az állatok hangja ritkábban és megtompulva hallatszott, mintha félve tisztelnék a künn pusztító elemet.

— A tűz nem ordít, — mondta Panja és hallgatódzott, — csöndben oson végig a magaslatokon.

Megint lefeküdt aludni, nem fenyegetett bennünket veszedelem, de engem elkerült az álom, amelyet még az imént kerestem, de nem bíztam abban, hogy meg is találom. Képzeletben láttam, mint repdesnek a kék éjszakában a végtelen szürkészöld halmokon végig a vörös, lobogó tűzzászlók és mintha hallottam volna hangját a menekülő és futásában utólért állatseregnek, amely a hegyek birtokaért folyó viszálykodásban, a szüntelen harc helyén az ember áldozata lett. Reggel felé a füstön át fényleni fog a hold, míg a nap a hegyek aranyos taraját meg nem gyújtja a mozgalmas kép fölött; ott fönne minden csöndes volt, ott már régen lezajlott az örökös harc.

A szakadékban egy bagoly huhogott, egyszer elfojtott aggodalomban az életért, másszor szerelmi kínban, nagy időközökben mély hangokat hallatott. Amikor a vörös fény erősödött, elhallgatott, a sziklahasadék elnémult, a sötét falak a vöröses ködben megint elárvultak és a magárahagyott éjjel izzó fátyolban tovább vonult.

Az elvirágzott erdő tunya bujaságában hangtalan nyugtalanság rejtőzött és az elporladtak lelkei a multból átjöttek hozzám emlékezetem birodalmába és beszélni kezdtek velem. Mindenféle túléber érzékek feküdtek betegen, lyukakból, üregekből és zöld mélységekből telhetetlen vágy és in-

gerült lankadtság álarca meresztette egymásra a szemét, a merev bambuszban a szél aludt oda-roskadva, mint a mérges gázoktól elbódult pillangó. A föld türelmetlensége, az édeskés megfulás undorító határán, átragadt az élő lények vérére, de már nem segített semmi, nem a kiáltozás és a panasz sem, sem a vigasz és a düh sem. Csak a vízben vagy a tűzben volt a szabadulás. Nem az imént mon-dotta Panja, hogy a pusztaság magától gyullad meg?

Az eleven csöndben minden fáradtan panasz-kodott, a madár, az erdei állat vagy a lezuhanó fa, amely sóhajtvá dőlt születésének posványos ágyába. Hallgattam a pusztulás hörgő suttogását, amellyel az elmerültek hangjai elfeledett birodal-mukba vezették vissza akarattalan gondolataimat. Zöld szemével gonoszul megint kacérkodni kez-dett velem a láz és úgy éreztem, hogy körülölel a halál, amelynek menthetetlenül ki vagyok szolgál-tatva. Az elhagyatottság csodálatosan süket zür-zavarában éreztem, hogy a meghalást még nem tanultam meg, tettekre, harcra és erőfeszítésre vágytam vágyakozva és legnagyobb aggodalmam az emlékezés volt a vér lassú, fojtogató elfonnya-dására, amit körülöttem követeltek tőlem.

A magam életjogához szükséges bátorságot és erőt talán azért nem tudtam már kifejtteni, mert szemem nappal a dzsungel uralkodójának fönsé-gét látta? Az a szorultság, amelyben a természet volt és amelyet óráról-órára hevesebben és egyre lesújtóbb erővel éreztem én is, sőt amely teljes legyőzésemmel fenyegetődött, gondolataim leg-mélyén bűnösségem kínzó tudatát ébresztette föl. Van-e érző és megértő ember, aki minden baj-ban nem magában keresi-e először a hibát? Azok a felelősek, akik fölismerik a dolgokat, ők azok, akik igazán áldozatot hoznak és akik kis dologért éppen úgy, mint nagyért vezekelnek. Nem láttam-e megborzongva és nem ismertem-e föl hódolattal

ez ország régi uralkodói hatalmának gyászát és nagyságát a magam módján, mint valami gyalázatos betolakodó és gőgösségem miatt nem voltam-e bűnös a szívemben?

Ha lehunytam a szememet, mintha az eltikkadó világ elgyöngülésében a pestis lehellete hatolt volna át hozzám arról a helyről, ahol az áloe kékes tuskarjai között a halott párdúc sárga testét láttam, azután ismét azt a napfényben úszó kőkupolát láttam képzeletben, amely mint aranyosan ragyogó menyezet védte az állat trónusát. A tigris volt hivatott arra, hogy ezen a vidéken uralkodjék, őt nem mérgezte meg a dzsungel gőzölgése, a trópusi nap forrósága javára vált vasidegzetű szívós testének, játékból a maga fölfrissítésére átúsztatta a ragadós folyókat és napokig kóborolt a pusztaságban minden veszedelem és minden baj nélkül.

Szinte az érzékeknek a közeledő láz nyomasztó és aggodalmat okozó hullámozásában, amely összezavarja az ember gondolatait, de a látomás természetfölötti tisztaságát is megadja, úgy éreztem, hogy nem lehet túlságosan messze mögöttünk az az idő, amikor az állat uralmát a földön fölváltotta az ember uralma. Mintha megfélemlített érzékeim előtt bebizonyult volna, hogy az emberi kevélység, amely törékeny városaiban könnyelműen biztosságban gondolja magát, botorul mennyire túlbecsüli hatalmának terjedelmét és uralmát. És megint úgy éreztem, mintha ennek az országnak és régi népeinek szelleme ihletne meg és meggyőzné a szívemet. Megértettem a tant, amely az állatot tiszteli, imádja és sohasem öli meg, amelynek vallásos öntudata és hitvallása mély vonatkozást sejtet az állattal és amely a tétlen türelmet, a hódoló várakozást és alázatos engedelmességben a szent kitartást dicsőíti. Ahogyan nekem régen egy felejtethetetlen áloméjjelen megmondta a fogsága legyőzésén diadalmaskodó majom.

De amiként a bizonytalan hajlam a hódolatra aggodalmat teremt, de még nem megnyugvást, amelynek békéje csak a megtörtént fölismeréssel köszönt be, azonképpen ebben az órában titkos megreszketéssel úgy éreztem, hogy az állat uralma a földön még nem ért véget, hanem ha mindjárt elrejtőzve és megszorítva, de mégis eredeti hatalmával és sötétségével most is él.

Hucnak, a majomnak fáradt vonásaival, aki a régi isteni birodalom túlvirágzott romjai közé tett könnyelmű utam kezdetén jelent meg nekem, újra elém állott ennek a letűnt időnek szelleme és rám tekintett szürke szeme: «Még mindig az állat uralkodik itt, körülötted, a hozzája tartozó természet keretében, amelybe az ember nem hatolt be mélyebbre, mint a szű a fába, ott elrejtőzve egyenes alakjába, a fehér bőr alatt, az okos homlok és a szép szem mögött. Még mindig nem elég gyorsan és könnyen történik a hüvelyben a változás? Nem csupán csatatereken és a lángra lobbant tömegek zsibajában, hanem csöndes szobákban is vagy nyílt piacokon, a szentek kínzó cölöpei alatt vagy a legédesebb beszéd hizelgésében? Még mindig az állat uralkodik. A föld bölcseit világi útjukon megreszketeti az ordítás, amely körülöttük fölhangzik, mikor sietve, ruhájukat összekapkodva, megsebesült reménységgel élik át idejüket.»

Az éjjel tüzes léptekkel lomhán cammogott előre, az égő pusztaság visszfénye lassanként kialudt, de mintha megnövekedett hőség maradt volna utána; a közeledő reggelnek még lehelletét sem lehetett érezni. Hasztalan kutattam az égen a hajnali csillagot és a komor viharfelhőkkel együtt, amelyek az izzó mindenségben mint gonosz sejtelem nyomultak előre, mellettem egyhangúan ismét megszólalt aggodalmam hangja:

— Az állat uralkodik. Ha beköszönt a reggel,

kifolyt a véred, ebben a fülledt, zöld köpenyben meg fogsz fulladni.

Gyötrődésemet nem a testem halálának gondolata okozta, hanem az állat uralmának e komor sejtése és az a reménytelenség, amellyel az örület határán kivezető utat kerestem, megváltó bizonyosságot, a jövő világosságát. Ahogyan a kétkedő ember kedvesének életében jobb akarata, de sőt lelkiismerete ellenére bizalmatlankodva a bűn bizonyítékait keresi, lelkem ez éjjeli órákban éppen úgy kereste a föld történetében az állat jeleit és lelki szemem előtt megint fölmerült a Szfinx képe. Az emberiség régi emlékeiben és a magam élményeinek emlékében egybeolvadt a sziklafalon pihenő tigris alakjával. Mintha az a jelenség, amelynek megpillantása az elmúlt napon meghökkenített, misztikus összefüggésben a régi emberfélelemmel és embertisztelettel magyarázó fényt vetett volna az én fölismerésem világába is és azon az éjjelen semmiféle emberi bölcsesség és semmi meggyőző erő nem tudott volna eltéríteni gondolataim útjáról.

Az egiptomiak régi népében világosan élnie kellett annak a tudatnak, hogy az állat uralma nincs legyőzve, csodálatos szerves egységben megteremtették a macskatestet az emberfejjel és az ember-testet az oroszlánfejjel. Istenségekké avatták a szobrokat, bennük tisztelték őket és magukat látták meg bennük.

Mialatt gondolataim a bizonyosságot keresték, a döntő ellenértéket, az igazság hirdetését, hogy az állat mégis le van győzve, elvonult előttem János is, aki legtisztábban szerette a Golgota isteni-bölcs szentjét. Őt is, akit annyira áthatott mesterének emberi fönsége és isteni diadala, mint senki mást, az ember fia jövődő birodalmának elragadtatott sejtésében megrémítette az állat. Utolsó látomásaiban, amelyekben a félelem és a remény

a megrontott testben széttépte a szerető lelket, megjelent neki az állat :

«És a tenger homokjához léptem és láték egy fenevadat feljöni a tengerből, melynek valának hét fejei és tíz szarvai és az ő szarvain valának tíz koronák és az ő fejein a káromlások neve. És látám, hogy egy az ő fejei közül mintegy halálos sebbel megsebesítettett, de az ő halálos sebe meggyógyítatik és az egész föld csodálá a fenevadat. És imádták a fenevadat és mondák : Kicsoda hasonló e fenevadhoz? Ki viaskodhatik vele? És adaték neki, hogy a szentek ellen hadakoznék és őket meggyőzné és adaték neki hatalom minden nemzetségen.»

A forró őserdő kavargó sötétsége, mintha közeledő ájulás környékezett volna, elhomályosította túléber érzékeimet és szegény gondolataim, mint halvány lidércfények röppentek rajta keresztül. Akkor bizonyos voltam közeli halálomban és határozottan tudom, hogy árnyékához sohasem voltam közelebb. Szívemben, amely sötétségben és a föld rettentő hőségében megváltásért esedezett utolsó reményként, meg nem értve és komor szomorúsággal, leirhatatlan vágyódás támadt a reggel után. Úgy látszik, hogy kevéssel a legutolsó emlékezőseim után, magam fölött az állat gőzölgő torkával, elaludtam.

De az álom, amellyel a nappali fényben fölébredtem, könnyű volt és kedves, mintha valami kegyes szellem derült biztatással akarta volna megjutalmazni gondolataim zürzavaráért. Velünk, földiekkel gyakran megtörténik, hogy a sötétségnek váltakozása és kiegyenlítődése a világossággal az alvás és az ébrenlét változásával megy végbe vagy néha megfordítva is lehet, mintha állapotunk természetes változásának célja a kiengesztelés és kiegyenlítés lenne. Ezzel lehet megmagyarázni azt, hogy vidáman eltöltött nap komor álmokképekben

tükröződik vissza vagy hogy a meghalás borzalmas kínja után kimondhatatlan béke ül a halott arcvonásain.

Nem emlékszem álomra, amely nagyobb világosságot terjesztett volna a lelkemben és nincs jó-tétemény azzal a nyugalommal összehasonlítható, amelyet az álmomban kegyes kinyilatkoztatásként aggodalmam kínjához és kétkedésemhez csatlakozó megoldás adott. Azok a fölismerések, amelyeket az álmok közvetítenek nekünk, a tapasztalás különös ártatlanságával bírnak, gyakran úgy tűnik föl, mintha kizárnának minden tévedést, amelybe az éber agyvelő esik készséges gondolkodásában, remélve, hogy a sokféleből sok és a különféleből különös valami lesz. A töprengés ellensége a gondolkodásnak, mert a jó gondolatok úgy jönnek mint a világosság vagy a melegség, váratlanul, ahogyan a nap egy pillanatra áttör a felhők fátyolán vagy ahogyan a bimbó pattan ki a bokrán a tavaszi esőben. Az álom tehát tevékeny barátja lehet a gondolkodásnak és a gyakran tréfásan használt mondásnak, hogy kinek Isten akarja, álomban is megadja, éppen úgy megvan a mély értelme, mint az emberek ősi törekvésének, hogy az álmot helyesen megfejthessék.

Ragyogó menetben, amelyre a sötét földön egyedül és élesen hullott le a fényes égi sugár, elvonultak előttem álmomban a történelem ama szentjei, akik legyőzték az állatot. Feneketlen mélységből, amely egészen sötétségbe volt ágyazva, olyan ragyogva jöttek sorban, mintha fekete földön éjjel fehér patak folynék. És mindannyiszor abban a pillanatban, amikor egy-egy alak világosan fölismerhető volt, elolvadt legfontosabb hitvallásának nagy igéjében. De ennek az igének elhangzásakor, amely fénysugárként ömlött a lelkembe, elmerült az igehirdetőnek arca és neve, de úgy tűnt föl nekem, hogy a szentek akarták így. A közelükben

levő félhomályban kíséretükben megbilincselte állatok hatalmas körvonalait vettem észre. Közöttük egy százszorosan összevissza csavarodott és nagyon pompás sötét, izzó színű sárkányt pillantottam meg, föltűnt és elmerült a kedves leányvállon Sechmet oroszlánfeje, a megkoronázott szent kígyó, fölfújt nyakkal torkának mérge alatt és a fehér ökör.

A szentek közt megint elém jött az a legcsodálatosabb próféta, akit a népek vallásai ismernek és akinek az állat hatalmáról szóló szavai röviddel előbb az eszembe jutottak, de megjelenéséből eltűnt a megpróbált vértanú aggodó magatartása. Ő volt az utolsó; vele és istenségének szavával szétfoszlott a tündöklő menet:

«Én vagyok az első és az utolsó. Én vagyok a kiválasztott nemzetség eredete, tiszta hajnali csillag.»

TIZEDIK FEJEZET.

Mocsári zsarnokok.

Nehezen lehetne pontosan meghatározni azt az időt, amely elmúlt annak az éjjelnek belső élményeitől, amelyen az állatot megláttam, addig a reggeli óráig, amikor kevéssel utóbb Panja hangosan ujongó szavát hallottam a bokrok közül. Hangos beszédének megcsendülésére sok ígéretése után most először kezdtem szabadulásunkban teljesen bízni. Kezdetben mindig csak egy-egy szót értettem meg és mert a kiáltozással inkább énekelt, mint beszélt, nem tudtam, hogy mit akar tulajdonképpen, míg végre nevetve állott meg előttem és az örömtől reszketve azt ujságolta, hogy egészen a Kumardarynak, Dél-Kanara nagy folyójának partjáig hatoltak, amely Kurg és Maisur hegyeiből kapja a vizét és Upanangadi mellett a Netravatiba ömlik. Ahol ez a tengerbe torkol, ott

van Mangalore, az a város, amely a mi célunk volt.

— A folyóban még elég a víz a legnagyobb kanu számára is, — mondta Panja boldogan, — ha csónakokat szerzünk, egy lépést sem kell többé gyalogolnod, míg Mangalore pálmáinak árnyékába ülsz és jöhet az eső is. A folyón hamar leérünk.

Derült biztossága eleinte átragadt rám is. Az ő előadása szerint, pontosan északról délnek tartó lejtőn a folyó jobb partjához közeledtünk, tehát az elmúlt hetekben, valószínűleg a lázamat megelőző forró napok boldog vándorélete idején, egyszer már átkeltünk az ágyán. Hirtelen különös ki-
jőzanódás fogott el, amely új életerővel, de egy-szersmind mély elkedvetlenedéssel járt. A megszokott életmód szürke képeivel egy megváltozott valóság közelgett és ezzel együtt hiányos lett és hazug az álom mélyebb valósága. Ó, az elmúlt idő élményeit bizonyára sohasem felejttem el, de mintha hirtelen sokat vesztettek volna áhítatosságukból; ami egykor szent volt lelkem komolyságának, azon ezentúl már csak elnézően mosolyogni fogok. Igaz, hogy a multnak ama szépsége nagy volt egykor és fontos, de most már nem volt az egyedüli szépség, mert az új világ ismét meg fogja kívánni teljes odaadásomat, komolyságomat és áhítatomat.

Ekkor határoztam el, hogy élményeim nagy vilá-
gáról sohasem fogok írni vagy beszélni, hanem akár az egyiket teszem, akár a másikat, a külső eseményekhez fogom magam tartani. Megfordultam és mintha még egyszer mindent áttekinthetne a szemem, magam mögött mindent megláttam, ami lesujtott és fölemelt. De csak azok az áthatolhatatlan zöld falak, amelyeknek pálmadísze a napon csillogott, kínálkoztak a szememnek, lábunknak már a nyoma sem látszott, feledve voltam azon a területen, amelyen gyorsan haladtam át,

amelyet csak sejtve értettem meg és félénk lélekkel szerettem.

Ma, évek multán, ráhajolva a fehér lapra, amely gondolataimat, örömeimet és emlékem képeit és színeit fogja megőrizni, jobban megértem azt a bánatot. Akkor a visszafordulás órája remegtette meg keblemet, akkor úgy éreztem, hogy maradnom kellett volna, mert nincs a világon érintkezés és ölelés, amely boldogságra nézve a természetével lenne összehasonlítható, mert ez ártatlan marad és nagyvonalú és élettudatunk sehol sem érzi magát biztosabbnak, mint benne. Valószínű az is, hogy akkor visszaemlékeztem az európai élet nyughatatlanságára és erőszakosságára, amely kiterjed minden emberi föladatra és célra, de boldogságot nem ad. Boldogság nem lehetséges a magábaszállás nyugalma nélkül, mert önámításnak szegénység a vége.

És emellett mégis izgatottan kívántam a rám váró új dolgot és határozottan tudom, hogy már akkor megérintett jövőendő élményeimnek megsejtése. Vágyakozó léleknek éppen úgy előre jelt adnak magukról a szellemi világ viharai, mint ahogyan a természetben előre megérezhető a zivatar vagy a napos idő. Egy pillanatra úgy éreztem akkor magamat, mintha a dzsungelvadon bokrain át lelátnék a tengerre, megpillantanám a nagy és kicsiny, majd hajlott, majd szálegyenes pálmák nyugtalan tömege fölött a hindu város kékes füstjét és itt-ott egy fehér fal csillámlását. A zöldből, barna fából épült templompagoda csipkés vonalait láttam kiemelkedni és mögötte az óceán kék síkját. Ilyennek képzeltem el a régi szellem lakóhelyét és semmi találkozásra sem vágytam forróbban, mint e szellem valamelyik fiáéra. Utamon itt-ott találkoztam ugyan brahminokkal, de egyikkel sem léptem érintkezésbe, mert azok közülök, akiket ma meg lehet közelíteni, szokásra és kép-

zettségre nézve többnyire eltávolodtak nemzetségük hagyományaitól, már nem papok vagy tudósok, hanem kalmárok.

Azt azonban tudtam, hogy Mangalore régi hely, amelyet az új világ csak kevéssé érintett, a nyugati part ama kevés nagyobb tengeri városainak egyike, ahová nincs vasút, sem gőzhajóközlekedés és ahol, mint egyébként csak benn az ország mélyében, még nagy hatalma volt a papi kaszt uralmának. Mivel ezenfölül ott úgy a jezsuiták, mint a protestánsok egyházi működésük telepeit tartották fön, a szellemi harc élénken és titokban nagy hullámokat vetett a városban.

Így megoszlott érzésekkel, barna társaim kíséretében az utolsó napot vándoroltam át az őserdőben. Dél felé kis faluhoz érkeztünk, amely a folyóhoz közel alacsony dombon épült és amelyre csak egy elefánt trombitálása hívta föl a figyelmünket. A folyót magát egész napon át még nem láttam meg, ámbár mocsaras partja mentén haladtunk tovább, csak a vízi madarak gurgulázása és hápogása árulta el és a levegő mocsaras gőze.

Nemsokára kitaposott ösvényre jutottunk, amely sok kanyarodással, magas nádasok közt mint valami barna szalag haladt tovább és nagy idő múltán itt találkoztunk ismét emberrel. Öreg asszony volt, aki botra függesztett rézüstöt vitt a vállán és leszámítva a kötényt, meztelen volt. Szemöldöke hennával volt színezve és homlokára sötét jel volt festve, amely nagy pókhoz hasonlított.

Intettem neki, mire félénken közeledett, azaz inkább megállott és megengedte, hogy én menjek feléje, azután fölemelte a karját és meghajolt; magatartása arra vallott, hogy kész minden szolgálatra, de a legrosszabb esetben a futásra is.

Panja belenézett a fazekába.

— Pfuj, — mondta, — béka kuporog benne.

Csak nehezen tudta magát az öreggel megértetni, aki egy szót sem tudott hindusztánul és csak nagyon keveset értett kanarai nyelven, de megtudtuk, hogy a hegységnek Samaji a neve, hogy a király jól szíveli a fehér urakat és hogy két elefántja van, mindkettő hím.

— Az Isten tudja, miféle király ez, — mondta tiszteletlenül Panja és olyan arcfintorgással nézett reám, amely legalább is kétségeskedést fejezett ki.

Malabarban és Dél-Kanaraban egész sereg kis hindukirály van, aki a mohammedánok vagy az angolok hatalma elől hátrálva, városi székhelyéről a vidékre húzódott vissza, hogy egészen népének, vagy helyesebben népéből éljen. Úgy járnak a hatalmukkal, mint némely állítólag félreismert költő a lángeszével, elzárkózottságában mindkettő, de csak kevéssé boldog gazdája szemében, hihetetlenül nagyra fejlődik. Van valami rendkívül megható a szellemi vagy világi hatalom e zsarnokaiban és határozottan szívtelenség kell ahhoz, hogy az ember megfossza őket illúziójuktól. A hiúság mögött többnyire annyi jóindulat húzza meg magát, hogy kevesebb megvetéssel kellene eltűnünk, mert az igazán gonosz ember ritkán hiú. Félreismert fölsőbbbségüknek e magukra hagyott urait gyakran annyira meg tudja rázni az, ha valaki idegen váratlanul elhiszi jelentőségüket, hogy ha egyszer nem vonják kétségbe nagyszerűségüket, keserves panaszra fakadnak.

Bár tudtam ezt, mégis elhatároztam, hogy olyan komolyan fogom venni Samaji királyát, mint ha Maisur maharadzsája volna; a kis ajándék, amit neki küldhettem volna, aligha tett volna reá nagy hatást, mert ezek az elfeledett fejedelmek gyakran még elég vagyonosak, hogy ellássák magukat mindazzal a megszerezhető haszontalansággal, amelyet nyugatról hoz a kereskedelem. Ezért elhatároztam, hogy előbb megismerkedem vele és Pasát

elküldtem az öreg asszonnyal, kérjen számomra kihallgatást és engedelmet arra, hogy holnapig az ő trónja közelében üthessem föl sátrammat. Pasa, mint mindig komolyan és anélkül, hogy elárulta volna, mit tart a tervemről, útnak indult, az öreg asszony meglegegedetten fecsegett és hozzája csatlakozott különös ugrásokkal, amelyek inkább erőt árultak el, mint méltóságot és amelyek bizonyára igen kellemetlenül érintették zsákmányul ejtett békáját. Panja ellenben tiltakozott:

— Így nem szabad királlyal bánnod, Sahib, — mondta elgondolkozva és nyugodtan.

Igazán aggódni látszott és mindent mást inkább vártam volna, mint azt, amit mondott:

— Fönn fog kuporogni a sánta elefántján és úgy fog onnan lenézni reád, mint egy koldusra. De ha megengeded volna neki, hogy téged megláthasson, akkor elküldte volna érted az elefántját és a földre vetette volna magát, amikor székhelyére bevonultál volna.

— Panja, én nem azt akarom, hogy a király lásson engemet, hanem én szeretném őt látni és pedig úgy, ahogyan ő látszani akar és ahogyan élni szokott. Azt gondolod, hogy az ember meghajlott gerince mulatságosabb, mint fölemelt feje?

— Ez a baj, — mondta Panja, — nem törődsz a méltóságoddal. Úgy vonulhatnál keresztül a dzsungelen, mint egy fejedelem és úgy jössz, mint a vándorló szerzetes, akinek mindenütt kérnie kell. Nehéz ilyen urat szolgálni. Ez igazán nekünk való király lett volna. Más királynál, aki még hatalmas és gazdag, úgy sem tehetél volna egyebet.

Elbúsulva leguggolt az egyik csomagra és a hangyákat figyelte, amelyek hatalmukba akarták őt keríteni. Igazában nem így gondolta és könnyen meg lehetett volna győzni az ellenkezőről, csak az én tekintélyemet emelni, a magáét pedig fitogtatni akarta és mert tudtam, hogy az utóbbira

bizonyára talál még alkalmat, magára hagytam a bánatával.

Fájdalma még egyszer utat tört magának :

— Azt hiszed Sahib, hogy szegénynek vagy tehetetlennek tartalak? Mindent tudok. De mit ér az aranyhimzésű ruha, ha megfordítva veszi föl és gombolja be az ember? Aki becsületes, az megmutatja hogy kicsoda.

— Panja, nagyon meleg van a beszélgetésre, pihenjünk kicsit addig, míg a király jön.

— Nem, beszélned kell!

Mert hallgattam, a lábával dobogott. Haragosan kérdezte :

— Azt hiszed, boldoggá tesz, ha én maradok fölül?

— Én is így vagyok vele, — feleltem — és így van azzal az aranyhimzésű ruhával is, amelyről beszéltél.

Erélyesen rázta a fejét.

— Nem lehet úgy, mert én a szolgád vagyok, te ellenben az úr vagy és neked kell fölül maradnod. Ha a király szolgája lennél, bántana az, ha hallgat, amikor pedig érzed, hogy alapjában véve mégis igaza van. Ott hagyod és elmegy. De én nem mehetek el.

— Abban a birodalomban, amely nekem tetszik, nincs úr és nincs szolga, Panja, csak élő lények vannak és minden élőnek célja a szabadság. Aki azonban igazi szabadságra vágyódik, nem irányozza a szemét másra, hanem legelőször magamagát vizsgálja meg. Ilyen módon senkinek sem kell aggódnia a maga igazáért, mindenki megkapja a maga részét, ha mindenki fölismeri és megőrzi a maga részét.

— Ha a te Istened erre tanít téged, — mondta Panja, — akkor nem ismeri a világot és nem tudja, hogyan folynak benne a dolgok.

— Talán nem tudja, milyen a világ, de tudja, milyennek kellene lennie.

— Hát akkor mondd meg, mit nevezel te szabadságnak? Hogyan értselek meg?

— A szabadság azzal a fölismeréssel és akarrattal kezdődik, hogy az ember többé nem aszerint irányítja cselekedetét, hogy miként érint vele másokat, hanem aszerint, hogy mit okoz vele magának vagy mit hagy abba a maga kedvéért. Tegyük föl, hogy megversz egy embert vagy egy állatot, ami néha szükséges. Te és az idegen lény, eközben mindketten érezni fogtok valamit. Hogy mit érez a másik, azzal mindaddig nem fogsz törődni, míg meg nem tanulod, hogy megfigyeld, mi megy végbe eközben a te lelkedben. Erre ügyelni és cselekedetünket eszerint irányítani, ez az első lépés a szabadság felé.

— És az utolsó? — kérdezte Panja.

— Az utolsó az az akarat, hogy szíved minden rosszakarátát szeretetté változtasd.

— Én nem tudom, mi a jó és mi a rossz. Erről minden embernek más a véleménye. A brahminok másként gondolják, mint én, te másként gondolsz, mint a fakirok, akik a hegyek közül jönnek le, ha meg éppen misszionáriussal találkozol, az úgy gondolja a dolgot, hogy égnek áll tőle a hajad.

— Ez nem igaz, hiszen tudod, mi a rossz és csak magadra nézve kell tudnod. Nem a te föladatod, hogy elejét vedd annak a rossznak, ami mások részéről száll szembe veled. De magadra nézve tudni fogod.

— Jól van Sahib, de ha nem tudok szeretni?

— Akkor Panja, veszve vagy, mert nincs Isten, hogy hozzá tudna segíteni a szabadsághoz, se az enyém, se a tiéd, se senkié. Ezek az emberek igazán szegények és el vannak veszve.

Úgy látszott, hogy Panja beérte a szerény elmélkedésnek ezzel az eredményével, magában mosolygott, mintha a dolgok illetően állásával nem járna éppen rosszul. Azután azonban vakaródzni

kezdett és a napfényen át rápislogatva fölismertem, hogy erre az erő kifejtésre semmi külső oka nem volt. Óvatosan ezt mondta:

— Amit a fejedben kigondolsz Sahib, nem is hangzik rosszul, de ha kiadod magadból és az ember érvényesíteni akarja, úgy jár, mint ha nap-sugarat akarna eltenni éjjelre. A hiba ott van, hogy az élet mégis csak más.

— Sötét van Panja. Ez a különbség a szívünk és a kezünk közt, szívünkben lehet fényt eltennünk és megőriznünk.

Ha a faluból ide szolgáló út végén nem jelent volna meg kis vadaknak tipegő serege, akkor Panja bizonyára kigondolt volna még valami ellenvetést, mindenesetre felelet nélkül is igaza volt neki annyiban, amennyiben az élet megfogható tényei bizonyultak erősebbeknek. Talán husz vagy harminc hindu gyerek a szűk úton bizonyos távolságban azon mesterkedett, hogy mindig egyik a másik elé kerülhessen, mert mindeniknek az volt a szándéka, hogy a legjobban bámulhasson. Ennek a törekvésnek az lett az eredménye, hogy az élénk csapat egyre közeledett, míg végre a legerősebb fiúk voltak elől és lábukat nekifeszítették a földnek, hogy hozzánk még közelebb ne lökjék őket. Néhányan a borsindák közé másztak és barna holdvilágarcuknak fekete szeme a zöld leveleken át bámult bennünket.

— Öreg asszony fejében olyan az üzenet, mint a rizs a nagy szitában, — mondta Panja és nevetett.

— Fiatal nem állt rendelkezésünkre, Panja.

Kíváncsian rám nézett és ezt mondta:

— Neked az mindegy, Sahib. Te annyit törődsz az én országom asszonyaival mint én a te homlokod gondolataival.

Az utobbi időben gyakran csodáltam Panja őszinteségét és azt a jókedvű buzgalmat, amellyel viszonyunk elemében uszkálni kezdett. Ez nagy

örömet szerzett nekem, mert az a mód, ahogyan vele érintkeztem, népének és osztályának legtöbb férfiánál csalódással járt volna.

Panja a királyi város lakói legeredményesebb fáradozásának élő következményeivel szemben parancsolólag lépett föl, de a hatás, amelyet elért, kissé volt, mint amekkorát ő várt. Erre megfordult, fogta a fegyveremet és megint visszament. Most már félve kitértek előle a kicsinyek és ő meglegedetten mosolygott és hindusztán nyelven beszédet intézett hozzájuk, amely annál nagyobb hatást tett, mert nem értették. Beszédét távoli csörgés és fuvolázás szakította meg, mire gyorsan visszatért hozzám.

— Jön a király, — mondá, — ha nem volna rád nagyon kíváncsi, akkor valószínűleg tovább váratott volna.

A lármás zene közeledett, a sűrűség zöld függőnye mögül előrehatolva feszültté tette a várakozást és ritmusa titokzatosan megrendítette a vért. Az első, amit nemsokára megpillantottam, egy óriási elefántnak szürke koponyája volt és rajta tarka kartonteteje egy némileg ferde baldakinnak, amely négy aranyozott és egy vasrúdon nyugodott. A világos tető alatt nádfontú hajószék volt művésziesen megerősítve és ezen ült Samaji királya, aki fejét ide-oda forgatva az idegen látogatót kereste. Az elefánt jobb és bal oldalán nyolc szolgálópáratoll-legyezőt vitt, amelyek vékony bambuszbotokra voltak erősítve és kissé hibásak voltak, tarka szemük részben megvakult, aminthogy a kíséret ruhája is azt a benyomást tette, mintha csak úgy kutyafuttában szedték volna össze. A menet mindazonáltal bizonyos tekintetben pompás látványt nyújtott, különösen tetszett nekem az elefánt takarója, amely leszámítva az üvegből való ökölnyi drágaköveket, értékes, dús himzésű volt és szép anyagból készült. A zenészek, az ilyen

ünnepi menetek megszokott rendjével ellentétben, az elefánt mögött haladtak, a király valószínűleg sajnálta tőlük, hogy ők láthassanak meg először és ezért inkább kíváncsian, mint ünnepiesen vörödtek össze és a vastagbőrű szörnyeteg jobb és bal oldala mellől iparkodtak az idegenből annyit meglátni, amennyit csak lehetett. Mögöttük rendezetlen összevisszaságban ott volt az egész falu.

Előre mentünk egy tisztásig és a király, miután a zene nekibuzdulását barna kezének mozdulatával leintette, kegyesen felém bólintott. Vizsgáló tekintetet vetvén a podgyászomra, angol nyelven üdvözölt. Én angolul feleltem és Panja tolmácsolta szavaimat, mert nem bízott a király angol nyelvtudásában és neki volt igaza.

Ezután a király nagyügyesen lemászott az elefántjáról, miközben magától értetődőleg az udvari méltóságok vállára lépett mint természetes lépcsőre. Azzal a távolsággal, amelyet kettőnk közt hagyott, jelezte, hogy a nyugaton szokásos kézfogást mellőzni óhajtja és én néhány udvarias szót mondtam neki a tekintélyéről és a hatalmáról, amelyektől a dzsungel visszhangzik. Ez jól esett neki és elmondta, hogy van még egy második elefántja is, de az nem akart eljönni, hogy szívesen lát a városában és hogy palotájának kertjében fölülhetem a sátramra. Bámuló emberek barna-fehér gyűrűjében, az elefánt árnyékában állottunk és még jó ideig kellemes dolgokat mondtunk egymásnak. Végre azt kérdezte a király, mi a kívánságom.

Pasa gyorsan azt tanácsolta, hogy ürügynek valami kormányzati kötelességet említsek, de ebbe nem akartam belemenni és azt feleltem, azért jöttem, hogy lássam országát és városát, amelyről már nyugaton hallottam. Nem hiszem, hogy Panja ezt helyesen tolmácsolta, de szavai nem csökkentették a király kegyességét, aki visszakísért ben-

nünket a faluba, mindig vigyázva, hogy engem meg ne sértsen és rendkívül udvariatlanul a népe iránt.

— Angol vagy? — kérdezte bátortalanul a király.

Mielőtt felelhettem volna, Panja válaszolt:

— A Sahib azt kérdezteti, hogy te király vagy-e?

Ezt megértette és nagyon csodálkoztam, hogy mennyire barátságosan, de aki tudja, hogy India belsejében milyen fagyosan és biztosan lépnek föl az angol hivatalnokok, az megérti, hogy ez az ellenkérdés egyáltalán nem lépte túl az angol dölyföség mértékét. Így hát angol voltam. Német voltom bejelentése valószínűleg csak annyi hatást tett volna a fejedelemre, mint ha Berlinben egy szerecsen büszkén az asanti törzshöz tartozónak vallja magát.

Áthaladtunk a főtéren, amelyet nagy szürkészöld sátrakként, vadfügefák vettek körül, amelyeknek lógó gyökerei, mint a ketrec rácsa, eleinte elfődték a szem elől a zöldben csaknem teljesen elrejtett kunyhókat. A kastély a falu végén állott vadcitromfák és arekapálmák ligetében, kétemeletes volt és fehérre meszelt, magas kaktuszkertítés vette körül, melyben természetpítmények természetes erődtornyocskákat alkottak. A bambusz rácsozattal letakart ablakok titokzatosan hallgattak az esti napfényben, amely ferdén esett a pálmákon át, csak néha rezzentek meg halkan a világos pálcikák, mintha mögöttük valami kíváncsi kéz mozgott volna meg.

Csak a ház udvarára léphettem és e rövid üdvözlés után valószínűleg nem láttam volna többé a királyt, ha egy izgató történet érdeklődésemet a legnagyobb mértékben föl nem csigázta és külső kaland iránt ebben az órában nem túlságos fogékony lelkemet veszedelmes eseménybe nem kapcsolta volna bele.

Amikor a gyors este beköszöntött és sátrunk előtt elköltöttük a vacsoránkat, a kert sötétjéből behizelgő és egyszersmind fájdalmasan elmosódó panaszosan éneklő hangot hallottam. Olyan ember szokott így magában énekelgetni, aki teljes magánosságban foglalatoskodik valamivel és azt hiszi, hogy nem figyeli és nem hallja őt senki. Hosszan elnyújtott, szinte nehéz sóhajjal megszületett hangok voltak, egymástól csak kevéssé különbözők és állatiasan szomorúak. Egyre megismétlődtek és olyan démoni kényszerítéssel kerítették a hatalmukba, hogy akaratom ellenére kénytelen voltam eredetüket kikutatni. Panja nem hagyott magamra ezen a portyázáson az esti kertben. A csillagok tisztán fénylettek és a szűk utak jobb és bal oldalán a banán óriási levelei olyanok voltak, mint a gonosz istenek hatalma ellen épült pogány erő ledöntött és elsüllyedő oszlopai vagy szétszakítva lógtak alá a csillagok fényében, mint valami szét-tépett szörnyeteg bőre.

— A király csónakokat ad nekünk, — mondta halkan Panja, — de méltóságának megfelelő fizetést vár értük. Evezőöket is kiválasztott, sőt banánt, papaját és fűszert a rizs számára.

Szótlanul bólintottam. Nem beszélünk a bennünket csalogató hangokról. Panja talán föltette, hogy tudtam, miről volt szó, talán ugyanaz a bártortalanság tartotta vissza a beszédétől, mint engem a kérdezéstől.

Egészen a kert kaktuszkerítése mellett nem-sokára templom fapagódáját láttuk sötéten és hatalmasan fölmagasodni; átnéztünk az udvarára, amit a királyi kertből könnyen megtehattunk és a legszentségesebbhez szolgáló előtér barna oszlopai közt megpillantottuk a szent kecskét. Semmi sem mozdult a szent helyen, csak az alacsony, sötét ajtókeret mögött látszott gyöngye, vörös

fény, mintha halvány rózaszínű selyemfüggönyt feszítettek volna a titokzatos hely elé.

Amikor lépteink egy sűrűbb bambuszcsoporthoz közeledtek, amelynek halkán susogó levelei mögül alacsony épület körvonalai látszottak, a szomorú ének elnémult, mint ahogyan megszűnik a tücsök éneke a magas fűben, ha éjjel valami kíváncsi ember jön a közelébe. Szűk, alig látható gyalogösvényen behatoltunk a bokrok közé; fölötünk mint fénylő kis lámpások, lógtak a gyér bambuszlevelek közt a csillagok. A sötétben egy rácsos ajtó mögött, közvetetlenül a farudak mellett gyöngye nyöszörgés hallatszott.

— Világot kell gyujtanunk, — mondtam halkán Panjának.

Erre csak fáklya lett volna jó, ennek fénye pedig elárult volna bennünket. Királyi házigazdánk aligha találta volna nagyon udvariasnak, ha rajta kapott volna bennünket, amikor éjjel átkutatjuk a háza tájékát.

— Ha várunk, megtanulunk látni, — vélte Panja.

A csillagok nagyon tisztán fénylettek, hallottam szívem dobogását és megállottam, nem tudva mit tegyek.

— Valami állat? — kérdeztem Panjától.

Meglepődve nézett reám, mintha meg lett volna győződve, hogy tudom, miről van szó és éppen ezért csodálkoznék most a kérdésemen.

— Állat? Asszony az, aki jajgat, — mondta. — Talán a szerelem sebesítette meg, talán valami büntetést szenved el.

Amikor közelebb léptem a farácshoz, lélekzetfojtó nehéz gőzölgés csapott meg. Panja szavaira félelmemet a fölháborodás vak bátorsága váltotta föl. Kissé oldalt léptem, hogy a gyöngye fény a sötét nyílásra eshessék. Az alacsony házikó téglalapú épület volt és elhanyagolt istállóhoz hasonlított.

— Ki van ott? — kérdeztem kanarai nyelven.

Panja szorosan mögöttem állott. Rövid ideig tartó izgatott várakozás után a rács két rúdja között csodálatosan színtelen és betegesen halvány sovány emberi arc tűnt föl. Fölbomlott fekete hajától jobbra és balra a kéznek ijesztően lesóványodott ujjait pillantottam meg, amelyek a szem magasságában egy-egy rúdba kapaszkodtak. Az éjjeli fényben olyan borzalmas volt ez a látvány, mintha valami régen meghalt embernek az arca a sírból bukkant volna föl. A nagy sötét szem magába szívta az éjjelt és bénító csöndben ismét visszaadta. Úgy éreztem, hogy megáll a szívem verése, szédültem és megragadtam Panja karját.

— Gyere Sahib, — mondá, — ha beteg, beléd is átlopózik a járvány.

— Hát beteg?

— Nem tudom, — felelte bátortalanul.

— De hiszen tudod, — kiáltottam a fogamat összeszorítva.

— Én csak azt tudom uram, hogy ebben az országban így büntetik meg a hűtlen asszonyokat, de az is lehet, hogy beteg.

Elhagyott az eszem, mindkét kezemmel megmarkoltam a rács egyik farúdját, a lábamat nekitvettem a falnak és azt a nagy erőfeszítést fejtettem ki, amelyet a legnagyobb fölháborodás tud megadni, de hasztalan volt minden, mert bambuszból volt a rúd.

Panja visszahúzott. Nem emlékszem, hogy valaha is hozzám mert volna nyúlni és inkább ez a vakmerősége mint a szándéka arra bírta, hogy higgadtabban vizsgáljam a helyzetet, amely kétségtelenül nehéz volt, ha meggondoltam, hogy mindenestre mindent megkísérlek e szerencsétlen teremtmény sorsának megjavítására és hogy másrészt egyáltalán nem tartozott reám ez a dolog. A király sohasem bocsátaná meg önkényes beavat-

kozásomat az ő jogába és ha hatalma nem is volt akkora, mint amekkorának hitte és föltüntette, másrészt nekem nem volt meg az a támasztékom, amelyet ő föltételezett. Az angolok az előkelő hinduk, valamint a brahminok személyes szokásait a legnagyobb mértékben tisztelik, mert rájöttek arra, hogy az egyes kasztokat jellemző szokások megkülönböztetésével annál könnyebben uralkodhatnak az országon. Bármily kevesen vannak is a benszülöttekhez képest, mint egyetlen zárt társaság annál többet jelentenek még a leghatalmasabb kaszttal szemben is.

Figyelembe kellett tehát vennem azt, hogy aligha kapok védelmet és legkevésbé mint német ember attól a kormánytól, amelynek kormányzati elve elítél olyan beavatkozást, aminőt én terveztem. Angolország éppen akkor még nem volt tájékozva Németország erejéről és jogáról és a németeknek minden energikus föllépését a tengerentúli országokban csak elbizakodottságnak hitte.

Mégis szilárd volt az elhatározásom, hogy érvényesítem a kívánságomat és eltökéltem, hogy Panját korán reggel a királyhoz küldöm, akitől külön kihallgatást kérek. Érdekes, hogy mennyivel könnyebben követünk mi el kegyetlen és igazságtalan cselekedetet, mint ahogyan másoktól eltűrjük. Ha ennek a bebörtönözött asszonynak a nyomorára gondoltam, a moszkítófüggöny mögött álmatlanul eltöltött tikkasztó éjjelen a fölháborodás forró borzongását éreztem. A kínos féltárgy rövid időszakaiban izzó ködben föltűnt előttem a viaszszerű barna női arc és a veszedelemmel és közelgő viharral terhes éjjeli levegőt elhaló hangjának panaszos énekszava töltötte be.

Virradatkor azzal a szinte a fájdalomig fokozódott kívánsággal ébredtem föl, hogy végre megpillanthassam a tengert, a messzeséget, a fölsza-

badulást. A zöld falak mintha eltompították volna a szememet, sőt minden érzékemet és a legnagyobb ingerlékenységre kárhoztattak volna, bűnösnek éreztem magamat és közel a megfulladáshoz. Ilyen állapotban talán csak annál merészebb és szívósabb lesz minden makacs gondolat és kétségtelen, hogy nemsokára fokozott dühvel állottam a királlyal szemben. Nem sokat törődtem eljárásom következményével és ennek a lelki állapotomnak bizonyára több sikert köszönhetek, mint amennyit talán megfontolt eljárásnak köszönhettem volna.

— Egy asszonyt tartasz fogva a kertedben, — mondtam nyersen. — Hatalmas fejedelemhez nem méltó, hogy tehetetlen lénnyel szemben így járjon el. Kívánom, hogy azonnal add vissza a szabadságát. Többet nem óhajtok, de ezt igen. Tedd meg rögtön!

Rövid pillanatig tartó megdöbbenés után nagyon simulékony lett a hindu fejedelem, makacskodott, de egyszersmind alázatos is volt és a részletekben olyan kitartást mutatott, amely a legnagyobb türelmet is kifárasztotta volna. Panja nagyon komoly volt és minden szót a legpontosabban tolmácsolt; éreztem, hogy ebben a helyzetben nem mer vállalni semmi felelősséget.

— Látom, hogy nem akarod teljesíteni a kívánságomat, — ezt a választ adattam a fejedelemnek, — hát gondolj a kormány törvényére, amely az ölést tiltja és halállal bünteti a gyilkosságot.

A király elhalványodott, ajka kissé remegett, de barátságos maradt és leereszkedő és arról akart meggyőzni, hogy könnyű büntetésről van szó, amelynek kiszabásához joga van. De különben azt sem tudom, mi ennek az asszonynak a bűne. Ismeri az angolok szigorúságát, de sohasem volt oka arra, hogy az igazságosságukban kételkedjék és inkább el tudná hinni azt, hogy egy igazgaltalan ember nem angol, mintsem hogy igazság-

talanságot tételezzen föl angol emberről. Megint elém tárult ezeknek az embereknek ravaszsága és szívóssága, az állhatatosság és a fortélyosság, amellyel fegyvert tudnak kovácsolni minden legkissebb kétségükből is anélkül, hogy ezzel megbántanának. Nem maradt számomra más út: addig, míg be nem bizonyítom, hogy jogom van a büntetés fölülvizsgálására vagy amíg meg nem hallgatom a bebörtönzött asszony büntetésének okát, engednem kellett. De az, hogy sarokba szorított, nem óvatossá tett, hanem haragossá és dühösen ezt mondtam:

— Ha az angolok az igazságosságot az indiai királyoktól tanulták volna, akkor börtönben ülnél, még mielőtt én Bombayba visszatérek.

Királyokkal rendszerint nem szoktam ilyen udvariatlanul bánni, de a kezdet után már csak így folytathattam, mert nekem idegen az az okosság, amely sátrat üt ott, ahol valami nagylelkű tervet legyőzött a félelem. Panján észrevettem, hogy helyesnek tartja válaszat, előre lépett és nyugodtan így szólt:

— A fogolynak a lábát föl egészen a térdig szétrágták a hangyák.

A király nem felelt neki, maga elé a földre nézett, mintha mindez egyszerre nem tartoznék már reá és ellenfelem ez új magatartásának láttára, most először lopódzott szürke félelem a szívembe. Éreztem, hogy olyan fegyver használatát latolgatja, amellyel semmiféle érzelem és gondolat nem veheti föl a versenyt; ez az a csönd volt, amelyben a gonosz a végsőre kényszerítve, az aljast hívja segítségül.

— Szabadon fogom bocsátani a foglyot, Sahib kollektor, — mondta nyugodtan és hátra lépett.

Ezt a címet bizonyára nem őszinte szívvel adta meg nekem, mert az angol kollektor a kerület legelső kormánytisztviselője és aligha utaznék Ka-

nara dzsungelének magárahagyott vadonán keresztül olyan fölszereléssel, mint ahogyan én utaztam. Nagyon jól tudtam és nem csak a királynak kémlelő pillantása árulta el e támadás alattomoságát. Vakmerően ezt mondtam:

— Ha a kollektor el akart volna jönni, akkor nem jöttem volna én magam.

Most már egyáltalán nem akartam mást, csak jó feleletet adni. Nyugodt szemmel követeltem a király válaszát és a színe bizonyára nagyobb zavarba hozta őt, mint a merészségem. Csak egyszer nézett rám gyorsan és tele elfojtott gyűlölettel. Fáradt bársonyszemében ott csillogott a dzsungelék sötét mérge és egy elnyomott nép egész fajgyűlölete.

Helyesnek láttam, hogy egyelőre beérjem ezzel az ígérettel és megvárjam, hogy követelésemnek mi lesz a további hatása. Elbúcsúztam tehát a királytól és mindketten azon iparkodtunk, hogy minél kegyesebbnek tűnjünk föl. Sátramat fölszedtettem és mindent elkészíttettem az utazásra, de szilárdan eltökéltem, hogy addig nem szállok a csónakba, míg fáradozásom eredményét meg nem láttam. Még annak alapos megfontolására sem maradt elég időm, vajjon a siker vagy a kudarc okozna-e nekem nagyobb nehézséget, mert még mielőtt a két utolsó vasládát teliraktuk, a király két szolgálója elhozta nekünk a foglyot. A fiatal asszony fehér kendőbe volt burkolva, lassan és nehezen lépett, amikor előttem állott, alig láttam mást, mint a szemét és a barna lobogó félelem tanácsalanná tett.

Panja megkísérelte, hogy beszélhessen vele és nagynehezen meg is tudta vele értetni, hogy nekünk köszönheti a szabadulását és hogy most szabadságában áll oda menni, ahová a kedve tartja.

Valószínűleg a kimerülés következtében szótlannul leült a földre és újra meg újra hosszú időre

lehunyta a szemét, amely már elszokott a viláagságtól. A hálának vagy az örömnnek semmi jele nem jutalmazott meg bennünket, míg végre, miután én visszavonultam, azt kérdezte Panjától, hogy el kell-e neki kísérnie az idegen Sahibot.

Panja állítólag azt felelte, hogy mi semmit sem kívánunk és semmit sem várunk tőle és olyan csábítónak festette le neki a szabadságot, aminőnek maga mindig látta. Nemsokára eljött hozzám és nem diadalérzettel vagy pártfoglalással, hanem valódi megdöbbenéssel ezt mondta:

— Sahib, a fiatal asszony arra kér, engedd meg, hogy visszamehessen.

— A börtönébe?

— Igen uram. A kezét a szívére tette és a király nevét ejtette ki.

Egy óra multán Samaji falu kikötőhelyéről elindultak csónakjaink a Kumardary csöndes vizén, amely lomhán vitt bennünket nyugatra, a tenger felé. A szerelemnek nem lehet szíves szolgálatot tenni, önálló és állhatatosabb minden más emberi érzelemnél és biztossága fölsőbb eredetű mint az ész.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Mangalore.

Földi létünk furcsa tényét mindig azokban a pillanatokban láttam a legcsodálatosabbnak, amikor álmomból ébredtem föl. Amikor a reggeli nap ragyogására vagy a madár dalára a világosságban újraéledt érzékeink ismét öntudatra ébrednek, néha boldogság és bámulat borzongásaként fogja el a szívet az a bizonyosság, hogy élünk, hogy számtalan ember után, aki már elköltözött és megszámlálhatatlanokon kívül, akik még jönni fognak, élő emberek vagyunk a föld napsütötte fölületén. Ezt az örömteljes bámulatot egy órában sem éreztem

jobban, mint azon a reggelen, amikor a folyón a csónakban fölédretem. Előző este a befövényesedett folyó egyik holt ágára jutottunk, ahol a víz, csöndesen mint a tó vize, csodálatos mocsári növények zöld takarója alatt feküdt és mivel a csónakokat a mocsáron át egyáltalán nem lehetett partra húzni, Panja azt ajánlotta, töltsük el az éjjelt a vízen. Reggel felé nem vettem észre, hogy a csónakot, amelyben aludtam, ismét járható vízre tolták és így csak akkor ébredtem föl, amikor már sütött a nap és a víz halk énekét kissé megzavart érzékeim fogták föl. Csak lassan értettem meg a helyzetet, sőt pillanatokra még az idő is elmosódott előttem. Öntudatomnak minden időszámítástól megszabadult újraébredésében bizonyossággá csak ez vált : a nap bevilágítja a földet, a fák közt élő lények hangokat adnak és te magad élsz.

Későbbi visszaemlékezésben az ilyen pillanatok gyakran azért látszanak nagyon fontosaknak, mert a távolsággal megnőnek és mert az emlékezet az eseményeket nem tartamuk és értékük szerint szokta megőrizni, hanem aszerint, hogy milyen mértékben hatottak reánk. És hogy valamely élmény megmarad-e az emlékezetünkben, nagyon kevésbé függ össze az élmény fölismerhető jelentőségével. Sőt többnyire jelentéktelen, gyakran éppen kicsinyes események azok, amelyeket emlékezetünk kitörölhetetlenül megőriz úgy, hogy csak mosolygunk rajtuk anélkül, hogy megértenők, hogy erejük egész külön erkölcsi terület, amelynek misztikus sajátossága semmiképpen sincs akaratunknak alárendelve. «Ha Isten szeme, amely szüntelenül átvizsgálja alkotásának régióit, a mi létünkre tapad, az a pillanat örökre megmarad emlékezetünkben», mondta nekem egyszer egy kasmiri buddhista szerzetes, aki egy szürke virágú szent fát keresve vándorolt végig Malabarban. Így azután életünknek amaz órái, amelyeket nagyoknak tar-

tottunk, gyakran függő gyermekecskéi lesznek egyes kis eseményeknek, amelyekhez hozzá kell támaszkodniok, ha nem akarnak a sötétben elmerülni.

Fölállottam a csónakban és láttam a partok elsiklását, amelyek oly sűrűn voltak benőve, hogy úgy látszott, mintha omladozó zöld falak közt lennénk csöndes, gyors menekülő úton, falak közt, amelyek kitágultk, majd összébb szorultak. Fölötte a csillogó egyforma színével mesébe illő, halhatatlan kék ég terült el és a reggeli nap vakító sugara néha megtalálta és lezárta a szememet.

Az elmúlt nap tele volt fáradtsággal és Uppanangadit csak ügyel-bajjal értük el. A várost nem is néztük meg és csak annyi ideig pihentünk meg, amennyire az evezősöknek volt szükségük. Utunk kezdetén inkább kormányozniok kellett mint evezniök, amit állva végeztek el úgy, hogy az irány szerint, amelyben haladnunk kellett, a kanu jobb vagy bal oldalán mártották meg a vízben az evezőt. Ezt nagy ügyesen tették és sokáig szórakoztatott. Mialatt még a Kumadaryn úsztunk, gyakran megtörtént, hogy a csónakok zátonyra futottak. Ilyenkor a vízbe kellett mennünk, hogy egyesült erővel levonszoljuk. Néha lassan, de meglehetősen sokáig mély katlanokban keringőztünk vagy alacsony vízeséseken csúsztuk át, amihez hozzá kellett szoknom, mert nagyon ijesztő volt annak elgondolása, hogy ott fölfordulhat a csónakunk és a zavaros víz a mocsaras partra vet ki bennünket vagy pedig hogy sellőkön és mély örvényekben alligátorokkal juthatunk közeli érintkezésbe.

Éjjel volt az utazás a legszebb. Bár éjjel csak az Uppanangadi városától egészen a város fákikötőhelyéig terjedő utat tettük meg, a sötét parton vándorló fáklyák, amelyek mintha óriási világító bogarak lettek volna, titokzatosan izgatták a

fantáziát és arról adtak hírt, hogy lakott tájékhoz közeledünk.

Minél messzebbre jutottunk a Netravatin, a víz folyása annál lassúbb lett és megkezdődött az evezősök munkája. A folyó kanyarulatánál gyakran hosszú időre szem elől tévesztettük a második csónakot, de nem kellett aggódnunk, mert Pasának, aki a második kanuban podgyászunkat őrizte, megvolt az evezősök előtt az a tekintélye, amelyhez könnyen hozzájutnak azok a hallgatag emberek, akik anélkül, hogy udvariatlanoknak látszanának, soha nem mosolyognak és kérdésre ritkán felelnek. A teherhordókat Panja Samajiban elbocsátotta; háromnapos út után Panja és Pasa kíséretében Mangaloreba érkeztem és a kanuk a kikötőben visszafordultak anélkül, hogy a Samajból jött emberek partra szállottak volna. Nem élnek jó viszonyban a parti népekkel, akikről azt tartják, hogy szakadárok és barátságosak az idegenek iránt.

A legutolsó órákban zavaros, álló vizen evezett át csónakunk. A növényzet egyre fogyott, rizsföldek mocsaras kietlenséggel váltakoztak, amelyeken nehéz gőzőkkel terhes és embertől, állattól elhagyott gonosz, csendes pocsolyák csillogtak. Ott aludta a pestis nyári álmát, hogy az első esővel ismét fölébredjen. Olyan nyomasztó volt a hőség, hogy a lélekzés kínos munkává lett, végül tompa bódultságban dolgoztak az evezősök és a zavaros víz hangja gyakran egészen elnémult. A folyó sok széles és szűk csatornára oszlott, a parton levő pálmák közül kimagaslott a német téglagyár vörös kéménye.

Az egész városon keresztülhaladtunk egészen a tengeri kikötőig, amely kikötésünk helyén, a tenger felé homokzátonnyal védve, csupasz volt és elhagyott és a tenger gőzölgése, élet és frissesség nélkül, keservesen kiábrándított. A városból szinte

semmitsem láttunk. Három alacsony dombon épült, pálmák zöldjébe egészen elrejtve. Most azonban megláttam a kikötő házait, rossz düledező kőépületeket, amelyek barátságtalanok voltak és gondozatlanok, olyan zordsággal és szánalmas jellegnélküliséggel, aminőt gyakran lehet látni keleti kikötőkben, amelyeknek hagyománya régen elpusztult és új szokásaik és berendezésük sekélyes és rabló buzgólkodás szellemét szolgálja. Néhány régi, magas orrú és széles hátú nagy vitorlás csónak hevert összevissza, félig a vízben, félig a piszkos homokba besüppedve. Csaknem néptelen volt, csak egy kis gőzbárkán guggolt az árnyékban egy hindu és dohányzott. Kíváncsian figyelt bennünket; amikor a csónakban fölemelkedtem, fölugrott, élesen és túlhangosan néhány szót kiáltott a töltésen át egy befestett ház homályos ablakai felé. Az ő hajócskája közvetíti a személyforgalmat a part és a nagy tengeri gőzösök közt, amelyek a parttól néhány kilométernyire eresztik le a vasmacskát, hogy két vagy három óra hosszáig utasokra várjanak. Magának Mangalorenak kikötője nagyobb gőzhajók közlekedésére nem alkalmas.

Az első benyomások, amelyeket Mangaloreban szereztem, annál visszataszítóbbak voltak, mert az elmúlt időkben folytatott életmódom szerint mindent az érintetlen természet páratlan egyszerűségével voltam kénytelen összehasonlítani. Hozzájárult ehhez, hogy a város a várakozás tompa álmába merült és mindenütt tunyasággal, pusztulással és részvétlenséggel találkoztam. Az elhanyagolt hindu fogadó, amelyben kénytelen voltam első napjaimat eltöltenem, éppenséggel nem bátorította vállalkozó kedvemet és az első viharokra való kínos várakozás mindenkitől és végül tőlem is elvette a maradék életörömet. Amikor néhány hónap múlva a tavaszi nap ragyogásában Man-

galore tarka föltámadását ünnepelte, alig ismer-tem rá a városra. A mi német nyarunk és telünk közt levő különbség távolról sincs olyan jelen-tékeny hatással az ember hogylétére és életszoká-saira, mint az évszakok változása a trópusokban. Az a vélemény, hogy ezeken a vidékeken az idő-járás egyenletes és állandóan nyárias, fölületes uta-zók hiányos ismeretének vagy hamis képzeletnek köszöni a létét; aki azonban az egyenlítő közelé-ben elejétől végig átélte a tropikus évet és válto-zásának bajában és örömében megfigyelte az em-bereket, a mi évszakaink közt levő különbséget a mérsékelt égöv alatt jelentéktelennek fogja érezni.

Később sok mindent megértettem Mangalore-ban, amit eleinte semmibe sem vettem, megszeret-tem nem egy dolgot, amit kezdetben idegensze-rűnek és visszataszítónak láttam és azzal a biztos tudattal búcsúztam el a várostól, hogy nincs még egy lakott hely a világon, amely paradicsomi szép-ség dolgában fölvehetné a versenyt Mangaloreval. Életünk rövid napjaiban sohasem szerzünk akkora tapasztalatot idegen jelenségekkel szemben, hogy az első benyomásból igazságosan tudnánk követ-keztetni az általános értékre.

Ottlétem harmadik napján leírhatatlanul inge-rült állapotban hirtelen elhatároztam, hogy föl-keresem az angol kollektort, mert végre biztos értesülést akartam szerezni hosszabb ottmaradha-tásom lehetőségéről, a lakásviszonyokról és a meg-élhetés föltételeiről.

Akárhová fordultam, valami teljesen érthetetlen aggodalomból mindenütt kitértek az emberek a nyílt válasz elől, egyszer attól féltek, hogy a kor-mánnyal kerülnek szembe, máskor hogy a papok-kal, sőt pénzázdozataim is csak a csöcselékre voltak hatással.

A hivatalnokok bungalovja nagyszerű helyen

épült egy árnyas dombon és régi úri lakra emlékeztek. A kert kitűnően ápolt, a hivatalos helyiségek tiszták, hűvösek és nagyok. Az előszobában nagy íróasztal mellett fehér, félig európai ruhában valami kevertfajú ember ült és úgy tett, mintha rendkívül el lett volna foglalva. Kezdetben szerény voltam, amennyire idegeim csak engedték, de fölháborított, hogy ezt a rabszolgát ostoba módon elkapatta ahhoz a kulturához való viszonya, amelyet nem is értett meg. Ha Panja nem lett volna velem, bizonyára uralkodtam volna magamon.

— Álljon föl, ha én beszélek, — mondtam.

Forrt a vérem. Valóban csak nagyon kis izgalomra van szükség, hogy az ebben az időben amúgyis a forráshoz közellevő vér ne tudjon magán uralkodni.

Az írrok mintha ólomból lenne a térde, lomhán fölállott, de szemtelen, bámuló tekintete tüzessé tette a kezemet és még mielőtt egészen kiegyenesedett sovány, barna lába, a méltóságteljes szobában elcsattant egy pofon, amelyet hideg zuhanyként élveztem. Reá talán másként hatott. Megfordult a saját tengelye körül, szalmaszéke bürokrata alázatossággal szolgálatkészen ugyanezt tette és míg békén hagyott arcfele elhalványodott, sehogysem tudott magához térni meglepetéséből.

— A kollektorra szeretnék beszélni, — mondtam barátságosan.

Sokkal jobban éreztem magamat, de sokáig nem tudtam magamnak teljesen számot adni e cselekedetem durvaságáért. Ez a meggondolatlan fölhevülés és az önuralom hiánya bizonyára összefüggött azzal, hogy csaknem fél évet csak olyan emberek közt töltöttem el, akik még gondolni sem mertek soha arra, hogy velem egyenjogúak és ezért ennek az embernek észrevehető ellenállását még nagyobb főnhéjazásnak láttam, mint aminő talán valójában volt.

A kétféle tekintetben súlyosan érintett ember csak akkor kezdte meg a küzdelmet megsértett hivatalnoki becsületeért, miután körülbelül négy méternyire távozott tőlem és kettőnk közt pácolt keményfa-asztalt tudott. Minden csupa fölhaborodás volt rajta, még olajozott haja is, amelynek fényes frizurájáról leesett a szürke vászonsipkácska, mintha haragosan csillogott volna.

Minden eshetőségre fölkészülve elvettem az asztalról egy fekete ébenfa ládikát, amelyben acéltollak, egy radirgumi és néhány rézanna volt elrendezve olyan gonddal, mint ahogyan egy hercegnő rakja el az ékszerét. Elhatároztam, hogy első tiszteletlen szavára azzal felelek, hogy ezt a ládikát hajítófegyvernek használok. Hallottam egyszer valamit arról, hogy parasztok, akiknek földjét a tartós melegség lesüléssel fenyegeti, ágyúlövésekkel próbálják az esőt előcsalni. Bennem akkor egészen hasonló remény és rokon gondolkodás dolgozhatott. De köztem és ellenfelem közt már nem került sor szóváltásra és erőszakosságra, mert kinyílt az ajtó és hűvös szemmel és szépen beretvált arccal megjelent az ajtóban az angol hivatalnok, aki nyugodtan tekintett majd rólam a rabszolgájára, majd ismét vissza reám.

A távolság, amely köztünk volt, a kettőnk közt levő asztal, az irnoknak arcára szorított keze és az én harcias magatartásom alighanem eléggé fölvilágosította Dél-Kanara urát, hogy mi történhetett. A tropusi szolgálatban és a kényes helyeken bevált, művelt angolok bámulatos nyugodtságot tanúsítanak minden rendkívüli helyzetben és kitűnően értenek ahhoz, hogy egyelőre úgy vegyék a dolgot, ahogyan van és ne árulják el elsietve, hogy az ő véleményük szerint hogyan kellene a dolognak lennie. Ez legalább is nagy önérzetre vall. A hivatalnok nyugodtan hozzám fordult és udvariasan kérdezte, nem volna-e abban a helyzetben,

hogy beavatkozásával harmonikusabbá tegye ezt a helyzetet. Egyszersmind minden további kérdés nélkül szobájának nyitott ajtajára mutatott és én minden panasz nélkül mentem be a szobájába, mert éreztem, hogy alantasa jelenlétében nem kívánatos a panasztétel. Mindjárt azután kényelmes karosszékekben szemben ültem egy körülbelül ötven éves férfivel, akinek gömbölykés alakja, okos és egyszersmind jóságos arca a legteljesebb bizalmat ébresztette bennem és mert mintegy harminc évvel fiatalabb voltam, mint ő, nem esett nehezemre a kérés, hogy bemutatkozásom szokatlan módját ne tekintse az angol kormány vagy az ő személye ellen irányuló tiszteletlenségnek. Amikor megmondtam a nevemet, hidegen ő is megmondta a magáét és azt kérdezte, angol vagyok-e?

Mily fontosnak tekintik e nemzet képviselői ezt a magában véve oly ártatlan tényt! Feleletemre a neheztelés kis árnyéka siklott végig a homlokán és azt kérdezte, vajjon a mangalorei német misszióhoz tartozom-e? Ezt kérdeztem:

— Ezt abból következteti, ahogyan az írnokával elbántam?

Mosolygott, a fejét rázta, de válaszom módjából úgy látszik további fölvilágosítás nélkül látta, hogy ezzel kérdésére tagadólag feleltem. Azután várt. Míg beszéltem, föltűnés nélkül vizsgálgatott, de a bírálatnak még csak árnyéka sem látszott vonásain. Arckifejezéséből következtetve, én és elbeszélésem éppen úgy kiállhatatlan lehetett neki, mint kellemes vagy teljesen közömbös. Amikor kissé megpihentem a beszédben, kis asztali csengővel csengetett és a belépő szolgának valamit parancsot adott és kisvártatva csendes, barna alak tálcán whiskyt, szódavizet és fagyaltot hozott be.

Szívem olyan érzelmekkel volt tele, hogy még az apám iránt sem lehettek volna gyöngédebbek és szeretetemet csak növelte a kollektornak egy-

szerű figyelmeztetése, legyenek óvatos, mert Samajiben valószínűleg nem kaptam fagyaltot. Kalandom a királlyal tetszett neki. Kis idő múlva ezt mondta :

— Amikor évekkel ezelőtt első trópusi nyarat éltem át, csaknem gyilkos lettem, a másodikban kétségbe estem és csak a harmadikban kezdtem ismét angol emberhez hasonlítani. Nem kell aggódnia azért, mert pillanatokra megfélekedezett magáról, először a türelmét veszti el az ember Indiában, azután rendszerint az esztét. Csak kevesen találják meg ismét mindkettőt, de ezeknek azután szükségük is van rá.

Amit az ügyemben meg akartam tudni, megtudtam és csak keveset kellett kérdezniem.

A kollektor hivatali szobájában hallottam későbbi napokban először Mangese Raonak, a brahminnak a nevét is. Amikor ennek az embernek röviden és mélyebb megértés nélkül elmondott élettörténetét hallottam, kíváncsiságon vagy érdeklődésen jóval túlmenő vonzalmat éreztem iránta. Ama kérésem kapcsán, hogy nevezzen meg valakit a mangalorei képzett brahminok közül, akivel az ismerettség hasznomra lehetne és miután már némiképpen barátságba keveredtünk, a hivatalnok apránként a következőt beszélte el nekem :

— Mangalore, sőt Dél-Kanara fiatalabb brahminjai közt Mangese Rao a legismertebbek és kétségtelenül a legokosabbak egyike. Érzelméről nem adhatok fölvilágosítást, mert az ő érdekerőlete csak politikailag érinti a miénket, már pedig aligha van szenvedély, mely az ellenfél jellemét jobban elleplezné az ellenfél elől, mint a politika. Sok dolgot adott nekünk ez az ember és csak azért nem lett ránk nézve veszedelmes, mert kasztbeliei nem csatlakoztak hozzája egy szívvel-lélekkel. Mivel a madraszi egyetemre járt és akkora akadémiai képzettséggel rendelkezett, amekkorát az indiai an-

gol főiskolák adhatnak, természetesen elvesztette kasztjának bizalmát, ellenben sokáig birta a miénket, igaz, hogy az én személyes bizalmamat sohasem. Mint a kormány képviselőjének támogatnom kellett őt, ameddig hasznunkra volt, de ha abban a székben, amelyet most ön foglal el, szemben ült velem, sohasem tudtam megszabadulni attól a különös félelemérzettől, amely lénye ritka áthatolhatatlanságának láttára fogott el. Az itteni angol kollégiumban nemsokára vezető állást kapott, látni lehetett őt a jezsuitáknál, földieinek titkos gyűlésein, sőt a protentáns misszió táborában is. Sohasem tudhattam meg, hogy a rokonérzés, amelyet mindenütt keltett, őszinte volt-e vagy pedig azért mutatták-e iránta, mert félték tőle.

— Fél évvel ezelőtt elbocsátották. Nem merem ellene tovább eljárni, mert időközben megtudtam, hogy nagy a befolyása és valószínűleg hiveinek a száma is, ha nem is éppen ebben a tartományban, de az egész országban. Nekünk óvakodnunk kell attól, hogy ebben az országban a büntetést megtorlásnak vagy bosszúnak tekintsük, sőt ilyen esetekben csak addig szabad elmenünk, ameddig ellenfeleink hatalma megnyirbálódik. Megtörtént a következő eset. Az itteni kolostor egyik jezsuita pátere megjelent nálam és kicsi iskolakönyvet hozott, alakra és kiállításra teljesen hasonlót azokhoz, aminőket a kormány- és a misszióiskolákban használnak. Majd megmutatom a könyvet.

Fölkelt és a szomszédos szobába ment egy vas-szekrényhez, amelyből kis keresés után akták és iratok közül szürke, füzetszerű könyvecskét vett elő és odatette elé. Keskeny volt, három oldalon körülvagott, külseje egyszerű és a tankönyvek hagyományos rendje szerint rajta volt a cím és lenn a jezsuiták nyomdájának jele, akik propagandájuk számára a benszülöttek nyelvének tíznél

több különböző írásjelével fölszerelt nyomdát tartanak fön. A kollektor lefordította a címet: «Az összehasonlító nyelvtudomány tankönyve a dél-indiai tájszólások összefüggéséről a szanszkrittal. Irta Mangese Rao, tanító az angol kollegiumban Mangaloreban, nyomtatott ugyanott a S. J. műhelyében.»

A jelentéktelennek látszó füzet címét és első tíz oldalát nem hazudtolta meg a tartalmával, azután azonban a déli tartományok angol közigazgatásának okosan és agitatori áhitattal megírott bírálata kezdődött, amely annál jobban izgott, mert tárgyilagos volt és a helyzet alapos ismeretére vallott, anélkül, hogy hazaárulást lehetett volna rábizonyítani. Később Panjával részletesen lefordítottam magamnak ezt az értekezést. A hivatalnok folytatta:

— A páter elmondta, hogy véletlenül fődözték föl a nyomdájukkal történt e visszaélést, ezzel a bejelentéssel együtt elhárította rendjének minden felelősségét a kormánnyal szemben és tudtomra adta, hogy a megvesztegetett embereket elbocsátották. Kérésemre, hogy mondja meg, kire gyanakszik, kit tart a broszura szerzőjének, nagyon udvariasan azt felelte, hogy van ugyan bizonyos gyanu, de rendjének nem szándéka és nem szokása gonosztetről véleményt mondani, amelyet nem lehet egészen helytállóan megokolni. Nyilvánvaló volt: ezek az emberek féltek, féltek mint itt mindenki, aki nem tartozik az érdektelen cselékhöz. Akárhányszor megtörtént, hogy valamely párt legbuzgóbb vezetőit, ellenfeleik mérgétől görcsbe rángatva, holtan találták meg reggel a házukban. Most hát nekem kellett bátorságot mutatnom, de minden meggondolatlan vakmerőség, amelyet nem a legnagyobb óvatosság irányít, ebben az országban csak annyit ér, mint a kicsi gyermeki tréfa. Még mielőtt tárgyalást kezdtem

volna, leplezetlenül tudtomra adták, hogy meg-gondolatlan beavatkozás esetén nem könnyelmű gonosztevővel, hanem az egész indiai birodalom egy hatalmas pártjával kell tengelyt akasztanom. Ehhez egyrészt nincs jogom, másrészt pedig állásom súlya is csak csekély sikert biztosít. Az esetről jelentést tettem a kormánynak.

— Természetesen nem lehetett arról szó, hogy csak óvatosságot mutassak és semmi mást. Magamhoz kérettem tehát Mangese Raot. Sohasem feledem ezt a találkozást. A brahmin azzal az üzenettel kezdte, hogy valamelyik későbbi napon szívesebben találkozniék velem. Ezen megütköztem, mert belőle vagy teljes gyanútlanyságra vagy szökés kísérletére kellett következtetnem és ezért föltűnés nélkül figyeltettem őt. Ma tudom, hogy ezt a megfigyeltetést, amelyet rögtön észrevett, vonakodásával szándékosan erőszakolta ki, hogy így megtudja, fontos dologról van-e szó. Másnap azután eljött és mindenre el volt készülve. Közönbös dolgokról társalogva egyszerre csak, mintegy véletlenül eléje toltam a könyvet. Egy pillantást vetett reá és udvariasan mondta :

— Mihelyt időm lesz, átolvasom.

— Öntől származik, — mondtam én.

— Igen, — felelte olyan nyugodtan, mintha akármilyen mást mondtam volna, — nemsokára meg fog történni.

— Ezen a könyvön az ön neve szerepel mint szerzőé, — folytattam és bevallom, belsőmben bizonytalanul és haragosan.

Mangese Rao rám nézett, mintha biztosra venné, hogy tovább fogok beszélni arról a vélt dologról, amelynek semmi köze sincs a kis füzethez, amelyet közönbösen forgatgatott az ujjai közt. Végre a szemem tekintetét követte és mintha látszólag csak most lett volna figyelmessé, olvasgatni kezdett a füzetben, de nem az ártatlan első lapokon,

amint ahogyan kétségtelenül mindenki más tette volna, hanem a kormány ellen irányuló áruló támadás kellő közepén.

Egy pillanatra föltekintett, udvariasan és szemöldökét kissé összeráncolva ezt kérdezte: «Megengedi?» és tovább olvasott. Kis idő múlva becsukta a könyvet, ismét a címét vizsgálgatta, elfogódottan mosolygott és tovább olvasott. Ez az ember képes volt arra, hogy a szemem láttára negyedóra hosszáig a maga szövegét olvasta, de nem a meglepődés vagy a fölháborodás jelével, hanem minden jel nélkül. És a tárgyalás egész ideje alatt bizonyára inkább én látszottam annak, aki ellen a vizsgálat folyik, mint ő. Nos hát, türelmes maradtam, tudva azt, hogy belsejében nyugodtan megfontolgatja türelmemnek alapját. De amikor egy idő múlva vidám mosollyal föltekintett, megrázta a fejét és egészen különösen találó és egyszersmind rosszakaratú fejezetet kezdett fölolvasni, minden erőmet össze kellett szednem, hogy mosolyát viszonozzam. Elgondolkozva félre tette a füzetet és aggodalmaskodva és szemöldökét fölhúzva mondta:

— Ez ránk nézve nem kellemes.

— Nem gyanítja, hogy ki lehet a szerző?

Mangese Rao nem felelt és én kénytelen voltam folytatni:

— Hogyan kerülhetett a füzetre az ön neve?

A brahmin most az előbbi kérdésemre felelt, mintha a második kérdésemre ezt akarná válaszolni: Ugyancsak ügyetlenül kutatgat.

— Nincs gyanúm. Az lep meg legjobban, hogy a jezsuiták jogosítványukkal ennyire meggondolatlanul szolgálnak olyan ügyet, amely árt az őket védő kormánynak.

Most már nem tehettem mást: vagy elő kellett állanom gyanúmmal a brahmin ellen vagy abba kellett hagynom a társalgást, de az elsőt nem volt

szabad megtennem bizonyíték nélkül, amelyet azután beavatkozás követ és a másodikat nem akartam megtenni. Még egyszer a középutat választottam tehát, ámbár tudtam, hogy eljárásom eredménytelen. Hangosan kérdeztem magamtól:

— Hogyan jutott a szerzőnek éppen az ön neve az eszébe?

Mangese Rao azt mondta, hogy az olvasmányból szerzett futólagos benyomás szerint, ha pártatlanul vizsgálja a képzettségnek fokát, amely a könyvből beszél, a visszaélés legalább nem válik szégyenére, azután komolyan hozzátette:

— Közelfekvő a gondolat: ha már Mangaloreban nyomatták ki a könyvet, akkor leplezésül legmegfelelőbb volt az itteni angol kollégium egyik tanítója nevének választása. Bizonyára inkább azért történt ez, mert a jezsuitákat akarták megtévesztetni és nem valami más óvatosság okából.

— Valami angol nevet is választhattak volna.

Mangese Rao a címet vizsgálgatta, azután széreny főhajtással így felelt:

— Ez nem lett volna okos dolog, mert Indiában mindenki, aki olvasni tud, tisztában van azzal, hogy angol ember csak ritkán ért idegen nyelven.

Nos, még ezt is lenyeltem és beláttam, hogy hamis úton indultam el. Ellenfelem e diplomáciai biztosságának valódi mesterműve volt az, hogy amikor elbúcsúzott, a legcsekélyebb jelét sem árulta el diadalának. Csöndesen és kissé elfogódva távozott, mintha lassanként rájött volna arra, hogy ez a fölfedezés mégis kellemetlenebbé válhatik reá nézve, mint ahogyan eleinte hitte. Akkor már bizonyítékok voltak a kezemben, amelyeket tovább adtam. Minden kétségen fölül áll az, hogy ennek a pamfletnek Mangese Rao a szerzője. Később nem minden gúnyolódás nélkül, be is vallotta nekem olyan módon, amely csak engemet győzött meg, de engemet alaposan. A kormány udvarias

mérséklettel elrendelte, hogy állásától ideiglenesen lépjen vissza és ezt azzal okolta meg, hogy gyanu ugyan nincs ellene, de a nevét olyan szégyen érte, amely rövid időre szükségessé teszi ezt az intézkedést.

Részletekből összerakva, amelyeket apránként tudtam meg, így szólt Mangese Rao brahminnak a története és nagyon feszült lett a várakozásom, amikor hetek múlva eljött a nap, amelyen megismerkedhettem vele.

Időközben megkezdődött a nagy esőzés. Egy erdős magaslat lejtőjén sikerült kibérelnem egy háznak az egyik szárnyát, nagy szobákkal és széles verandával, amelyet a bokrok egészen árnyékba borítottak, de amelyről szabad kilátás nyílt egy pompás platánsorra, amely egy régi városi kapuhoz vitt.

A lezuhanó víztömegek és a borzasztó viharok sokáig fogva tartottak fehér lakásomban. A vízfalak közt, amelyeknek ezüstáradata langyosan és csattogva dörgött az ablakok előtt, úgy éreztem magamat, mintha szakadatlanul megpörgetett dobban laktam volna. Éjjel az egész mindenség bengáli lángkoszorú tüzeiben égett; ropogott a villám és a menydörgés sokszor elbódított minden érzést, míg végre a félelem is elmerült a fásult megadásban, amely minden lényt elfogott, mintha az utolsó ítélet lángjelei cikáztak volna, mialatt köröskörül meggyulladt házak és fák lángja csapott föl és ismét elaludt. Hetekig tartott ez, de a levegő nem hült le, mert a hónapokon keresztül áttüzesedett föld tikkasztó gőzeit leszorították az áthatolhatatlan, alacsonyan járó felhőtömegek. A nedvességgel és melegséggel telített levegőt a tüdő, miként túlfűtött melegház homályos üvege alatt, szította be és lökte ki magából és lassanként kialudt az utolsó életerő.

Künn ellenben aggodalmat keltő erővel kezdett nőni minden. Hét nap múlva már nem juthatott be fénysugár a lakásomba és Panja szétfröccsenő lében dolgozott a fejszével. Éjjente a villám kék tüze mint valami kusza, lángoló rácsot, szénfekete levélszövedéket rajzolt ablakaim elé és az első csöndesebb napokban nem értettem meg, hogy Mangalore várost még mindig a helyén találhatom.

A tartós eső lassanként napról-napra lehütötte a levegőt. Senki sem tudja leírni lelkem fölszabadultságát és boldogságát, amikor nagy idő múlva először keltett föl a nap a pálmák zöldjében. Megint közelgett az indiai tavasz és a gyönyörűségtől és ezer illattól dagadó kebel nem tudta elrejteti ujongását.

Mangalore mint valami csodálatos, idegen, tarka és telt virág titokzatosan hallgatva, mérgezően édeskés életvággyal a szemem láttára feslett ki. Illata feledést adott, hangja a világ változáságáról el nem mondható álmokat és színe egészen az elragadtatásig mámorossá tette az érzékeket. A veranda fakorlátján, mint valami zöld kígyó, kúszónövény hatolt keresztül, éjszaka gyermekfej nagyságú kék virágot bontott, amelynek sárga, vágyakozó szeme nappal magához csalta a pillangót, este pedig bezárult. A jázmin egészen a szédülésig elbódított, a béka kuruttyoló panasza melanólikusan és szerelemittasan vegyült a fülemüle énekének érces tisztaságába és a kutak és mocsarak fekete tükrén a holdfényben a lótusz virágzott.

A fehér ruhába bujt barna emberek, akik meztelenül lépkedtek a vöröses úton, úgy mozogtak áldott földjükön, mint megközelíthetetlen alakjai a mesének, amely megszületett jóval azelőtt, hogy a mi népünk bölcsője mellett, tölgyek alatt, a messzi nyugaton a legrégibb mondák elhangzott-

tak. És a szépség minden jótéteményével együtt, mint egy ifjú a harmattól csillogó mezőről megint fölkeresett az álom és vele az egészségnek, az erőnek és az élet örömetadó jogának boldog tudata.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Ásszonyokról, szentekről és brahminokról.

A benyomások, amelyeket Mangaloreban való tartózkodásom első hónapjaiban szereztem, rendkívül tarkák és sokfélék voltak és bármily buzgón kutattam a jelenségek értelmét, a legtöbb dolog inkább megzavart, mintsem fölvilágosított. De miként, különösen fiatal korban, a derült jólét boldog állapota inkább gondolattalan odaadást teremtet, mint odaadó gondolatokat, éppen úgy én is, mint a vidám vándorló az egyre változó tájakat, elvonultattam szemem előtt a színes képeket, de valamennyiből csak kevés ragadt meg a szívemben addig a napig, amikor a házamba lépett Mangese Rao.

Panja pajkossága gyakran derült fölületességre csábított, a kikötőben csatangoltunk, amely nappal-napra élénkebb lett, vízi szárnyasok vadászása végett csónakon fölvitettük magunkat a folyó ágain, amelyek körülbelül tízszer szélesebbnek látszottak, mint megérkezésünk napján, itt az életünket, amott a pénzünket kockáztattuk és mindketten elfeledtük, hogy más is volt még a világon, nem csak ez a zöld, viruló vadon és ez a tarka város.

A templomok előtt és a bazárúton pogány bálványimádás ünnepeit lehetett látni, a kikötőben verekedést mohammedán hinduk és szerecse-nek közt, akik Arábiából jöttek nagy vitorlásokon, hogy fűszert cseréljenek be. Gyönyörűség volt megfigyelni a kikötő majd tunya, majd kicsapongó életét és szemlélődő tétlenséggel az angol kor-

mányra és a jó Istenre bízni a magunk és mások jólétéről való gondoskodást. Barátságot kötöttem szerecsenekkel, elefántokkal és királyokkal, amelyek mindenikéből bőven akad Mangaloreban. A tavasz mámorral, feledéssel és áhitattal ajándékozott meg bennünket és magával ragadott a csupa napsugár élet, amely az egész várost elárasztotta.

Az idegen világ titkaiba merülve, újra megváltoztva a nap égi tisztasága által és a fiatalság fáradhatatlan életkedvétől vezéreltetve, teltek el napjaim. Legutolsó könyveim a rovarok prédájává, gondolataim az álmok zsákmányává lettek és még jövőbeli reménységem is hosszú időre áldozatul esett az éppen annyira mulandó mint lenyügöző élvezetek szelid mámorának. Ébredésem a virágokon és pálmaleveleken keresztül szobámba hatoló napdárdák csillogásában történt, a tea illatában, amelyet Panja az ágyamhoz hozott és legelső vágyam a zöldes, nedves hazai szivar volt, amely a legjobb levelekből vastagra és hosszúra volt sodorva, mint valami melegházi spárga. Lepkevadászással vagy csónakkirándulással telt el az aranyos nappal, a friss tengeren vagy a pálmarengeteg mély árnyékában, bölcs és bolond emberek vagy állatok közt, lóháton vagy gyalog és mindig abban a megnevezhetetlen fölsőbbiségérzetben, amelyet az a tudat teremt meg, hogy tisztelnek bennünket vagy félnek tőlünk, minden esetre azonban egészen rendkívüli embernek tartanak bennünket. Míg végre az emberek énekével, a nagy világító bogarak kísértetiesen vándorló fényével, a szerelemittas állatok hangjával leszállt a hűvös éjjel és hogy én a hatalmas hold fényében egyedül töltöttem-e el a fehér éjjeleket vagy nem, nem fogom megmondani, mert van akárhány ember, akinek ilyesféle megfontolgatás komoly gondot okoz és az ember ne okozzon gondot senkinek, a legkevésbé pedig a maga örömeire való visszaemlékezéssel.

Panja ezen a tág területen valami nagy bajba keveredhetett és egyik reggelen kitérta nekem a szívét. Ennek megvolt a maga különös oka, alkalmat pedig két hosszú karmolás adott rá, amely a szemétől végig terjedt az arcán és amelynek eredetét annál könnyebben ki lehetett találni, mert egyik éjjel nem volt otthon.

Amikor észrevette, hogy mialatt a reggelit készítette, az arcát vizsgáltam, sajnálkozva így szólt :

— Ezek a tüskék, Sahib! Az ember nem tudja, hogyan kerülje ki őket a sötétben. Ideje, hogy megint rendet teremtsék a kertben.

És egy ideig a tüskékről panaszkodtunk egymásnak.

— Néha kettő is ül egymás mellett, — mondtam, — mint a kézen a körmök.

Panja gyanakodva vizsgálgatott, de mert komoly maradtam, húzódózva mondta :

— Igen, az is megesik.

Úgy látszik azonban, hogy mégis észrevehette mosolygásomat, mert haragosan fölpattant, a lábával dobogott és így szólt :

— Hát te is tudod, Sahib! Jól van, de változtat ez rajta valamit? Szép tőled, hogy kigúnyolsz valakit, akinek amúgyis csak hálátlansággal fizettek?

Megnyugtattam és vigasztaltam. Komolyan el volt keseredve és a bajért a legtávolabbról sem okolta magát. Azután melankólikus lett, mint a jólelkű de rossz lelkiismeretű emberek tenni szoktak, ha bűnüket másra kenik.

— A te hazád asszonyai is karmolnak? — kérdezte, mivel abból hogy helyzetét megértettem, azt következtette, hogy e téren tapasztalatom van.

— De mennyire Panja! Karmolják azok egymást és másokat.

— Ne gúnyolódj, — könnyörgött, — ez komoly dolog és amikor az álmot várom, sokat gondolkodom róla.

Belepislogott a reggeli napba, amely zöld tüzet gyújtott a pálmakerítésben, azután elgondolkozva nézegette magát egy kerek rézkancsóban, amely valószínűleg éppen olyannak mutatta az arcát, mint amilyen a gondolatvilág volt a fejében.

— Miért nem nősülsz meg? — kérdeztem.

Egy pillanatig csönd lett. A bazárút kereskedőinek és kikiáltóinak hangja áthallatszott hozzánk és a bokrok ágait meghintáztatta valami nagyobb állat reggeli sétája.

— Talán majom, — vélte Panja, de látszott, hogy valami másra gondol. — Jól van, — mondta hirtelen, — nos és mi lesz akkor? Amíg fiatal az ember, addig nem nagyon csábítja annak tudata, hogy mi várja éjjeli tanyáján. A szerelem megkívánja a kíváncsiságot és a veszedelmet, a megengedett szerelem olyan mint a fogoly madár.

Elhatároztam, hogy kissé komolyabb leszek és ezért könnyedén így szóltam :

— Ha csak az léteznék, Panja, amit most mondasz szerelemnek, igazad lenne, de megeshetik, hogy a szív mindenütt fogoly madárnak érzi magát, csak ott nem, ahol egy bizonyos asszony várja.

Panja elgondolkozott.

— Lehetséges Sahib, de ez elmulik.

— Talán más valami jön a helyére?

— Ugyan mi jöhetne, Sahib?

— Talán egy fiú.

— Ó Istenem, — mondta Panja, — ki gondol mindjárt a legrosszabbra!? De ha örülnék is neki, akkor sem gondolhatok fiúra, ha nincs fiam.

— Mi szebb Panja, az elfeledés vagy a megemlékezés? Tekints körül a természetben bárhová és az emberek közt, a szerelem mindig együtt jár a megemlékezéssel és a bűn az elfeledéssel. Nem a gyermek a legszebb emléke a szerelemnek és a legkedvesebb kísérő a nyárból az őszebe vivő úton?

Panja megigazította a turbánját és alaposan varródzott, ami mindig annak volt a bizonyítéka, hogy valami az érzéki világot fölülmuló dolog lopódzott a szívébe, de rendszerint ez volt az egyedüli engedménye számomra.

— Én nem vagyok brahmin, — mondta végre, — hát minek törjem ezen a fejemet? Neked, Sahib, csak azért vannak szép gondolataid, mert nem ismered az asszonyokat. Majd ha feleséged lesz, elmaradnak a jó gondolatok.

Nevetnem kellett és Panja diadalmaskodott. Ime, most ő oktatott ki engem.

— A te hazád asszonyai, Sahib, talán mások, de valószínűleg úgy vagyunk az asszonyokkal mint a pálmával, az egész világon mindenütt egyforma. Sohasem vetted észre, hogy alapjában véve ostoba valamennyi? Kitűnik abból, hogy éppen úgy félnek a tigristől mint az egértől, mert még ezt a két állatot sem tudják egymástól megkülönböztetni. Éppen így nem tudnak különbséget a férfiak közt sem és mindig azt látják a legjobbnak, akit szeretnek.

— Ez talán inkább jeles tulajdonságuk?

De Panja nem hagyta magát kihozni a sodrából.

— Ha valami nagy ostobaságot mondasz, nagyot néznek és ragyognak az örömtől, mert véletlenül talán helyt áll a világ legközönbösebb dolgára nézve; de ha valami okosat mondasz, amit a bölcsek is megcsodálnának, akkor azonnal elefejtik, csak azért, mert nem kérkedhetnek vele. Ó, mi minden történhetik! Idővel talán megfogytok a szerelmed és megint okosan kezdesz gondolkodni, de akkor meg az övé növekszik meg éppen abban a mértékben, amelyben közönbössé válik számodra. Mindennel, amit kigondol vagy talál, teleaggat mint valami csodatevő bálványt, míg végre magad is úgy eltelsz magaddal, hogy csúfjára leszel a férfiaknak. Hát még akkor mi

történik, ha egészen az övé lett a szíved és buzgalmad és fáradságod egyre hidegebbé és hidegebbé teszi őt? Ha mindenedet odaadod, amid van és tartózkodás nélkül magadat is, akkor mindjárt más férfiakra kezd kacsingatni. Az ilyen asszonyok lelke mint a verem, amely kissebb lesz, minél többet tesz hozzája az ember és házában nem szűnik meg a nyomorúság. Ó, te nem tudod, mi sors éri még a derék embert is! Azt mondtad egyszer, hogy az adás nem tesz szegénnyé, de minden, amit szívtelen asszonynak adunk, elveszett.

— Ez talán igaz, Panja, — szakítottam félbe nekirugaszkodását, — de nem minden asszony szívtelen.

— Ó Sahib, ameddig szeretned kell, addig szép a szemednek minden, amit az asszonyon megpillant, — felelte Panja meggyőződéssel — és ami gonosz van rajta, az csak jóindulatod buzgalmát növeli.

Panja ezen a módon még sokáig magyarázta nekem azoknak a szíveknek földi nyomorúságát, amelyek szeretnek, vagy szeretni akarnak, de nem tudnak vagy szeretniök kell anélkül, hogy akarnának. Csak keveset feleltem neki, de tisztán láttam, hogy a mi korunk és a mi országunk sok férfia sem tudott a nőről sohasem másként gondolkodni. Bárha Panja nézetében volt valami a gyermeki fölfogás derűs vonásából, alapja mégis olyan ítélet volt, amelyet nagyon jól ismertem. Ha csak néha-néha mondtam neki ellent, azért történt, mert tartózkodásommal tekintettel voltam fiatalságára és arra a tényre, hogy a legtöbb ember csak tapasztalással okul és hogy mindenki nagyobb-nak tartja magát, mint bárkinek az élményeit. Ilyen és ehhez hasonló fölfogás továbbá jólelkű ifjaknak megadja azt az óvatosságot, amely ellenálló erejük mértékének valószínűleg megfelel.

Alapjában véve azonban nem jó, ha valaki ilyen nézettel nagyon is sokáig gyerek marad és én ritkán vettem túlságosan komolyan azokat a férfiakat, akik elvitatják a nőtől a lélek önálló erőit, csak azért, mert ezek mások mint a férfiaké; mert csak fölületes ember mondja valamiről könnyelműen, hogy nincs meg, holott csak el van rejtve. De különben is nagyon nevetséges, ha a nőnek ama tulajdonságait kifogásolják, amelyeknek dicséretéből, amíg javunkra válnak, nem fogyunk ki. A nő külső tapasztalat nélkül is annál biztosabban tud a maga értékének megfelelően választani, minél inkább jellemmé domborodik lelki és szellemi életének összefüggése a tulajdonságaival. Ez az érték azonban nem abban a képességben fog megnyilvánulni, hogy a férfiakat igazságosan össze tudja egymással hasonlítani, hanem állandóságában.

Nem egy reggel telt el így komoly beszélgetéssel és semmiségekkel való fölületes játékkal; a nap állhatatosságban, hűségben és erőben megint kezdett túltenni rajtunk, ez áldott zóna földi lakóin. Mint úton talán nem egy embert, az ünnepi szabadság túltengésében gyakran engemet is elfogott a vágy ama nagyobb szellemi szabadság biztossága után, amelyet legjobb erőink egész megfeszítése ad meg nekünk. De ez az éghajlat megfosztja vérünket fajunk komolyságától, a tevékenységre irányuló sajátos makacsságától és főként a hajlandóságtól állandó munkára. Amióta a történelem népünket ismeri, azóta számtalan ember lett közülünk a déli nap csábítgatásának áldozata, csaknem észrevétlenül, menthetetlenül hatalmába kerítette a tétlen élvezet édessége és csak életerejének elvesztése után riadt benne föl a honvágy, amely az elpusztító napok ragyogásában buja fájdalommal süllyedt.

Amikor a tengerparton hevertem árnyas fák

alatt és álom és akarat ringatódzott az ég és a víz kékjében, gyakran gondoltam Homerra és hő-sére, aki hajóárbócháoz kötözve, fogékony lélekkel, tehetetlenül és vágyban égve haladt el a dicsőített sziget mellett, mindent fölismerve és a szellemtől megbűvölve, legyőzve magát az eszé-vel, amely régibb volt mint a vágyódása, magát odaadva és magán uralkodva. Gyakran irigyeltem, gyakran sajnáltam, mint akit lelkének hidegsége száműzött a boldog odaadás oltárától. De álmaim-ban megjelentek az éneklő asszonyok és csábító testük pompája alatt megsejtettem gyilkos kar-muk halálos erejét.

Belső nyugtalanság mindig másra unszolt. Meg-próbáltam dolgozni, de mindjárt a szegényes kez-det után elégettem a silány kísérletezést, amely a köröttem levő pompát szavakban és alakokban akarta megfogni. Amikor a nap zöldesarany reg-geli tüze kigyulladt az ablakomat eltakaró bokro-kon, érzékeim annak a tökéletességnek a sejtésébe merültek el, amely mellett haszontalan és mulé-kony semmiség minden emberi mű. Csak az áhi-tatos odaadás tett szabaddá.

Panja aggódva figyelt engem és egy napon így szólt :

— Sahib, miért nem égeted el a papirost, mi-előtt teleírod?

Ez már bosszantott. Szolgának ilyen kérdéshez nincs joga.

— Ostoba, — feleltem, — hát nem tudod, hogy a papirosra gondolatokat lehet írni és ha mind-kettőt egyszerre égetjük el, akkor a gondolat füst alakjában azoknak az embereknek a fejébe hatol, akiket meg akarunk győzni a mi véleményünkről.

Panja nagyot nézett és áhítatosan hallgatott. Ezt még nem tudta. Nemsokára rajtakaptam, amint a kertben különöseket ugrálva elégetett egy levelet és azzal az elégtétellel távoztam, hogy illet-

len kérdéseért azzal fog lakolni, hogy megcsalódik reménységében.

Futólag a mangalorei német misszió képviselőivel is érintkeztem; tevékeny és komoly emberek, akik kis ipari műhelyekben foglalkoztatják az áttért benszülötteket és csak elvétve és mindig sikertelenül merészkednek szellemi harcot kezdeni a hinduizmus képzett képviselőivel. Nincs képzettségük és tudásuk, de mindenekelőtt nem tisztelik a brahmant vagy Buddha tanítását, már pedig az az együgyű hit, hogy itt «sötét pogánysággal» van dolguk, a legjobb út az alapos sikertelenséghez. Furcsa emberekre akadtam e misszionáriusok és missziós asszonyok között. Ami rajtuk a finomtabb várakozással szemben mindig elidegenítő, ez az, hogy tudatosan begubózzák magukat olyan világszemléletbe, amelynek ható ereje kipróbálatlan marad. Könnyen igaza lehet az embernek, ha csak magát hallja vagy azokat, akik vele egy véleményen vannak és az ilyen alakok nevetségessége azon alapszik, hogy együgyűségük nagyszerűséggel és óvatosságuk tapintat hiányával kapcsolódik össze.

Ezeket az embereket, ha nem vagyunk velük egészen tisztában, csakhamar fölismerhetővé teszi az a jellemző tulajdonságuk, hogy képesek minden dologról véleményt mondani, mindent megítélni és értékelni anélkül, hogy fáradságot vettek volna maguknak a dolog megértésére. Ezzel a világfölfogással természetesen együtt jár a nagy előszeretet a dolgok fonákja iránt, amely mindenben, az emberben is, könnyebben fölismerhető, áttekinthetőbben és komplikált kifejezés vagy sokoldalú vonalvezetés nélkül nyilvánul meg. És ezért van rendszerint, hogy ezeknek az embereknek az önérzete azon szokott fölépülni, hogy először, sőt csakis árnyoldalait fedezi föl a másként gondolkodó testvéreknek vagy távoleső dolgoknak és mi-

vel könnyebb valamit kifogásolni, mint megérteni, ez az önérzet csaknem óránként új táplálékot kap és pompásan kifejlődik. Panja egyszer, amikor már túl voltunk a megismerkedés elején, ezt mondta :

— Ezek az urak olyanok, mint Samaji királya, mindig uralkodnak, de nem tudja az ember, miért és kín.

A valóban szerény ember nem kíván titokban köszönetet lelki tulajdonságaiért és kissé kínos mindig, ha a cseléd valami különösnek tartja magát azért, mert a gazdája valami nagy dolgot művelt. Mégis bizonyítékokat szereztem a bensőséges hit erejéről és mert nem szeretném, ha ama jellemző szavak után, amelyeket ezekről az emberekől előrebocsátottam, az a kárhozatos hírem támadna, hogy a gúnyolódók padjáról beszélek, elmondom a történetet úgy, ahogyan hallottam :

Nem régen, amikor ez a kis keresztény község imára gyülekezett össze, szólásra állott egyik miszsiós asszony, aki a különben oly áldott Württemberg királyság sötétebb vidékéről származott és csodálatos módon bebizonyította, hogy mily együgyű tud lenni istenfélelmében. Rövid ima után, amelyet ezek a gyülekezetek hangosan és közösen szoktak végezni, elmondta, hogy az Úristen kifürkészhetetlen akarátának mellette ülő, már föl-nőtt Helén leányát galandféreggel tetszett sujtani. Kérve kérte a közösséget, hogy vele és gyermekével együtt könyörögjön az Istenhez e kellemetlen elősdi eltávolításaért. Kívánságát készségesen teljesítették és a gyülekezet férfiai és asszonyai Isten szeme előtt megfelelő hosszú ideig áhítatos könyörgésben foglalkoztak a fiatal hölgy galandférgével és azzal az úttal, amelyet e különös állat jövőjére nézve reméltek.

A gyűlés befejeztével a teremben levő egyik barátságos résztvevő nő kijelentette, hogy otthon

olyan hatásos szere van, amelynek még energikus galandféreg sem tud ellenállni és ezt az orvosságot köszönettel elfogadták. Már a legközelebbi összejövetelen elmondhatta az anya a figyelő hallgatóságnak, milyen csodálatos módon hatott leányára a közös könyörgés ereje. Megindultan elbeszélte az egybegyűlteknak, hogy a galandféreg, úgy látszik már kimult állapotban, eltávozott, de vonásai nagy békét fejeztek ki.

Hogy Isten keze őrökdi ezeknek az áldozatkész embereknek a jólétén, kitünik egy másik, nem kevésbé különös történetből is, amelyet Mangaloreban egy nagyon tapasztalt és a bálványimadásban kipróbált férfi beszélt el nekem. Amikor ez az úr pályafutása kezdetén egy szép estén házának verandáján tartózkodott, egyszerre csak azt látta, hogy a kert felől a lépcsőn egy tigris jön fölfelé. Az Isten azonban a megdöbbent embernek még idejében olyan jó gondolatot adott, amely megmentette. A szabadban tartott legutolsó iskolai előadás idejéből szerencsére még az erkélyen maradt a harmonium, ez a pietista hívő körökben nagyon kedvelt áhítatossági hangszer, amelyet itt-ott indiai missziók is használnak, habár csak ritkán tud szembeszállni az éghajlat hatásával. A megrettent ember rávetette magát erre a hangszerre és bizakodó hittel a szép templomi éneket kezdte játszani :

Hogy fogadjalak téged
És hogy álljak eléd?

A tigris erre állítólag rögtön eltávozott, hogy a vadonban keressen védelmet.

Egy délután, amikor a verandámon egy kas-miri kereskedő tarka rézvázáit és hímzéseit mutogatta nekem, küldött érkezett a városból, aki a benszülött szolgák szokása szerint, megszólításra

várva, szerényen megállott a lépcső alján. Panja és a szakács nagyon sok mindenféle kis üzenetet kapott és ezért nem sokat törődtem az idegennel, aki kis idő múlva a torkát köszörülte és amikor odanéztem, kezét a homlokára tette és másodszor is meghajolt. Tehát nekem szól a látogatás. Magamhoz intettem.

— Éppen jókor jössz, — mondtam, — mit ér a te véleményed szerint ez az aranyfestésű függöny? Te pártatlan vagy, mondd meg.

Az idegen figyelmesen vizsgálgatta a szövetet és a munkát, de én úgy láttam, hogy eközben valami kiutat keres, amelyen nekem is és a kereskedőnek is kedvére lehetne. Azután így szólt:

— Nem ismerem pontosan ennek a munkának az értékét, de ismerem Devan Chundart, a kereskedőt, aki téged kiszolgál és tudom, hogy becsületes és óvatos.

— Ha nem lenne az, tőled tanulhatná meg, — feleltem.

Tetszett nekem a felelet és alaposabban szemügyre vettem a jövevényt.

A ruhája gondozott volt és jó és semmiben sem simult az európai ruházathoz. Vörös turbánja selyemből volt, fehér derékkötője szélesre volt hagyva és mint valami bő bugyogó, leért a térdéig, sötét posztókabátka, aminőt a perzsák hordanak Bombayban, takarta el mellét és karját.

— Hát veled mi van? Mi hozott hozzám?

— Az uram kéret, hogy holnap ebben az órában várjad, az idegen Sahibnak köszöni a kérését.

— Mangese Rao brahmint szolgálod?

— Az uram Bahadur Mangese Rao.

A csendes rabszolga egy ezüstrupiát kapott. Szívem az örömteli meglepetéstől hevesen dobogott. Igazában nem is remélve fáradozásom sikerét, követtem a kollektor tanácsát és levélben megkérdeztem a brahmint, hajlandó-e engem szansz-

kritban és hazája történetében oktatni. A legutolsó hetekben az az érzésem támadt, hogy a városban való könnyelmű viselkedésemmel alighanem eljátszottam ennek a komoly politikusnak és diplomatának a bizalmát, mert föl kellett tűnnie, hogy másként viselkedem mint az angolok, de másrészt a missziónáriusok szokásait sem vettem éppen mintául. Mangaloreban egyébként kevés európai ember volt. Panja mindenféle vidám dolgot mondott el nekem arról, hogy a nép mit gondol rólam. Itt az angol kormány alakoskodó kémjének tartottak, amott gyöngykereskedőnek, a nép alsó rétege pedig varázslónak gondolt, mert egyszer versenyre keltem egy bűvésszel, aki még sohasem látott francia játékkártyát és annyit értett a kártyafogásokhoz, mint én a kigyóbűvöléshez.

Nos, most úgy látszik, hogy a brahmin nem talált rajtam semmi megütközni valót. A kereskedő megkapta a kért árat és a nap hátralevő részét kincseinek kényelmes becsomagolására használta föl. Az az üzlet, amelyet velem kötött, nyilván lehetővé tette számára, hogy néhány hétre a magánéletbe vonulhasson vissza. Panját szólítottam.

— Tudom már, — mondta hidegen, — gonosztevőket hívsz a házba. Nemsokára mindhárman lógni fogunk.

— Hát honnan tudod, hogy ki jön?

— Hiszen te magad mondtad meg nekem, Sahib.

Meg voltam győződve, hogy ezt nem tettem, de erről nem kezeskedhettem. Egyre újra meglepett az a tény, hogy a legaprólékosabban figyelnek engem, de hát indiai szolgának a kíváncsiság a legszentebb kötelessége és gyakran úgy látja az ember, mintha a hallgatagságra halálbüntetés lenne kiszabva. Bizonyos volt, hogy Panja nem örült ennek a látogatásnak; amit csak tudott ennek a kasztnak kétezer éves történetéből, mindazt le-

szólta és meggyanúsította. Mégis egészen világosan észrevettem azt a tiszteletet, azt a régi becsülést, amely a brahminok valamennyi kasztjával szemben megnyilvánul és amelyet se gyűlölet, se félelem nem tudott megszüntetni.

Mangese Rao másnap a legnagyobb pontossággal a megállapított órában állított be. Lóháton jött a kerti kapun át egészen a veranda falépcsőjéig. Szolgája, ezúttal egy másik, aki a lovát száron vezette, tompa kiáltással, amely különös ünnepiességével és erős páthoszával örökké emlékeztetben marad, jelentette be az urát. Panja komolyan és méltóságteljesen megjelent.

A brahmin csak akkor jött föl a lépcsőn, amikor én megjelentem az ajtóban. Európai módra kezét nyújtott. Az egyetlen dolog, ami külsején kívül szokásában a kasztjára emlékeztetett, az a különös rituális gondosság volt, amellyel az ajtó küszöbén levetette a cipőjét, hogy meztelen lábbal lépjen be az idegen házba. Eközben nem hajolt le, a sáfrányvörös szandálszerű cipő úgy maradt ott, mintha valami varázsszóra került volna le a lábáról.

Vendégemnek valószínűleg fogalma sem volt arról, hogy az első pillanattól kezdve milyen hatást tett reám. Bármekkora is az önérzete annak az embernek, aki ismeri a maga értékét, mégsem fog föltétlenül hinni a hatásában, mert tudja, hogy másvalaki csak annyit tud méltányolni, amennyit fölfogni képes és ebben a tekintetben nem volt oka a brahminnak arra, hogy rólam az ő kiváló tulajdonságainak különös méltánylását tételezze föl. Amikor megtudtam a korát, meglepett, hogy mennyivel fiatalabbnak látszott. Nem csak gondosan beretvált és nagyon vékony arca hazudtolta meg a korát, hanem mindenekelőtt szokatlanul karcsú alakja és mozdulatainak kellemessége, amelytől távol volt minden tetszenivágyás. Amikor szeme, világosbarna arcából sötéten, először tekintett a

sárga selyem turbán alól az enyémbe, kíváncsiság, kielégülés és büszkeség mámorában elfogott amaz évezredek szellemének a sejtése, amelyek mintha kései gyermekük halántékára koszorúként kulturájuk ragyogását tették volna. Ifjúságom amaz álmainak varázsa boldogított, amelyeket az India név ébresztett bennem és úgy látszott, mintha csak ma állanék igazában titkainak kapuja előtt.

Az első szavaknál, amelyeket egymással váltottunk, az idegen szem úgy tekintett reám, mintha semmi sem lenne távolabb ettől az embertől, mint az, hogy engem vizsgáljon. Most először történt, hogy jólesett a fölsőbbiségnek e szerénysége és megértettem, mennyi bizonytalanság, mennyi védekezés és hamis aggodalom van abban a vizsgálódásban, amellyel legtöbbször kezdeni vagy elfogadni szoktunk új ismeretséget. Szemének közönbössége udvarias volt és olyan biztosságot teremtet, mintha a világon semmi sem volna természetesebb, mint a találkozásunk. Eszembe jutott a kollektor elbeszélése és mosolyognom kellett a buzgalmon, amellyel azon fáradozott, hogy teljes képet adjon nekem erről a férfiről, tudtam, mi volt az angol ember aggodalmának az alapja és semminek sem örültem annyira, mint annak, hogy a brahmin és én nem politikai érdekből találkoztunk.

Ez magyarázza meg azt, hogy tartózkodó, kicsinyes óvatosság nélkül és derült nyíltsággal beszéltem ezzel az emberrel és ő úgy látszik, hamar meglátta, hogy én nem félek semmitől, csak az ő személyes becsülésének az elvesztésétől. Meglepő volt, hogy temperamentumom megnyilvánulásából mily helyesen következtetett érzületemre. Nyilvánvaló, hogy anélkül, hogy alakoskodónak vagy túlzottan óvatosnak tűnt volna föl, már beszélgetésünk első félórájában egész sor titkos vizsgálatot végzett és ennek eredménye minden aggo-

dalmát eloszlatta. Beszéltünk az angol kormányról, dicsérte körültekingetését, szóba került a német misszió és Mangese Rao udvariasságból irántam, mint a misszió képviselőinek földije iránt, ezekről az emberekről a legjobbat mondta, amit csak mondani lehetett.

Elég fiatal voltam ahhoz, hogy ne tűrjem szó nélkül, hogy a szent együgyűség e profétáival képviselem Indiában a német birodalmat és így szóltam :

— Azok az emberek együgyűek.

— Ez nem zárja ki őszinteségüket, — mondta Mangese Rao.

Én azonban nem állhattam meg, hogy hozzá ne fűzzem :

— Keveset árthatnak önnek, mert oly elnéző irántuk.

Mangese Rao mosolygott, vigyázatlanságom úgy látszik jólesett neki és ezt mondta :

— Csak azokon a területeken érintkezünk velük, amelyeket mi átengedünk nekik.

A jezsuitákról lényegesen más volt a véleménye, mint a protestáns misszióról és amikor elmondta, hogy miféle követelményeket lát a rend tevékenységével és sajátos működésével kielégítve, azonnal észrevettem, hogy mily keveset törődött mindennel, ami nem a szellemi térre tartozott.

Mindabból, ami körül beszélgetésünk forgott, eddig minden arra vallott, hogy vendégem távolról sem törődött politikával, sőt az ország sorsa, gazdasági és szociális helyzete a legkevésbé sem érdekelte. Átmenetileg nem voltam tisztában azzal, vajjon a kollektornak a véleménye nem volt-e téves és vélt ellenfelének ártatlanságát a legnagyobb fokú alakoskodásnak tartotta. A nap tarka játékot űzött a csendes szobában, látogatóm tompított világításban ült és ha rátekintettem, a vendéglátó házigazda büszke örömét éreztem a ritka vendég-

gel szemben. A háttérben a kék függöny, amelyet előző nap vásároltam, díszítette szobám falát és Mangese Rao válla, fénylő fekete haja és turbánjának tompított selymes sárga színe idegenszerűen és meseszerűen ütött el tőle. Ez a látvány néha mintha az ezeregy éjszaka mesevilágából való kép lett volna. Panja nesztelenül és óvatosan teát és dohányt hozott és ugyancsak meglepett, amikor láttam, mily mélyen és ünnepiesen köszöntötte a brahmint, aki csak a szemével köszönt, de a fejét meg sem biccentette.

Egy idő múlva mintha a vendég mégis nagyon gyorsnak találta volna társalgásunk menetét. Az előkelő indiaik az európaiakkal rendkívül nyugodt módon érintkeznek és az ország uraival való társalgásban megszokták, hogy szavaikat eszköznek tekintsék gondolataik elleplezésére. Ezt a művészetet bizonyára nem a mohammedán és az angol hódítókkal folytatott harcaikban tanulták meg, hanem sokkal gyakrabban megcsalódtak, semhogy a megátalkodottságig bizalmatlankodók ne legyenek. Amennyire Mangese Raot későbbben megismertem, természete inkább őszinte volt, mint alakoskodó, de ismerettségünk kezdetén minden nyilatkozatomat újra és újra megvizsgálta, hogy mi rejtőzik a szavak mögött vagy azokon túl. Ez a vizsgálgatás gyakran habozóvá vagy hallgataggá tette és én hamar rájöttem, hogy ha gyorsabban akarom megnyerni a bizalmát, erre bizonyára az a legjobb eszköz, ha bizonyos közönbösséget mutatok minden óvatosság iránt. De van-e óvatos ember, aki még gyanútlanak látszó odaadással szemben is meg ne fontolgatná rejtett célhoz szolgáló eszköz lehetőségét? Mangese Rao ügyesen olyan utat választott, amely észrevétlen megfigyelésre és hallgatásra adott neki alkalmat: a szomszéd asztalról sakk-táblát vett elő és mintegy gondolatokba merülve és látszólag önfeledten, rendezni kezdte a figurákat.

A játék, amelybe nemsokára belefoglunk, nagyon mulattató volt, de csak rövid ideig tartott. A negyedik lépésem után udvarias sajnálkozással megjósolta a brahmin a sorsomat és megkérdezte, hogy a királyom a sakktábla melyik kockáján látná legszívesebben a bukását. Megmondtam és a fafejedelem egy ideig a maga harcosaitól és az idegen harcosoktól szorongatva, mint valami megpirosgatott kuli, ide-oda csúszott, míg végre egyik ellenséges paraszt alattomos támadása következtében azon a kockán ért véget dicsstelen uralma, amelyet előre kijelöltem.

— Ez úgy jár a maga eszével szemben, mint az angol kollektor, — mondtam nevetve.

Mangese Rao gondolkodás nélkül így felelt:

— Ne becsülje túl azt a kis könyvet, amely dolgot ad a hivatalnoknak; remélem, hogy egyszer mindent hatásosabban elmondhatok.

— Hát ön írta és leplezetlenül bevallja?

— Amit négy szem közt bevallok, hat szem közt könnyen letagadhatom. De azt hiszi, fenyegethet-e veszedelem olyan kormány részéről, amely nem mer egyenes kérdést tenni csak azért, mert fél, hogy olyan választ kap, amely beavatkozásra kényszeríti? Engemet nem az ügyességem véd meg, amely felében elnézés volt azzal a személyiséggel szemben, aki nem tudott rajta túltenni, ami engemet megvéd, az a birodalomban velem együttérzőknek hatalma és akarata.

— Azt is tudja tehát, hogy néha a kollektor vendége vagyok? Kérdeztem a legnagyobb érdeklődéssel.

Mangese Rao bólintott.

— Mi Mangaloreban könnyebben meg tudjuk figyelni az európai embert, mint megfordítva. Eleinte az a gondolat foglalkoztatott, hogy ön talán az angol kormány érdekében hívott meg ma-

gához, ezért jöttem el. De ez a gondolat hamis volt.

— Ki kezeskedik önnek erről?

— Az ön iparkodása, hogy őszintének tűnjék föl, — mondta a brahmin és mosolygott, — így csak az az ember jár el, aki valóban őszinte.

Nevettem és mert ő komoly maradt, ezt kérdeztem:

— Nos és ha az ön véleményével ellentétben, talán csak közönbös társalgás közben elmondanám a kollektornak a vallomását?

— Nem kapna érte köszönetet, de kárára sem lenne, — mondta különös érdeklődés jele nélkül a brahmin. — Senkinek sem fontos, hogy tizedszer is meghallgasson valamit, amit úgysis tud.

A nap azzal telt el, hogy Mangese Raonak tőviről-hegyire beszámoltam az ő országában eltöltött napjaimról. Nem csak az eseményekről beszéltem, hanem azokról az érzelmekről is, amelyek keresésükre készítették. Nyugodt szemmel hallgatott meg, itt-ott közbevetett egy-egy kérdést, amely megértéséről tett tanúságot és engemet mindig nagyobb őszinteségre bírta. Végre bevallottam neki az okot is, amiért házamba kértem és öröme nem volt büszkeség nélkül, amikor előkelő módon arról biztosított, hogy szellemi tulajdonának a java az enyém abban a mértékben, amelyben vágyakozom rá.

— Megértem a szellemet, amely önt kikergeti a világba, — mondta búcsúzóul. — Minden nép egyes fiait mindig megragadja ez a nyughatatlanság, seholsem találnak nyugtot és bejárják a világot. Áldás vagy átok jár velük és ezek az illető emberek értéke szerint támadnak. Az egyiket fékezhetetlen gazdagsága, a másikat üressége kikergeti. Az utóbbi azt hiszi, hogy meggazdagodva tér haza, pedig csak rendetlenséget és zavart hagy

hátra mindenütt és valójában haza sem visz semmit, mert üres fejben van a legkevesebb hely. A gazdag azonban, amikor keres, ad és vándorlásának insége gyakran annak válik hasznára, akivel találkozik.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Åz utolsó tüz és a régi szellem.

Akkor még a «Prabuddha Bhârata», a fölébredt India idejét éltük. A nagy szellemi áramlat hirdetői végig az egész országban a népeknek az ősi vallás fényében való egyesülése új hitével termékenyítették meg a lelkeket. Brahma-Samaj működése, aki a Védákat, de különösen az Upanisádokat tisztult theizmus értelmében magyarázta, kísérlet volt arra, hogy a bálványimádás és a babona sötéttségében szociális reformot teremtsen meg, ami Raghunatha Raoval megkezdődött és makacs harcokkal először a kasztszellem ellen fordult. Svâmi Vivekânanda neve mint hangos ébresztő terjedt el az alvó, elnyomott országban, de ennek az új igazságnak lappangó lángja sohasem csapott föl a szabadság teljes hitével.

A fölkelés e prófétáit követték mások. A fölfogás különböző irányai pártokba csoportosították követőiket és ami újraéledő országos vallásban való egyesüléssel kezdődött, pártviszályá fajult és amikor még európai agitátorok is beleavatkoztak a nagy ügybe, egyre nőtt a tömeg bizalmatlansága. A gondolatok áramlata itt buddhista irányba tereledött, amott keresztény eszmék befolyása alá került és az angol politika jól tudván, hogy egységeségének hatalma az ellenséges pártok szétforgácsolódásától függ, ügyesen a maga hasznára értékesítette a különböző megmozdulásokat és egymás ellen játszotta ki őket.

Ennek természetesen az lett a következménye, hogy azok a reformok, amelyeket kezdetben az új országos egyház fölépítésére szántak, mindinkább politikai színezetet kaptak, az új vallás fanatikus hívői nemsokára eszközt. láttak benne az ország felszabadítására az angol uralom alól és ez a változás halálos sebet ejtett az ügy szívére és ereje elapadt a célzatossággal és szenvedéllyel teli nemzeti törekvés sokféleségében.

Először Mangese Rao beszélt nekem minderről, akinek őszinte hite az egyesült India lehetőségében magával ragadott, csakúgy mint gyűlölete Angolország iránt és érintkezésünk folyamán mindkettő egyre leplezetlenebbül nyilvánult meg. Amily mértékben hitt Mangese Rao érdeklődésem őszinteségében, abban a mértékben nyertem meg a bizalmát és bárha, inkább elvből mint aggodalomból, a gyakorlati részletekbe nem avatott be, csakhamar mégis általános bepillantást szereztem a politikailag harcoló India érdekerületébe.

Föltette, hogy értékesebbek számomra az eszméi, mint az eszközei ezek megvalósítására és rám bízta, hogy a gondolatokból a tett lehetőségére következtessenek. Szeretete hazája iránt föllelkesített, reménysége forró volt és fiatalos és érdekes ellentétben volt azzal a megfontoltsággal és magauralommal, amelyet tanúsított. Azért az izzó odaadásért szerettem meg, amellyel olyan ügynek áldozta fel magát, amelynek jelentőségét és kilátását akkor nem tudtam áttekinteni. Bizonyos az, hogy gyors érdeklődésem olyan dolgokba keverhetett volna bele, amelyek rám nézve végzetesek lehettek volna.

De amit a brahmin nagy eszméinek gazdag világából átvitt a politikai küzdelembe, az oly szorosán összefüggött a fiatalságával, mint buzgalma a reménységével. Tulajdonképpen oly kevés volt politikus, mint amily kevés tudták őt civakodó

világukban lekötni az enyém és a tiéd kérdései. Törzsének papi hagyománya, amely vérévé vált, egyre visszavonzotta a szemlélődő csöndbe és a fölismerés alapjában véve hatalmasabban csábította, mint a harc a világ külső ragyogásáért.

Vele való ismerettségem és egyre sűrűbb érintkezésem megváltoztatta életmódomat és fölfogásomat a világról, amely körülvelt. Most már gyakran kóboroltam egyedül és elgondolkodva az élénk bazáron át és a templomok sötét kapui előtt, amelyeknek sárga rézlapjai a régi, számtalan kéz és láb érintésétől sötétre csiszolt fán, mint nem is sejtett csodák barlangjainak zárai, titokzatosan csillogtak. Új megértéssel figyeltem az indiaiak homlokán a sokféle jelvényt, amely majd korommal vagy hamuval, majd hennával volt festve és megtanultam a kasztokat egymástól megkülönböztetni.

Valahányszor fölhangzott a templomudvarok homályában a dobolás és füttyülés és az igazmondó gong, újra eszembe jutottak Mangese Rao szavai az egyes szertartások jelentőségéről és az ő reménységével együtt bennem az a kívánság ébredt föl, vajha megtisztulva e pogány torzítások salakjától egykori szabadságában fölébredne a régi szellem.

Egyszer messzi a városon kívül a tenger partján jártunk, az egyenes pálmazorokban és láttam, amint a napfényben barnán csillogó meztelen hinduk a sekély vízben halászgattak. Beszélgetésünk, mint már annyiszor, a politika világi dolgairól hamarosan vallási kérdésekre fordult és talán abban a reményben, hogy végre világosan és határozottan meghallhatom a hinduizmus értelmét, ezzel a kérdéssel fordultam Mangese Raohoz:

— Mi a Brahman? Mélyértelmű gondolatokat hallok, szépséggel teli bölcsességet, megváltó gondolatokat tele tiszta megszabadító hittel, de magát a Brahman fogalmát titokzatos homály fedi.

A brahmin erre így felelt :

— Az istenség lényét a szív csak érezheti, én azonban felelek úgy, ahogyan a Védák legrégebbi papjai magyarázták meg. Szerintük a Brahman a szellem világossága és a boldogság bű nélkül. A Brahman az öröm, az eredeti tudás, a fölismerésnek mindenre kiterjedő tömege, amelyet boldogság alkot, öntudattal megszerezhető és a legnagyobb belátással van fölruházva.

E pompás magyarázat után közelfekvő volt az a kérdés, hogyan részesülhet a szív ebben az üdvösségben. Mangese Rao kis ideig gondolkodott, azután ezt mondta :

— Elmondom önnek az Atmabodha egyik versét, amely talán nem úgy felel a kérdésére, amint ön föltette, de helyesen megfogalmazott kérdésre a helyes válasz lenne :

A jámbor, ki igaz tudásban jártas,
Fölismerés szemével látja meg,
Hogy benne van a világ mindensége
S hogy ő maga csak egy és mégis minden,
Mint vasgolyó, ha tűz izzasztja által,
A mindenséget áthatja a Brahman
A belsejében és kívülről is
A fényével, mivel maga ragyog.

Halkan beszélt és ünnepiesen. Úgy éreztem, mintha egy ezeréves szellemi birodalom emlékezett volna vissza elhalványuló fényére és sötét hatalommal most először fogott el a szomorúság az elveszett Indiáért. Magamban aggódva megéreztem, mily hiábavaló a harc, amelybe mint végzetébe ez az ember itt, mellettem belekeveredett és nyugtalan ingadozás nem engedte eldöntennem, az ő vagy az új világ értéke nagyobb-e. Mangese Rao mintha eltalálta volna gondolataimat, mert némi hallgatás után szabadabban, szinte mintha beszámolna, ezt mondta :

— Nyomasztó annak kényszerű fölismerése,

hogy minden, amit nagy áldozattal kivívtunk a rabszolgasorban levő nép számára, egyre a nép bizalmatlanságára ad alkalmat. Amikor elhatároztam a madraszi főiskola látogatását, kitzasztottak kasztom közösségéből és amikor sikerrel küzdöttem azért, hogy az ellenség körében tegyek szert befolyásos állásra, elvesztettem legszűkebb baráti köröm bizalmát. Pedig nekünk indusoknak nincs más utunk arra, hogy Angolországgal fölvehessük a harcot. Ma még a politikai hatalom elnyomja Indiában a szellem szabadságát, de nemsokára itt is, mint mindenütt a világon, a szellem jut hatalomra. Ezzel azután megkezdődik Indiában Angolország bukása. A belátók tudják ezt és már erős áramlat vehető észre, amely a nekünk megadott jogokat ismét megakarja nyirbálni, mert Angolország érzi, hol veheti föl velünk a versenyt és hol nem. De mily keserves, ha ebben a harcban azt kell látnunk, hogy saját földieink, akiknek javáért küzdünk, ellenünk fordulnak.

Később, amikor barátom végzete beteljesedett, gyakran kellett ezekre a szavakra gondolnom, úgy jutottak az emlékezetembe, mint végzetének szavakba öntött sejtelme.

A pálmák közt a színes tenger csillámlott. Elhaladtunk ama hely mellett, ahol a halottakat elégetik. A közelgő estére farakás volt előre elkészítve és a halott, akinek tagjait mesterségesen eltörték, csaknem négyszögbe görbítve, meztelenül feküdt a kis máglyán. Köröskörül sok hamuhely az elmúlt napokban lefolyt szertartásokra emlékeztetett és hirtelen eszembe jutott, hogy nem egy este milyen különösen kínzó égett szagot éreztem. A lelkek az elégett hús füstjében szállnak föl a Nirvánába. Ránéztem Mangese Raora. E csöndes homlok mögött az a rettenetes reményesség égett, hogy nemsokára a lázadás fog üvölni az utcákon.

A vörös úton egy bélpoklos koldus mászott négykézláb felénk ; a sűrűségben rejtőzködött, hogy üldözőinek kődobásaitól meneküljön ; most rekedten ugatott és szétroncsolt arcú fejét úgy forgatta, mintha kínjában megőrült volna. A parton hollók gyülekeztek össze, lármájuk fölkavarta a naptól ittas csöndet. Félre kellett néznem, amikor egy embernek minden hústól megtisztított mellkasát pillantottam meg.

— Beköszöntött a pestis és a himlő, — mondta Mangese Rao.

Hazamenet egy szót sem szólt többé. Talán neki is, mint nekem, fenyegetődzően az jutott az eszébe, hogy mennyi ellenség ostromolta és pusztította hazáját, ellenség, amely ellen nem használt semmi küzdelem. Az életnek amaz áldozatai voltak, amelyek valamely nép öregségével és fáradtságával jelentkeznek, az erkölcsök pusztulása, a bűn, a nyomor és az alattomos járványok.

Panja még mindig szükségesnek tartotta, hogy óvatosságra intsen és a maga fölfogásának nézőpontjából igaza volt. Megnyugtattam, amennyire erőmtől telt, ámbár ebben az esetben aggodalmának inkább féltékenysége, mint gondoskodás lehetett a szülője.

— Az angolok félnek a barátomtól, Panja. A legrosszabb, ami érheti, az hogy száműzik és ha engemet is ez a baj érne, nem történnék céлом ellenére és a magunk költsége helyett, államköltségen utaznánk Bombayba.

Panja minden izgalom nélkül, csaknem szomorúan elfordult.

— Te uram, nem ismered az országot. Ki beszél arról a veszedelemről, amely Angolország részéről fenyegethetne téged vagy a brahmint? Nem tudod, hogy Mangese Raot kasztjának papjai anyyira gyűlölik, mint a hiénát a sakálok? Fegyve-

reik elfojtják a kiáltást, a pálmák sűrűjében sötétség van, amelybe bíró szeme bele nem nézhet. Azt mondják a kobráról, hogy csak akkor veszi észre az embert, amikor már a halál kinyitotta a szemét és ezeknek a papoknak a kasztja ezt a kigyót szentnek mondja.

— Hogy érted ezt Panja?

Nagy érdeklődéssel kérdeztem ezt, mert ha indiai napjaim ez őszinte és gyermeki barátja nem heveskedett, akkor bizonyára hinni lehetett neki. Régóta tudtam, hogy a gyűlölet, amellyel eleinte Mangese Rao iránt viseltetett, titkos vonzalommá változott, amely nem szüntette meg féltékenységet, amire azonban jobban fölfigyeltem, mint az aggodalmára.

— Nem tudom, — felelte, — de mért még neked a veszedelemnek? Angol emberben csak addig bízatsz, ameddig a hasznára vagy és ha az ellenségeivel érintkezel, akkor nem tekinthet a barátjának. Mangese Rao a középén van, ahol nem találasz támasztékot, árulónak tartják őt a papok csakúgy, mint a kormány, mert amikor az országért folyik a harc, senkisé nem nézi az ember szívét, mint ahogyan te teszed.

— Az élet örömeivel, amelyek mindenkinek veszedelem nélkül kínálkoznak, Panja, nem törődöm. Amit kapok, megéri az én csekély kockázatomat.

— Nem azért beszélek így, mert el akarlak hagyni, — felelte Panja egyszerűen.

Régen nem láttam őt ennyire komolynak és elgondolkozva latolgattam a helyzetemet.

Mangese Rao a legutolsó hetekben ritkábban jött el. Megörlő feszültség volt a levegőben, amely annál nyomasztóbb volt, mert oka állhatatosan rejtve maradt, de új barátom hangulata együtt-létünk óráiban gyakran derült elfogulatlanságba

csapott át. Beszélgetésünk közben megfeledkezett a felelősséggel járó terhekről, amelyeket önként vállalt kötelessége rakott rá. Egy este a szolgája, aki kísérte, egy szíami párdúc bundáját hozta el, amelyet Mangese Rao ajándékuul adott nekem. Azt akarta, hogy fogadjak el tőle valami ajándékot és egy pillanatra úgy éreztem, mintha búcsúzásról lenne szó. Szemem egész este gyakran nyugodott a pompás bőr koromsötétjén; a vadon ezer emlékével föltámadt lelkemben a gondolat az éjjelre, India éjjelére és az állat uralmára.

Azon az estén kimentünk éjjel a verandára, a világirodalomra és legnagyobb képviselőire fordult a beszéd. Szárnyas éjjeli népség mozgalmas felhője gyülekezett a lámpa fényében és az asztal nemsokára olyan volt, mint vad összeütközés után a csatatér. A titokzatos éjjel tele volt számtalan teremtményének tropikus lázával és a hold fehéren csillámlott a fényes leveleken.

Nagyon furcsának találtam, hogy Goethe neve német hazájától tengerekkel és világokkal elválasztva, olyan természetesen hangzott, mintha rég az egész lakott föld szellemi tulajdona volna. Nagy életművéről a brahmin az én fiatalos lelkesedésemmel szemben olyan eredeti véleményt mondott, hogy mindig emlékezetemben fog maradni.

— Goethe, — mondá Mangese Rao, — annyira nevelőjévé lett a német nép gondolkodásának és igényeinek, hogy az ön földie aligha tudják pedagógiai határán túl terjedő jelentőségét helyesen értékelni, mert a legtöbben szinte az ő szemével tekintenek reája és mindent fölülmuló tekintélye nem kapcsolódik olyan hagyományba, amely mértékül szolgálhatna. Mint minden nagy embert, legvégül őt is alakító erejének terjedelme szerint fogják osztályozni és ebben a tekintetben mi Schiller Frigyeszt tartjuk a legnagyobb mesternek.

A beszéd átterelődött Dantera, akinek nagy, erkölcsi értékét dicsérte és akit mindenekfölött szeretett, Shakespearere és végre Kalidászára, akinek Sakuntaláját jóval többre tartotta, mint amit a nagy angol valaha is érzett, gondolt vagy alkotott.

Megfigyelésének módjából és megokolásából sajtóságon új és általános képet nyertem. Rejtett mosollyal kellett mindazokra a «nagyokra» gondolnom, akiket apáink nemzedéke és vele ifjúságunkban mi is olyan szívesen soroltunk a jelentékeny szellemek közé.

Panja nagyon boldog volt, amikor másnap azt mondtam neki, hogy Mangese Raoval az ország belsejébe szóló utazásban állapotam meg, amelyben ő is részt fog venni és amely néhány napig fog tartani és Barkur vidékéig és a Shita vízesésig fog bennünket elvinni.

Az őserdő szélén végtelen éjben a tűznél ültem Mangese Raoval. A pusztaság jajgatott és panaszos hangja vágyódást és gyászt keltett lelkemben. A csillagokat ritkán láttam oly fényeseknek, mint ezen az emlékezetes éjjelen, amelyet felejthetetlené tesz sok gondolat, aminek a hallgatag ember hangot adott. Panja már akkor sátorban aludt, amit tulajdonképpen mindig megtett, ha azt hitte, hogy nincs rá szükség és a dzsungelerdő árnyas homályából tűzünk közelében hallottuk, amint a legelésző ökrök a füvet tépték és nagyokat fujtak a földre. A hold még nem jött föl, de a csillagok fényében is messzire el lehetett látni.

A vacsora után Mangese Rao hallgatagon szívta magasodorta cigarettáját és mint már annyiszor, bizonyára ezen az éjjelen is, sok beszéd nélkül tértünk volna nyugovóra, ha különös esemény föl nem riasztott volna bennünket. Az egyik legelésző ökör, amelyiken még részben rajta volt a számszám, hirtelen különös módon rázogatni kezdte

magát. Ezt a zajt rám nézve csak az tette szokatlanná, hogy Mangese Rao hirtelen gyors egymásutánban két marék rőzsét dobott a tűzre, úgy hogy magas lángoszlop csapott föl, amelynek világánál a kék messzeség mintha rövid időre sötétségbe merült volna és a közelebbi környezet, mint valami vörös terem, kivilágosodott. Fölkelt és óvatosan az állat felé tartott, fegyverét csövénél fogva, ahogyan mindig szokta, kémkedve maga után húzta és én követtem az enyémmel. Indiában kevés veszedelem van, amelynek közeledtét világosan lehetne látni és amellyel nyugodtan lehetne szembe szállni; a végzetes eseménynek hirtelen beköszöntése egy része annak a nagy borzalomnak, amelytől nem menekül az indiai vadonban senki, aki fogékony a sejtelmek iránt. Hogy alapjában véve mennyire nem az életemet vagy barátaim valamelyikének életét veszedelembe sodró egyes esemény rendítette meg, hanem inkább érthetetlen közeledésének bizonytalansága tette ezt, látom abból, hogy egy pálmacsoport vagy melegház fölledt levegője még ma is a legnagyobb irtózattal tud eltölteni. A pálmalevél kemény zöldjének szárnyas alakja állandóan a halál sejtelmét ébreszti föl bennem, a kigyó mozdulatát azonban nem nézem más fölindulással, csak azzal, amelyet szépsége és különössége okoz. Bombay egyik szűk utcájában egyszer rámlott egy mohammedán hindu, de azért azóta sem féltem a legkevésbbé sem népének embereitől vagy fegyvertől, ellenben méztelen lábnak alig hallható nesze a kőpadlón még évek multán is megrémített. Ebből az eseményből alig emlékszem élénkebben másra, mint arra a tompa, halk «tapp-tapp»-ra, amellyel mögöttem elkezdődött.

És éppen így, ha ezen az éjjelen, a pusztaság szélén határozottan tudtam volna, hogy például párdúc ólálkodik a táborunk körül, nem lettem

volna oly izgatott, mint most, amikor kétségeskedve majd azt gondoltam, hogy valami semmiségről van szó, majd pedig valami irtózatos dolgot képzeltem el. Nevezze mindenki aminek akarja, elég az hozzá, hogy ökrünket különös merevgörcsben találtuk, annyira reszketett, hogy a szerszáma folyton csörgött és az állatot sehogysem lehetett a tűz közelébe terelni, ahol bajának okát kutathattuk volna. Egyszerre csak azt mondta nekem Mangese Rao, hogy maradjak veszteg és meg ne moccanjak, de nem jutott időm tanácsa követésére, mert a hatalmas állat hangtalanul összerogyott és a földön irtózatos rángatódzás és ziháló lihegés közben kimult. A tűz ismét szerény lángocskára lohadt le és ott láttam feküdni a fűben a csillagfényben a halott állat óriási fehér testét, mögötte pedig a kék pusztaság végtelenségét.

A brahmin úgy látszik tudta e hirtelen halál okát, mert figyelemmel és tudatosan mintha szilárd meggyőződésének igazolását kutatta volna. Végre egy nagyobb forgácsdarabot gyújtott meg a tűzön és a füstölő láng fényénél a kimult állat száján parányi, sötét szélű lyukacsokra mutatott.

— Ez az ok, — mondta lassan olyan komolysággal, amely nem volt más, mint meghatottság, — ez a kobra szúrása. Azt hiszem, hogy a legelésző állat a fűben fölzavarta a kigyót.

Borzongás fogott el, amelynek tartós hatását akkor alig tudtam igazán megérteni, de hogy most ember vagy állat lett-e a méreg áldozata, a lábamnál heverő elpusztult élet láttára nem volt döntő fontosságú. Újra éreztem a nagy tiszteletet a kobra iránt és Mangese Rao arcának komolyságán is ott látszott ez a tisztelet, mint nemzetségének egy ősrégi istenségre valló ősrégi emlékezete, amelyet semmiféle fölvilágosítás sem tudott befolyásolni.

Ez az élmény tehetette, hogy beszélgetésünk egy ideig a halál gondolatát és fogalmát érintette és

elmondom azt, ami e beszélgetésből kitörölhetetlenül az emlékezetemben maradt. Nemsokára ismét ott ültünk a tűznél, amely ezen az éjjelen nem aludt ki többé. A nyugodt embert különös nyughatatlanság fogta el; fájt nekem, amikor láttam, hogy okos gondolatai harcban állnak papikasztja világfölfogásának a szívében vérévé vált hagyományával. Még ma is olyan tisztán látom egyenesen ülő alakját, amilyen tisztán másnak a tudatában szó nem tudja életre kelteni, homloka és komoly szeme fölött a vörös fényű selyemturbánt, keskeny, csaknem kecses vállát és lehajtott fejét, amelynek amikor beszélt, olyan tartása volt, mintha gondolatait térdén nyugvó kezéről olvasta volna le. Olykor, ha különös súlyt akart adni valamely szavának, fölemelte sovány világosbarna kezét. Lelkünk fontos kérdéseiről azóta sem beszéltem belemelegedve és szenvedéllyel sohasem senkivel, aki annyi nyugalommal és oly finom tapintattal engedte, hogy társa elmondjon mindent, amit akar. Egyszer így szólt hozzám:

— Annak, aki az ön fölfogásával nem ért egyet, ne tegye könnyebbé a helyzetét azzal, hogy félbeszakítja, mert ezzel lehetetlenné teszi a számára, hogy bebizonyítsa, mily kevés a mondanivalója.

Gúnyolódását egyáltalán különös körülménységgel érvényesítette és legcsípősebb megjegyzéseit barátságosan tette meg. Fölsőbbsege diadalát sohasem élvezte láthatóan és a legbuzgóbban akkor beszélt, amikor ellenfelének vereséget kellett kihevernie. De hallgatása igazán érzékenyen hatott arra, aki megérezte, hogy hallgatásával lemondott és miért mondott le a meggyőzésről.

Egy napon meglátogattam őt Mangaloreban, amikor a jezsuita telep egyik páterével háza előtt az agyagföldön pálmaárnyékban sakkozott. A játék bizonyára mulatatta, de játékfelének véleménye szerint éppen azért nyert, mert mulattatott.

Amikor a páter a szemére vetette, hogy azért beszél folyton, mert a figyelmét el akarja terelni, új játszmában állapodtak meg azzal a kikötéssel, hogy játék közben egyetlen szónak sem szabad esnie. A szerzetes kissé bosszúsán veresége miatt, nem állhatta meg, hogy hozzá ne tegye:

— Ha ugyan tud annyi ideig hallgatni.

Mangese Rao nem felelt, hanem elrendezte a figurákat. Néhány lépés után ellenfele elvesztette a királynőjét és föladta a játékot, mire Mangese Rao szerényen megjegyezte:

— Csak azért ütöttem el, mert hölgy jelenlétében udvariatlanság lett volna a hosszú hallgatás.

Nos azon az éjjelen a halálról beszéltem, kezdetben meghatottságom könnyelmű túláradásával és fiatalságom romantikus fölfogásával. Mangese Rao figyelmesen hallgatott és végre megszólalt:

— Hallja hogyan üvöltenek a pusztaságban az éhes hiénák?

Kissé kijózanodva igenlően feleltem, mire ő elgondolkodás nélkül, amit csak azok fitogtatnak, akik nem bíznak a gondolataikban, így szólt:

— Micsoda ünnepnapot teremtett a halál a hiénáknak. Ha elhagyjuk táborhelyünket, hogy tovább menjünk, megtalálják az elhullott állatot.

És folytatta:

— Én akkor értettem meg a halált, amikor mint fiatalember egy nyári napon kellemetlen gondolatoktól kínoztva és halálos betegséggel a véremben kimentem a város kapuján túl. Nagynehezen, lázban vonszolva magamat egy omladékon haladtam át a pusztaság fűvén, amelyet annyira kiszárított a nap, hogy ropogott. Ekkor a kőkockák közt különös villogás lepett meg a napfényben és alig hittem a szememnek, amikor csillogó kigyót láttam a homokban feküdni. A hőség reszketett bőrének pompás szinei fölött, amelyek mintha a gyémánt haragos ragyogásától egészen a rubin

csöndes tűzéig a megtört napsugár valamennyi színét egyesítették volna. E vakító látvány pompája és gazdagsága annyira elragadott, hogy kíváncsian közelebb mentem egy lépéssel. De ekkor izgatott zúgás támadt, a lábamnál heverő összegyűrűzött test világító szépsége mint szárnyas rovarok tarka serege emelkedett föl a levegő meleg fényébe és előttem egy kis pusztai kígyó elrothadó maradványa feküdt, amelyen a szétrágott szürke bőr között világosan megkülönböztettem a vékony bordákat és az enyészet édeskés és utálatos lehellete áramlott felém.

A köztünk levő tábortűz bágyadt lángocskákkal kapaszkodott fölfelé a kékségbe, a csillagok földi termébe és éreztem, hogy a csoda hatása alatt megszerezket a szívem, amely mintha mindent megértene anélkül, hogy a gondolatok követni tudnák fönséges szabadságát.

— Az igazságot, amely ebben a hasonlatban van, mondtam, éppen úgy érzem, mint ahogyan akkor ön érezte, de mint azelőtt, most sem tudom gondolataimat a halálról a fölismerés bizonyosságává rendezni.

— A kígyó felé tett utolsó lépés volt az, amit ön az ön bizonyosságával gondol, mondta a brahmin. Ha meg tudja nekem mondani, hol szűnik meg az élet és hol kezdődik a halál, akkor megmagyarázom önnek a halált. Hol akarja ezt a határt megkeresni, a növénynél, az embernél, a kőnél vagy az állatnál? Akárhová nézek, a természetben minden pusztuló alak megújódását látom. Még a kőzet kristályainak képződésében is életet látok és e megmerevedett matematikai rendjében, amely éppen annyira tele van gondolattal, mint amilyen szép, azt hiszem, fölismerem a törvényeket, amelyek szerint én lélekzek, mozgok, örülök vagy búsulok. A halál tág fogalom, amellyel azért kell érzékeinknek élniök, mert időfogalmaink korlátozottak. És ami tudatosságunkat illeti, annál távolabb van tőle a hit a halálban,

minél inkább belefoglalva látjuk vagy érezzük magunkat minden élőnek a közösségébe. És mégis úgy vagyunk a halállal, mint az igazsággal, biztosabban megérezzük, mint az élő lélek bármely más elemét, de megmagyarázni nem tudjuk. Mindig kétfajta ember lesz, az egyik a maga lénye kötelességének tekintti a halált, a másik egy idegen hatalom önkénykedésének. A ti egyházatok azt tanítja, hogy a halál fizetés a bűnért, de az Istentek önként vállalt kötelességből halt meg.

— Krisztust tehát az önéi közé számítja? — kérdeztem. Azt hiszi, hogy élete módját és gondolatterületét az ön istenségének eszmevilágába sorozhatja be?

Mangese Rao azt felelte :

— Megteszem annyiban, amennyiben minden földi vallás, vagy helyesebben, minden földinek a vallásossága az óhaj és a remény ugyanegy forrásából fakad, de nem annyiban, amennyiben egyházainak tanítására vonatkozik. Krisztus gondolatai nagyobbak, mint a mi gondolataink és messzebbre visznek. Sokat gondolkodtak a keresztény vallások és a mi népünk vallása közt levő különbségekről és hasonlóságokról, de a legtöbb összehasonlításnak nincs jelentősége azért, mert nehéz a sikeres összehasonlítása két jelenségnek, amely lényegben különbözik egymástól, mert a Brahman filozófia, Krisztus bölcsesége ellenben praktikus oktatás. Azok az emberek, akik a jelenségek lényegét nehezen tudják megállapítani és utánérezni, különösen jelentéktelen mellékkörülményeknél fogva szeretik őket összehasonlítani és egymással szemben értékelni. Az ilyen fáradozásnak a legtöbb esetben nincs más célja, mint az, hogy az egyiknek az értékét leszólják a másiknak a rovására. Bármily keményen hangzik is ez az állítás, mégsem engedek belőle, mert a legtöbb embernek, aki többre tartja az érvelővel való fölértést az érzésnél vagy a megértést a hitnél, saját-

tossága az, hogy előbbre valónak tartja a kisebbitést, mint a nagyobbítást. Nekem tehát az is mindegy, hogy Krisztus ismerte-e a régiek bölcsességét vagy nem. Nagy gondolatok sohasem fiatalok, aminthogy nem is öregednek meg és lényegileg úgy hasonlítanak egymáshoz, mint hóban a hegyek legmagasabb csúcsai. Minél lejjebb kutat a szem, annál több különbséget talál; a csőcselék a legtarkább és csak a nyomorban egy. De a cél az, hogy az örömben legyünk egyek.

Ezek a szavak nagyon megleptek és boldoggá tettek. Nem annyira az ellenmondás szándékával, hanem azzal az élénk vágygal, hogy annál jobban megismerjem Mangese Rao gondolkodásmódját, azt mondtam:

— De mily rettenetes Krisztus tanításának hatása az emberiségre. Nem kell-e a kereszténységen jobban kétségbe esnünk, mint minden más valláson, ha áttekintjük véres befolyását a népek történetére?

— De hát ki tekinti át ezt a halált? — kérdezte Mangese Rao.

— Amit ön e tan eredményének tüntet föl, nekünk első kezdetének látszik. Az embereknek a kereszténység értelméért folytatott rettenetes és véres küzdelmét inkább e tan vajudásának mondanám, mint eredményének. Ez a tan még nagyon fiatal és alig terjedt el igazán. Nem tudjuk-e fáradtság nélkül más külső útját is kirajzolni a térképen, hogyan hatolt be Ázsiából Görögországon és Rómán keresztül Európa szívébe, mintha csak tegnap tette volna meg ezt az utat? És a földnek ama része, amely követőit hordja, nem nagyobb, mint amekkorát embereivel, városaival és templomaival együtt a Himalaja tömegével eltemethetnénk. Mire még háromszor letelik a Krisztus halálától máig lejárt idő, nagy szelleme kibontakozott az egyház szűk köpenyéből és sokkal inkább a szellemek elemévé lett.

A nap, mintha örök tűz fenekéről dobták volna a

magasba, fölkelte a pusztaság fölött és ujongó uralkodásvágy megfoghatatlan diadalában, mint már annyiszor, megkezdte útját a földön. Fűlsiketítően hangzott az őserdőben az állatok lármája és a természet hangos ébredése elűzte véremből az utolsó gondolatot is az alvásra. Elváltam társamtól és kimentem a pusztaságba, magam mögött hagyva a gőzölgő, zajongó dzsungelt. És a lángok közt, amelyek tisztítóan emelkednek föl, ha az ifjúság és a reggel találkozik egymással, eszembe jutottak Krisztus szavai : «Ilyen hitet nem találtam Izraelben».

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Hazafelé.

Alig egy-két nap múlva Mangaloreba visszatérésünk után a lelkeket a legnagyobb mértékben izgató hír terjedt el a városban. Éjjel egy szakasz angol katona érkezett, amely a tartományban szokásos szemleúton, tábori gyakorlat alkalmával állítólag elszakadt a többi csapattól. Ezt az ártatlan magyarázatot azonban senkisésem hitte el, a legellentétesebb hírek röpködtek a városban és a bazárúton és a tereken mindenütt ünnepies csoportokba gyülekeztek az egyérzelmű emberek. Csak az utcai csőcselék csatangolt megszokott utcáin, nem törődve a közömbös kormány jogaival és kötelességével és a kereskedők jó napokat reméltek, amikor a bazárélet tarka képében fölbukkant a katonák rikító vörös kabátja.

Az akkori rend szerint mindig négyesével sétáltak, megbámulták az idegen város érthetetlen különösségeit, megálltak emitt egy-két percre, amott fesztelenül szórakoztak és általában nagyon jámboroknak látszottak úgy, hogy nem sokat törődtem a titokban terjedő aggodalmakkal és a sokféle ostoba híreszteléssel.

Mangese Rao eltűnt a szemem elől. Ugyancsak

meglepődtem, amikor néhány nap múlva az angol ezredes kocsiján pillantottam őt meg. Az ezredes-től balra ült, de szorosan mellette és nyugodt arcvonásai a jól ismert sárga selyemturbán alatt, hideg közönbösséget mutattak és meg sem mozdultak. Az angol tiszt élénken beszélt és inkább jókedvűen, mint izgatottan gesztikulált. Minden azt a látszatot keltette, mintha véletlenül találkoztak volna. Ellovagoltam kocsija mellett. Köszönésemet kimérten viszonzozta.

De különös, hogy e találkozás óta vége volt a nyugalmamnak, pedig ha okosan fontolgatom meg a dolgot, éppen az ellenkezőjének kellett volna bekövetkeznie. Teljesen figyelmen kívül hagyva azonban azt, hogy nincs ország, amely kevésbé volna alkalmas arra, hogy energikus nyíltsággal és kuruc határozottsággal politikai hatalmat dokumentáljon, ez a csaknem barátságos angol látogatás hirtelen gyanús-nak és annál veszedelmesebbnek tűnt föl nekem, minél inkább rejtegetni látszott tekintélyét és jelentőségét. Mély nyugtalanság esetén semmi sem kelti föl jobban a bizonytalanság érzetét, mint ez a hal-kan, loppal járó India. Egyszerre csak mintha minden embernek és minden leánynak hamis arca lett volna, majd a brahminban bizalmatlankodtam, akit szerettem, majd Panjában, majd pedig saját érzéseimben; szabadulni szerettem volna az érdekvilágnak gabalyodásából, amelyet nem tekinthettem át, mert nem tudtam magamat teljesen odaadni és amelybe mégis be voltam zárva, mert szeretetem Mangese Rao iránt fogva tartott. Nagy örömmel fogadtam tehát azt a nemsokára kínálkozó ritka alkalmat, hogy én is tevékenykedhettem és kevésbe vettem a veszedelmet a fölszabadulással szemben, amelyet éppen úgy éreztem, mint ahogyan hosszú kételkedést követő elhatározás után érzi az ember.

A legutóbbi tapasztalatok után bizonyosnak látszott az, hogy a brahmint sokkal többre becsülték és

sokkal komolyabban vették, mint ahogyan ő maga előttem vagy mások előtt föltüntette. Ez a tapasztalatom bámulattal töltött el és büszkévé tett és ezeknek az érzéseknek bizonyára nagy részük van abban, hogy szinte meggondolatlan készséggel teljesítettem a kívánságot, az elsőt és az egyetlen, amelyet valaha előttem hangoztatott.

Egy sötét éjjelen, két óra felé Panja az ágyam mellé állott és kíméletes köhécseléssel fölébresztett. Még mindig a régi kíméletes módon végzett minden bejelentést és különösen akkor volt gyöngéd, ha álmomból ébresztett föl, mert tudta, hogy ez az esemény, inkább mint bármi más, rossz tulajdonságaim egész seregét szabadjára ereszti. Olyan sötét volt, hogy csak a fölhajtott, világosabb moszkítófüggönynek sötét háromszögét különböztettem meg. Nem ismertem rá senkire.

— Gyujts világot! — mondtam, mert sejtettem, hogy Panja van mellettem, — mit akarsz?

— Nem szabad világot gyujtani, Sahib, kelj föl, egy idegen van itt, aki beszélni akar veled, azt mondja, hogy Mangese Rao brahmin küldte.

Maga volt Mangese Rao. Panja azt tanácsolta, hogy semmi esetre se fogadjak éjjel olyan látogatót, aki azt kívánta, hogy ne gyujtsunk világot, de gondoltam, elvégre ellenfelem sem lát többet belőlem, mint én belőle és barátom neve engedeékennyé tett. A brahmin szokatlan ruházata fölismerhetetlenné tette. Kívánságára Panját kiküldtem.

Szemben ültünk egymással. A csillagok halvány fénye az ablak környékét szegényesen megvilágította és most, hogy már kivehettem Mangese Rao arcát, úgy rémlett, hogy arca keskenyebb volt és sápadt, de lehet az is, hogy ezt csak a bizonytalan éjjeli világosság mutatta. Úgy látszott, hogy küzd magával, elhatározza-e magát vallomásra, kimondjon-e valami kívánságot, elpanaszolja-e az elmúlt napok fáradságait, de mindebből nem történt meg

semmi. Rövid hallgatás után, mialatt alkalmam nyílt megfigyelni, mennyire elváltoztatta őt éjjeli ruhája, nyugodtan és minden bevezetés nélkül ezt mondta:

— A kormány katonái holnap az ön házában iratokat fognak keresni egy összeesküvésről, amely állítólag az egész országot behálózza és amelynek részeseit Mangaloreban is sejti. Mint tudja, engemet azzal gyanúsítanak, hogy együtt érzek az elégedetlenekkel és mivel gyakran megfordultam az ön házában, azt hiszik, hogy ön valamiféle viszonyban van az én érdekeimmel.

— Összeesküvés? — kérdeztem ijedten.

Mangese Rao várt, mondok-e még valamit, de hirtelen semmi sem jutott az eszembe; ez az éjjeli találkozás, a következő nap várható eseményei és végre az a leleplezés éppen annyira megzavart, mint amennyire fölvillanyozott. Milyen más színben tűnnek föl a dolgok döntés előtt, mint romantikus távolságban.

— Itt csaknem naponta van összeesküvés, — mondta Mangese Rao lassan, mintha másutt már volna az esze. — Fölfedezik és megghiúsítják; de ha nem is hiúsítják meg, azért még nem tör ki. Az angol hivatalnokoknak anyag és tér kell buzgalmuk érvényesítésére. Mi is így vagyunk vele.

Elfordult és szomorúan kitekintett a szürkülő éjbe. A tücskök csiripelése hallatszott, néhány csilag mintha szikra lett volna, belekapaszkodott a papayakoronák leveleibe.

— Sajnos, nekem jó a lelkiismeretem, — mondtam.

Különösebbnek és idegenebbnek még sohasem láttam ezt az országot. Eléggé ismertem a brahmin tartózkodó magatartását és így tudtam, hogy sokkal többet eltitkolt, mint amennyit sejtetett, de ügyének fontosságáról és a dolgok állásáról különben sem győzhetett volna meg semmi magyarázat annyira, mint amennyire éjjeli látogatása tette.

Ezen a napon néhányszor futóeső volt, hűvös levegő hatolt be hozzánk a nyitott ablak rácsán át és illattal és finom pengéssel elterjedt egészen a szoba sötét sarkáig. Mintha álmodtam volna.

— Mit tehetnék? — kérdeztem.

Mangese Rao a mellén kinyitotta a ruháját és néhány összekötözött csomagocskát vett elő, amelyben iratok vagy levelek lehettek, tisztán nem láttam, de a csomagolásból erre lehetett következtetni.

— Nem rejtené el a házában ezeket az iratokat? — kérdezte egykedvűen.

Gondolkodás nélkül igent mondtam és ebben a pillanatban hirtelen csak az fordult meg a fejemben, hogy házamnak vagy kertemnek melyik része lenne a legmegfelelőbb rejtékhely. Egy pillanatig sem jutott az eszembe, hogy Mangaloreban elég rejtékhelynek kell lennie egy maroknyi gyanús irat számára és az a gondolat, hogy talán visszaélnék velem, éppen oly távol volt tőlem, mint amennyire megvoltam győződve annak az embernek jellemességéről és értékéről, aki a kéréssel fordult hozzám.

Később gyakran gondoltam arra, hogy mely érzelmek érlelhetnek meg egy fiatal ember lelkében hasonló elhatározást és hogy alapjában véve mily ritkán van szerepe ebben a szolgálatkészségben az érzület egységének. Meglehet, hogy nem egy ember valami gyors elhatározása következtében, amelyet talán a pillanatnyi meggondolatlan szívesség szült, egész fiatalságának szabadságát és munkás életének díját vesztette el.

Átvettem a csomagot és ezt mondtam:

— Bízza csak rám a dolgot.

Ezzel együtt eszembe jutott, hogy a barátom éppen az imént tudtomra adta, hogy holnap valami házkutatásra kell elkészülve lennem és hogy fölvilágosítást kapjak a dolgok e különös összefüggéséről, valamit kérdeztem.

— Szeretném, ha ezeket az iratokat önnél meg-

találnák, — mondta Mangese Rao. Halkan beszélt és előrehajolva, de heveskedés nélkül és nem úgy, mintha ezzel az óhajával titokzatosabbá akarná tenni előttem az intézkedését. Aki Indiában külön és veszedelmes érdekeket követ, tudja, hogy nemcsak a fálnak van füle, hanem veszedelem fenyegethet az éjjel, a nő és a legjobb barát részéről is. Sejtettem aggodalmát és így szóltam :

— A szolgám megbízható.

Mangese Rao a fejét rázta.

— A szolgálja gyerek, — felelte. Az együttérzés és az őszinteség, ha nem párosul ravaszsággal, bármelyikünknek, akik ismerjük ellenségeink eszközeit, árulója lehet. Ön bizonyára olyan országból származik, amelyben a vakmerőség mellett nagy dicsőségnek számít az őszinteség és az erő, szabad népnek ez becsületére szolgálhat, a mi népünk már csaknem elfelejtette szabadságát.

E szavaira szomorúsággal töltötte el valami a szívemet és ebben a szomorúságban először éreztem egész teljességében szívem szeretetét az iránt az ember iránt és könnyörögve kérni tudtam volna, hogy mondjon le arról a hiábavaló és veszedelmes harcról. Tisztán láttam, hogy bármily erős is a lelke, a lénye nem tud ellenfeleinek fegyverével megmérkőzni, mert a nemesen gondolkodót az aljassal való küzdelemben végtére is legyőzi az undor. De tisztelettel a tűz iránt, mely lelkét égette, hallgattam.

Mangese Rao folytatta :

— Ne könnyítse meg túlságosan a kutatók munkáját, de legyen gondja arra, hogy föltétlenül megtalálják az iratokat. Ha a véletlen, amely éppen ott szokott beavatkozni, ahol a szándék a leghatározottabb, megghiusítaná az angolok sikerét, árulja el az iratokat azzal, hogy mialatt még keresik, látszólag ügyetlenül elrejtteni iparkodik.

Hirtelen abbahagyta a beszédet és mintha valami ellenvetést várt volna, de mert semmi gyanakvás

nem volt szívemben a barát iránt és mert tudtam hogy sohasem kérne tőlem semmit, ami ha neki javára válik, engemet megkárosít, nem adtam hangot annak a bizalmatlanságnak vagy aggodalomnak, amelyet úgy látszik bennem sejtett.

— A mi időnk még nem jött el, — mondta egyszerűen, amit önnél találnak, ártatlan természetű, de mégis elég jellemző arra, hogy fontos fölfödözésszámba menjen. Ezek az iratok elterelik a gyanút és eltörlik a nyomot a tartalmukkal, mire a vizsgálat eredményével hálásan beérik és rajtuk fogják megmérni azoknak az üzemeknek mineműségét és terjedelmét, amelyek a gyanút fölkellették. Nehány barátunk pellengére lesz állítva, de ők szívesen meghozzák az ügynek azt az áldozatot, hogy valami csekély büntetést elszenvedjenek. Végeredményben nem tudnak meg sokkal többet, mint amennyit már amúgyis tudnak.

— Ön sokat mond el nekem, — feleltem hálásan és csupa csodálattal e terv sorsa iránt.

— Az ön bizalmát bizalommal viszonzom, — mondta Mangese Rao és a mindig annyira fegyelmezett arc hűvösségét áttörő meleg tekintet érte röviden és szomorúan a szememet.

Még azt kérdeztem tőle, miként viselkedjem olyan vallatás esetén, amellyel azt akarják kitudni, hogyan kerültek az iratok a házamba.

— Mondja meg a nevemet, — felelte Mangese Rao.

— És ha önt is megbüntetik?

— Ezt nem merik megtenni és azokon fognak kereskedni, akiket mi előre toltunk, de jobb lenne, ha meg mernék tenni, mert a megbüntetésem biztosítaná számomra azoknak a bizalmát, akikért a büntetést elszenvedem. Minél kíméletesebben bánik velem a kormány, Mangalore brahminjai annál inkább tőlük elpártoltnak fognak tartani. Nyíltságom a papi kasztokkal szemben árulókat támasztana saját

táborukban, óvatosságom ellenben gyanakvóvá teszi őket. Sötét erdőben nehéz egyenes úton járni.

Ragyogóan köszöntött be az új nap Mangalore-ban. Még mielőtt a napsugár megfestette a barna pagodák csúcsát, Panja kíséretében, aki a ránk szakadó eseményeket mintha megsejtette volna, nem tágitott mellőlem, a folyó lapályának mocsaras mangrove-sűrűségén lovagoltam keresztül. A szemem különös idegenszerűnek látta a tájékat, az állatokat és a növényeket és minden tárgyat. Mikor a sötét vizen egy fabódé közelében csónakot vettem észre, amelyen egy hindú fagyoskodott a reggel hűvösségében és az álomtól még egészen ki nem tisztult fejjel a zöldes csillogású messzeségbe néztem, eszembe jutott az a nap, amikor dzsungelutam elején Tsirakalba érkeztem a Vatarpatnam-tó mellé és Panja a mohammedánokkal a kanuk árán vitakozott.

A nappal föléledésével együtt fölébredtek emlékezetemben utazásom élményei és képei fényükkel és gondjukkal és szívemnek azzal a soha meg nem szűnő kívánságával, vajha otthont találna ebben az országban és megszerezné azokat az összeköttetéseket, amelyek a meghittséget szeretetté változtatják. Huc, álomomnak majma öreg szemével ismét előttem ült, jövendőlgatva és bölcsen, belefáradva a sóhajtozó kreatura ama reménykedésébe, amely oly régi, mint a föld végzete.

Tapasztalatom új embereinek nyughatatlansága, gyűlölete és elkeseredése és kicsinyes, de mégis oly fontos érdekei pusztították el a harmóniában való azt a hitet, amelyet az érintetlen természet és a nagy tenger ébresztett bennem? Sohasem éreztem magamat eltévedtebbnek, mint azon a reggelen és a legszívesebben elhagytam volna mindent, hogy ismét a hangos vadon zöld árnyai közé menjek, amely veszedelmére lehet ugyan a szegény élet biztosságának

és jólétének, de megadja a léleknek az utat ahhoz a fölismeréshez, amely egyedül teremthet békét.

De óhajom csakhamar szökés vádjának tűnt föl, mintha kötelességek és föladatok várnának reám egy másik országban, olyan vidéken, amelynek erejével és céljaival összefűzött a származásom és hagyományom és évek óta most először fordult lelki szemem a tengeren át a hazám felé. Arra gondoltam, hogy az az ember, aki iránt már régóta a legmélyebb részvétellel viseltettem, a maga nemzetsége és a maga faja elpusztulásának szinte fájdalmas tudatában, sejtéssel tele az enyémmnek közeli dicsőségét és reményét mondta volna ki és hitének erejét, mint valami hagyományt éreztem izzani lelkiismeretemben.

A nap eseményei úgy folytak le, ahogyan Mangese Rao szavai után várnom kellett. Dél felé egy tiszt jelentette be magát nálam, akit három katona kísért. Rendkívül komolyan vette a kötelességét, azt a látszatot próbálta fölkelteni, mintha ő volna Angolország királya és patetikus parancsára azzal feleltem, hogy átnyujtottam neki a zsebkésemet, mintha a kardomat kérte volna. Nevetnie kellett és úgy látszik, ráeszmélt arra, hogy egy magánember nem regruta és egy német ember nem angol alattvaló, arra is figyelmeztettem, hogy a gyanú még nem bizonyítás és én magam nem vagyok gyanús okirat.

Önérzete megint nagyobb lett, amikor az iratokat megtalálta és fölkérésére ökrösszekéren elkísértem őt a kormányzósági épületbe. Útközben udvarias, csöndes és nagyon komoly volt és titokban örültem, hogy barátom terve sikerült. Mangalore egész sor lakásának magánjogaiba történt e nyilvános beavatkozás után egyébként egyszerre sokkal fontoskodóbb lett a katonai fölkészültség. A kormányzósági épület ablakából künn a tengeren egy ágyúnaszád alacsony szögletes körvonalát pillantottam meg, amely, mintha szénnel rajzolták volna, feketén és fenyegetődzőn úszott a csöndes kékségen. Az épület barát-

ságtalan udvarán csak úgy nyüzsgött a katona. Egy pillanatig komolyan aggódni kezdtem Mangese Rao sorsán. A legközelebb eső benyomások különösen akkor a legerősebbek, ha nem tévesztjük szem elől a pártok kilátásait. Panja halálsápadt arca mint a kísértet követett, szinte megkövülve maradt vissza a kert kapujánál, én nem tudtam, megértette-e a parancsot, hogy estére várjon és komolyan tartottam attól, hogy valami hősiecs ostobaságot fog elkövetni.

Két órai várakozás után, mely idő alatt a legrettegetesebb dzsungelmesékekkel megerősítettem egy jólelkű őrnek a hitét boszorkányokban és gonosz szellemekben és cigarettával ismét megnyugtattam, megjelent a kollektor és az angol ezredessel szemben, aki vele volt, jótállt ártatlanságomért. Előzőleg bizonyára részletesebben vitatták meg az ügyemet, a hivatalnok udvariasan, de kissé ingerülten bocsánatot kért tőlem, mert nyilván eszébe jutott, hogy Mangese Raoval az ő közvetítése révén ismerkedtem meg és hogy ama nap óta nem nagyon nőhettem ki magamat veszedelmes forradalmárrá. Ezenfölül mindenből úgy láttam, hogy a brahmint kímélni óhajtják. Egy ujonc elindult a lovamért és kissé szívtelenül és hidegen elbocsátottak. Nyilván sok volt a dolguk.

Panja boldogan és büszkén fogadott ; most, hogy teljes épségben ismét meglátott a házunkban, mintha szégyelte volna aggodalmaskodását, de sem az ő öröme, sem a magam megkönnyebbülése nem hagyott szabadon föllélekzeni. A nap hátralevő részében nagyon nyugtalanul majd ebbe, majd abba kaptam bele, semmi sem akart sikerülni, semmi sem foglalkoztatott komolyan, vártam és nem tudtam mit.

Panját estefelé elküldtem Mangese Raohoz. Nem találta otthon, de legalább megtudta, hogy szabadlábón hagyták és én nem tudtam magamban eldön-

teni, elégtételt érezzek-e vagy újra aggódni kezdjek-e.

E nyomasztó órákban történt, jelentőség nélkül levő kis esemény oly élénken megmaradt az emlékezetemben, mintha semmi más gondom nem lett volna. A rövid esti borulatban, amikor már világított a hold és én szivarozva a verandán a heverőszékben feküdtem, a kert kapujánál settenkedő árnyékot vettem észre. Egy ideig csak szemmel kísértem anélkül, hogy fontosságot tulajdonítottam volna neki, de végre előszóltattam Panját, aki kiment és csakhamar egy gyermekkel tért vissza, aki bámulva nézett reám és sokáig a száját sem merte kinyitni. Körülbelül tizenhárom éves leány volt, vörösés vászonruhában, nyitott hajjal és arca után ítélve az alsóbb kasztok valamelyikéhez tartozott. Panja segítségével csakhamar megtudtam kései vendégem történetét és kérését és titkos borzongással egészen más szemmel néztem a fiatal lényre, amikor tudtam, hogy néhány nappal előbb anyává lett. Az ilyen vallomást szó nélkül elhiszi az ember, ha tudja, hogy a tropikus Indiában mily gyakori ez az eset. A fiatal anya a folyó völgyében levő faluból jött hozzám és védelmet kért tőlem. Az én házamat alighanem összetévesztette a missziós teleppel.

— Az ő falujában most van a szabad szerelem éjjele, — magyarázta nekem Panja. A tavasz folyamán az ő kasztjának minden asszonya és minden leánya köteles magát egyszer odaadni annak a férfinak, aki megkívánja; egész éjjelen át üvölt és nyüzsög az egész falu, mint valami mocsár tele fuldoklókkal, akik örök kéjtelgésre vannak kárhoztatva. Addig tart, míg a föld peremén föltűnik a nap, akkor minden elcsöndesül és a nappalt átalusszák az emberek. Ez a gyermek félelmében elmenekült.

Panja a fiatal anyát levezette a missziós iskolába. Én a tücskökkel magamra maradtam a fehéren csilámló éjszakában, Indiában az utolsóban, amelyre

tisztán emlékszem vissza, mert a beköszöntő új nap reggelén Mangese Rao holttesténél állottam.

Tudom, hogy hajnalhasadáskor ültem lóra, lovaglás közben gomboltam be a kabátomat és láttam, hogy otthon feledtem a parafasisakot. Ez azt a gondolatot adta, hogy hazatérőben az árnyékokat kell keresnem és hallottam Panja idegen hangját, aki a lovammal beszélt, amelyet futva vezetett a szárán. Rákiáltott egy ökrösszekérre, amely a város kapujának közelében elállta az utunkat és kis, hajlott embert láttam, aki félve és gonosz, alázatoskodó szemmel az árokba vonszolta állatait. Fiatal kukoricával volt tele a kocsija és meztelen lábával izgatottan rugdosta a nehéz ökör vékonyát. Panja nem ugyanezen a hangon kiáltotta-e az imént : a brahminok Mangese Raot megmérgezték?

A halott háza még nem volt egészen világos. A keményre taposott agyagföld a veranda előtt nedvesen fénylett, a kerítéshez fehér kecskék voltak hozzákötve és a pálmalevelek susogtak a reggeli szélben. Hangot hallottam, amely sajátságos egyformasággal, mindig ugyanazzal a lejtéssel jajgatott, egymást követték a kibökött levegővel a hangos sóhajok és első gondolatom ez volt : Hát még nem halt meg, még élve találom.

A halottaszoba ajtajánál szétrebbent néhány sötét alak, benn a szobában közvetlenül az ablaknál, alacsony nyugvóhelyet láttam, amelyre zöldesen és halványan, mint valami kialvó fényszóróból, ráesett a reggeli fény. Fehér lepel alatt egy meggörbült alak határozatlan körvonalait ismertem föl, oldalt a ráncok körül egy ököltre szorult kéz látszott ki és viaszosan, kissé fölfelé görbülve ágaskodott föl a közeledő nap fakó fényébe.

Fölemeltem a leplet és mindjárt le is ejtettem az eltorzult arcra. A pokoli méreg, amely a brahmin életét kioltotta, hatásával kétségtelenül elárulja ma-

gát és egyszersmind azoknak alattomos hatalmát, akik kaján bálvánnyá lesüllyedt istenségük nevében keresik.

Amikor elfordultam, Panja szemével találkozott a tekintetem és amikor ő meglátta az arcomat, a földre rogyott, mintha ökölrel ütötték volna le és üvölteni kezdett, mint valami állat.

A bazárúton megkezdődött az új nap tarka élete, a barna, meztelen alakok a színes turbánok alatt a szokott módon haladtak tovább, fürgén vagy lustán, majd teher alatt meghajolva, majd megszokott semmivetésben peckesen és méltóságosan. Sokáig követett egy mohammedán kereskedő, akinek már régen megigérttem, hogy egy csomó gyömbérgyökeret vásárlak tőle, amit magammal akartam vinni. A templomtónál, amely egy fehér fal képét verte vissza, egy idegen zarándok prédikált. Elpárolgó kiöntözött víznek és ökörnek szaga terjengett mindenfelé, a nap sütött, a szétszórt pálmák ferdén és csöndben emelkedtek az utca csöndje és a házak fehér, lapos teteje fölé. A melegség egyre nagyobb lett.

Amikor elértünk a tengerparton elvonuló magas pálmazorhoz és a város zaját elnyomta a víz egyhangú moraja, átadtam lovamat Panjának és gyalog mentem tovább. Testemet és lelkemet keserű áramként átható fáradtság megállásra kényszerített, egy fatörzshöz támaszkodtam és lehunytam a szememet.

Ekkor az esti csöndben német hazám egyik faluját láttam. A kerítésnél a bodza virágzott, az imént eső esett és a levegő hűvös volt és nedves. Fönn egy parasztház csúcsán a lenyugvó napon rigó énekelt és hangjának tiszta édessége boldogsággal töltötte el a csöndes vidéket.

TARTALOM.

	Lap
I. Panja, Éliás és a kígyó	5
II. Cannanore, a halászok és a tenger	22
III. Éjszakám Huc a majom társaságában	38
IV. A Vatarpatnam ezüstsírjánál	54
V. Dzsungellakók	68
VI. Lázban	90
VII. A hegyek közt	107
VIII. A nap trónusán	120
IX. Az állat uralma	135
X. Mocsári zsarnokok	147
XI. Mangalore	166
XII. Asszonyokról, szentekről és brahminokról	183
XIII. Az utolsó tűz és a régi szellem	202
XIV. Hazafelé	218

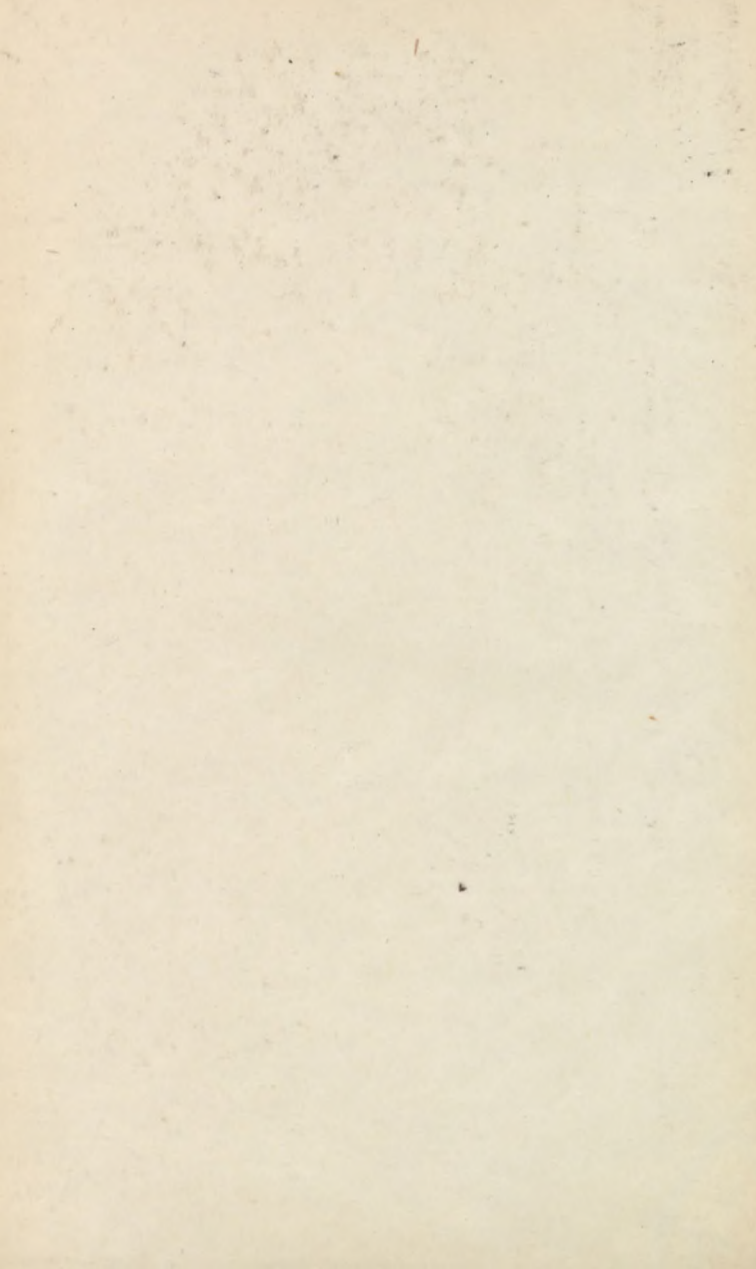

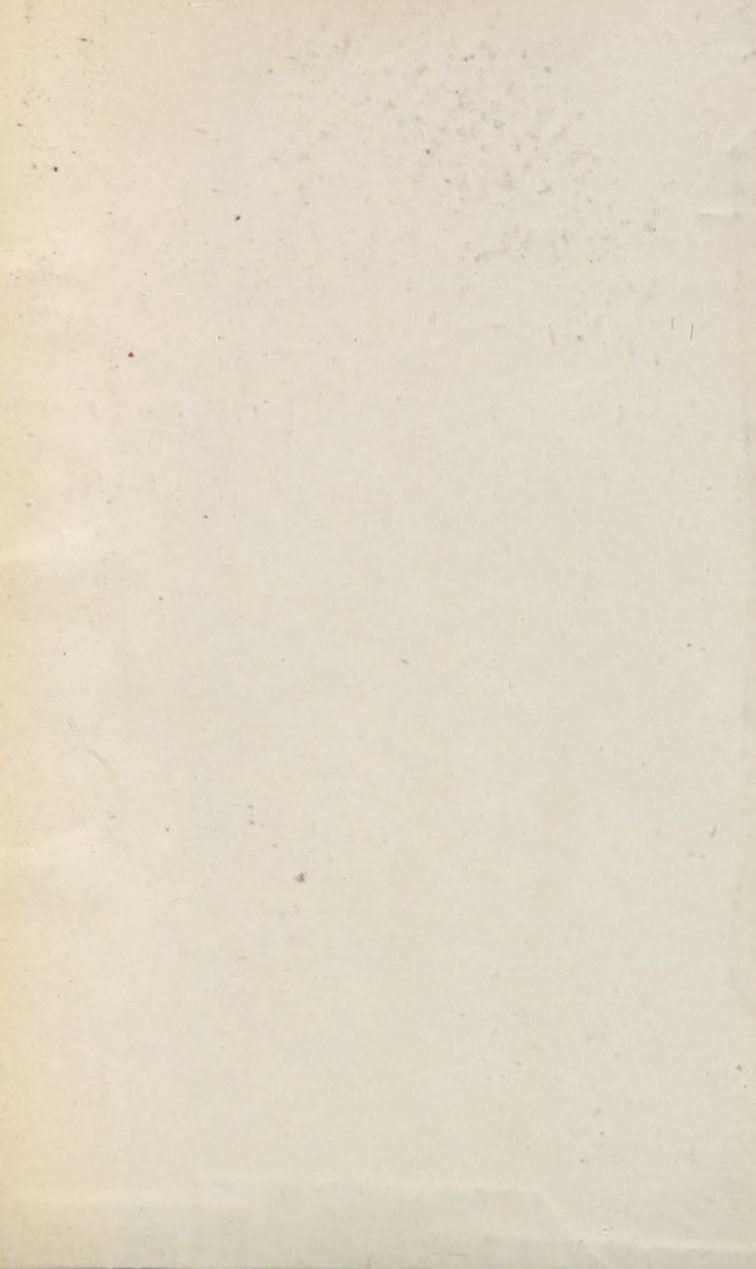
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BONSELS

Indiában

N. M.